धीमते ५२ ततस्ते न्यायतः कृत्वा प्रविभागं द्विजोत्तमाः । सुप्रीतमनसः सर्वे प्रत्यूचुर्मुदिता भृशम् ५३ ततः प्रसर्पकेभ्यस्तु हिरण्यं सुसमाहितः । जाम्बूनदं कोटिसङ्ख्यं ब्राह्मणेभ्यो ददौ तदा ५४ दरिद्राय द्विजायाथ हस्ताभरणमुत्तमम् । कस्मैचिद्याचमानाय ददौ राघवनन्दनः ५५ ततः प्रीतेषु विधिवद्द्विजेषु द्विजवत्सलः । प्रणाममकरोत्तेषां हर्षव्याकुलितेन्द्रियः ५६ तस्याशिषोथ विविधा ब्राह्मणैः समुदाहृताः । उदारस्य नृवीरस्य धरण्यां पतितस्य च ५७ ततः प्रीतमना राजा प्राप्य यज्ञमनुत्तमम् । पापापहं स्वर्नयनं दुस्तरं पार्थिवर्षभैः ५८ ततोऽब्रवीदृष्यशृङ्गं राजा दशरथस्तदा । कुलस्य वर्धनं तत्तु कर्तुमर्हसि सुव्रत ५९ तथेति च स राजानमुवाच द्विजसत्तमः । भविष्यन्ति सुता राजंश्चत्वारस्ते कुलोद्वहाः ६० स तस्य वाक्यं मधुरं निशम्य प्रणम्य तस्मै प्रयतो नृपेन्द्रः । जगाम हर्षं परमं

ऋत्विजांनीं एकत्र जमून तें द्रव्य बुद्धिमान् वसिष्ठ व ऋष्यशृंगमुनि ह्यांच्याकडे नेलें ५२ आणि नंतर त्याची यथान्याय वाटणी करून ते सर्वही द्विजश्रेष्ठ अंतःकरणामध्यें अत्यंत प्रसन्न झाले आणि " आह्मी पराकाष्ठेचे आनंदित झालों आहोंत " असें त्यांनीं राजाला सांगितलें ५३. तदनंतर तेथें आलेल्या इतरही ब्राह्मणांना दशरथ राजानें अत्यंतस्वस्थांतःकरणपूर्वक उत्तम कांतीनें युक्त असें एक कोटिभार सुवर्ण दिलें ५४ आणि कोणी एक दरिद्री ब्राह्मण याचना करूं लागला असतां त्या रघुवंशज दशरथानें आपलें उत्कृष्ट हस्तभूषणच त्याला अर्पण केलें ५५. तदनंतर ब्राह्मण प्रसन्न झाले असतां त्या द्विजवत्सल दशरथराजाचें अंतःकरण हर्षानें अगदीं व्याकुल झालें आणि त्यानें त्या ब्राह्मणाला यथाविधि प्रणाम केला ५६. तेव्हां धरणीवर पडलेल्या त्या उदार पुरुषवीराला ब्राह्मणांनीं नानाप्रकारचे आशीर्वाद दिले ५७. ह्याप्रमाणें श्रेष्ठ श्रेष्ठ राजांच्या हातूनही पार पडण्यास कठीण असा तो पापनाशक व स्वर्गदायक उत्कृष्ट क्रतु संपूर्ण झाल्यावर राजाचें मन प्रसन्न झालें ५८ आणि नंतर, " हे सदाचरणसंपन्न, आपण आतां कुलवृद्धीला कारणीभूत होणारें जें कर्म तें करा " ह्मणून त्या दशरथराजानें ऋष्यशृंगमुनींची प्रार्थना केली असतां ५९ " हे राजा, ठीक आहे. कुळ चालविणारे चार पुत्र तुला होतील " ह्मणून त्या द्विजश्रेष्ठ ऋष्यशृंगमुनींनीं राजाला सांगितलें ६०. तेव्हां त्या मुनींचें तें मधुर भाषण श्रवण करून त्या राजाधिराज दशरथानें त्यांना प्रणाम केला आणि पराकाष्ठेचा हर्ष त्याला प्राप्त होऊन त्या महात्म्यानें पुनरपि ( पुत्रप्राप्तीविषयीं ) त्या ऋष्यशृंगमुनींची प्रार्थना केली ६१. ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडांपैकीं चवदावा सर्ग समाप्त झाला ॥१४॥

महात्मा तमृष्यशृङ्गं पुनरप्युवाच ६१ [ ५२९ ] इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे चतुर्दशः सर्गः ॥ १४ ॥

मेधावी तु ततो ध्यात्वा स किंचिदिदमुत्तरम् । लब्धसंज्ञस्ततस्तं तु वेदज्ञो नृपमब्रवीत् १ इष्टिं तेऽहं करिष्यामि पुत्रीयां पुत्रकारणात् । अथर्वशिरसि प्रोक्तैर्मन्त्रैः सिद्धां विधानतः २ ततः प्राक्रमदिष्टिं तां पुत्रीयां पुत्रकारणात् । जुहावाग्नौ च तेजस्वी मन्त्रदृष्टेन कर्मणा ३ ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः । भागप्रतिग्रहार्थं वै समवेता यथाविधि ४ ताः समेत्य यथान्यायं तस्मिन्सदसि देवताः । अब्रुवँल्लोककर्तारं ब्रह्माणं वचनं ततः ५ भगवंस्त्वत्प्रसादेन रावणो नाम राक्षसः । सर्वान्नो बाधते वीर्याच्छासितुं तं न शक्नुमः ६ त्वया तस्मै वरो दत्तः प्रीतेन भगवंस्तदा । मानयन्तश्च तं नित्यं सर्वं तस्य क्षमामहे ७ उद्वेजयति लोकांस्त्रीनुच्छ्रितान्द्वेष्टि दुर्मतिः । शक्रं त्रिदशराजानं प्रधर्षयितुमिच्छति ८ ऋषीन्यक्षान्सगन्धर्वान्ब्राह्मणानसुरांस्तथा । अतिक्रामति दुर्धर्षो वरदानेन मोहितः ९

ह्याप्रमाणें दशरथ राजानें प्रार्थना केल्यावर त्या बुद्धिमान् वेदवेत्त्या ऋष्यशृंग मुनींनीं समाधि लावून किंचित् विचार केला व समाधि उतरल्यावर ते त्या राजाला ह्मणाले १ " अथर्ववेदोक्त मंत्राच्या योगानें मी तुजकडून पुत्रप्राप्ति होण्याकरितां कल्पसूत्रामध्यें प्रसिद्ध असलेली पुत्रप्राप्तिसाधनभूत इष्टि करवीन " २. ह्याप्रमाणें राजाला सांगितल्यानंतर पुत्राकरितां ती पुत्रप्राप्तिसाधनभूत इष्टि करण्याचा त्या तेजस्वी ऋष्यशृंग मुनींनीं उपक्रम केला आणि समंत्रक कर्म करून अग्नीमध्यें हवन केलें ३. तेव्हां गंधर्वांसहवर्तमान देव, सिद्ध आणि महर्षि प्रेमपूर्वक यथाविधि प्रतिग्रह करण्याकरितां तेथें एकत्र जुळले ४ आणि त्या यज्ञमंडपामध्यें यथायोग्य रीतीनें ( अंतर्धानशक्तीच्या योगानें इतरांच्या दृष्टीं न पडतां ) एकत्र जुळल्यावर जगत्स्रष्ट्या ब्रह्मदेवाला ते ह्मणाले ५ " भगवन् , आपल्या प्रसादानें रावणनामक राक्षस ( उन्मत्त होऊन ) आपल्या स्वतःच्या सामर्थ्यानें आह्मा सर्वांना पीडा देत आहे. आह्मी त्याचें शासन करण्यास समर्थ नाहीं ६. हे भगवन् , आपण प्रसन्न होऊन त्याला वर दिला. तेव्हांपासून आपल्या वचनाला मान देऊन आह्मीं नेहमीं त्याचें सर्व कांहीं सहन करीत आहोंत ७. तो दुर्मति त्रैलोक्याला त्रास देत असून स्वतःपेक्षां संपत्तीनें वगैरे अधिक असलेल्यांचा द्वेष करीत आहे; इतकेंच नव्हे परंतु, स्वर्गाधिपति इंद्रालाही जिंकण्याची तो इच्छा करीत आहे ८. आपलें वरदान झाल्यामुळें त्याला कसलाही सुमार राहिला नाहीं आणि त्यामुळें कोणाच्याही हातून पराभव पावण्यास शक्य नसलेला तो राक्षस, ऋषि,

नैनं सूर्यः प्रतपति पार्श्वे वाति न मारुतः । चलोर्मिमाली तं दृष्ट्वा समु-
द्रोपि न कम्पते १० तन्महन्नो भयं तस्माद्राक्षसाद्घोरदर्शनात् । वधार्थं
तस्य भगवन्नुपायं कर्तुमर्हसि ११ एवमुक्तः सुरैः सर्वैश्चिन्तयित्वा ततो-
ब्रवीत् । हन्तायं विदितस्तस्य वधोपायो दुरात्मनः १२ तेन गन्धर्वयक्षाणां
देवतानां च रक्षसाम् । अवध्योस्मीति वागुक्ता तथेत्युक्तं च तन्मया १३
नाकीर्तयदवज्ञानात्तद्रक्षो मानुषांस्तदा । तस्मात्स मानुषाद्वध्यो मृत्यु-
र्नान्योस्य विद्यते १४ एतच्छ्रुत्वाप्रियं वाक्यं ब्रह्मणा समुदाहृतम् । देवा
महर्षयः सर्वे प्रहृष्टास्तेभवंस्तदा १५ एतस्मिन्नन्तरे विष्णुरुपयातो महा-
द्युतिः । शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासा जगत्पतिः ॥ वैनतेयं समारुह्य
भास्करस्तोयदं यथा १६ तप्तहाटककेयूरो वन्द्यमानः सुरोत्तमैः । ब्रह्मणा
च समागत्य तत्र तस्थौ समाहितः १७ तमब्रुवन्सुराः सर्वे समभिष्टूय
संनताः । त्वां नियोक्ष्यामहे विष्णो लोकानां हितकाम्यया १८ राज्ञो

गंधर्वांसहवर्तमान यक्ष, ब्राह्मण आणि असुर ह्यांचें अतिक्रमण करीत आहे ९. सूर्य ह्याला ताप देत नाहीं, वायु त्याचे समीप जोरानें वाहत नाहीं आणि चंचल तरंग-समुदायांनीं युक्त असलेला समुद्रही त्याला पाहून क्षुब्ध होत नाहीं १०. ह्यामुळें त्या दिसण्यांतही भयंकर असलेल्या राक्षसापासून आम्हांला मोठें भय उत्पन्न झालें आहे. करितां, हे भगवन् , त्याच्या वधाचा उपाय आपण योजा " ११. ह्याप्रमाणें सर्व देवांनीं प्रार्थना केली असतां ( क्षणभर ) विचार केल्यानंतर ब्रह्मदेव त्यांना ह्मणाले " अरे हो ! त्या दुरात्म्याचा वध होण्याला हा एक उपाय सुचला आहे" १२. " गंधर्व, यक्ष, देव आणि राक्षस ह्यांना मी अवध्य असावें " असा त्यानें वर मागितला असतां मी " ठीक आहे " ह्मणून त्याला ह्मटलें आहे १३. मनुष्यांची त्याला मुळींच पर्वा नसल्यामुळें त्यानें त्यावेळीं मनुष्यांचा उल्लेख केला नाहीं. तस्मात् , मनुष्यांपासूनच त्याचा वध होणें शक्य आहे; ह्याला मारणारा दुसरा कोणी नाहीं " १४. ह्याप्रमाणें ब्रह्मदेवांनीं सांगितलेलें प्रिय भाषण श्रवण करून ते सर्व देव आणि महर्षि आनंदित झाले १५. इतक्यांत पीतांबरधारी आणि महातेजस्वी जगदीश विष्णु उज्ज्वल सुवर्णांनीं युक्त अशीं बाहुभूषणें व शंख, चक्र, गदा (हीं आयुधें) धारण करून मेघांवर आरोहण करणाऱ्या सूर्याप्रमाणेंच कीं काय गरुडावर आरूढ होऊन त्या ठिकाणीं आले; ते आले असतां सुरश्रेष्ठांनीं त्यांना वंदन केलें व नंतर ब्रह्मदेवांची भेट घेऊन ते त्या ठिकाणीं स्वस्थ बसले असतां १६, १७ सर्व देव प्रणामपूर्वक स्तुति करून त्यांना ह्मणाले " हे विष्णो, लोकांच्या हिताची इच्छा धरून आह्मी

दशरथस्य त्वमयोध्याधिपतेर्विभो । धर्मज्ञस्य वदान्यस्य महर्षिसमतेजसः १९ अस्य भार्यासु तिसृषु ह्रीश्रीकीर्त्युपमासु च । विष्णो पुत्रत्वमागच्छ कृत्वात्मानं चतुर्विधम् २० तत्र त्वं मानुषो भूत्वा प्रवृद्धं लोककण्टकम् । अवध्यं दैवतैर्विष्णो समरे जहि रावणम् २१ स हि देवान्सगन्धर्वान्सिद्धांश्च ऋषिसत्तमान् । राक्षसो रावणो मूर्खो वीर्योद्रेकेण बाधते २२ ऋषयश्च ततस्तेन गन्धर्वाप्सरसस्तथा । क्रीडन्तो नन्दनवने रौद्रेण विनिपातिताः २३ वधार्थं वयमायातास्तस्य वै मुनिभिः सह । सिद्धगन्धर्वयक्षाश्च ततस्त्वां शरणं गताः २४ त्वं गतिः परमा देव सर्वेषां नः परंतप । वधाय देवशत्रूणां नृणां लोके मनः कुरु २५ एवं स्तुतस्तु देवेशो विष्णुस्त्रिदशपुङ्गवः । पितामहपुरोगांस्तान्सर्वलोकनमस्कृतः २६ अब्रवीत्त्रिदशान्सर्वान्समेतान्धर्मसंहितान् । भयं त्यजत भद्रं वो हितार्थं युधि रावणम् २७ सपुत्रपौत्रं सामात्यं समन्त्रिज्ञातिबान्धवम् । हत्वा क्रूरं दुराधर्षं देवर्षीणां भयावहम् २८ दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च ।

---

आपली एका कार्याकडे योजना करणार आहोंत १८. हे सर्वव्यापि विष्णो, धर्मवेत्ता उदार आणि महर्षींप्रमाणें तेजस्वी अशा ह्या अयोध्याधिपति दशरथ राजाच्या अनुक्रमें ह्री, श्री आणि कीर्ति ह्यांप्रमाणें असलेल्या तीन भार्यांचे ठिकाणीं स्वतःचे चार अंश करून आपण पुत्ररूपानें अवतीर्ण व्हा १९, २०. सारांश, हे विष्णो, आपण मनुष्यरूपानें त्या ठिकाणीं अवतीर्ण होऊन देवांना अवध्य आणि ह्मणूनच ( मदानें ) चढून गेलेल्या ह्या लोककंटक रावणाचा समरांगणामध्यें वध करा २१. तो मूर्ख राक्षस रावण वीर्याचा गर्व झाल्यामुळें गंधर्वांसहवर्तमान देव, सिद्ध आणि श्रेष्ठ ऋषि ह्यांना पीडा देत आहे २२. त्या भयंकर राक्षसानें नंदन वनामध्यें क्रीडा करीत असलेल्या गंधर्वांसहवर्तमान अप्सरांचा आणि ऋषींचा अगदीं नाश करून टाकिला आहे २३. करितां, त्याचा वध व्हावा ह्या उद्देशानें मुनींसहवर्तमान आह्मी आणि त्याचप्रमाणें सिद्ध, गंधर्व व यक्ष असे आपणांला शरण आलों आहोंत २४. हे महातेजस्वी देवा, आह्मां सर्वांना मुख्य आधार आपणच आहांत. करितां, देवशत्रूंचा वध करण्यास्तव आपण मनुष्यलोकामध्यें अवतीर्ण होण्याचें मनांत आणा " २५. ह्याप्रमाणें सुरश्रेष्ठ देवाधिपति विष्णूंची देवांनीं स्तुति केली असतां ते सर्वलोकवंद्य विष्णु त्या यमधर्मासहवर्तमान जुळलेल्या ब्रह्मदेवप्रभृति सर्व देवांना ह्मणाले " तुमचें कल्याण असो; तुह्मी भय सोडा. देव आणि ऋषि ह्यांना भयावह आणि जिंकण्यास कठीण अशा त्या क्रूर रावणाचा—पुत्र, पौत्र, अमात्य, मंत्री आणि ज्ञातिबांधव ह्यां-

वत्स्यामि मानुषे लोके पालयन्पृथिवीमिमाम् २९ एवं दत्त्वा वरं देवो देवानां विष्णुरात्मवान् । मानुष्ये चिन्तयामास जन्मभूमिमथात्मनः ३० ततः पद्मपलाशाक्षः कृत्वात्मानं चतुर्विधम् । पितरं रोचयामास तदा दशरथं नृपम् ३१ ततो देवर्षिगन्धर्वाः सरुद्राः साप्सरोगणाः । स्तुतिभिर्दिव्यरूपाभिस्तुष्टुवुर्मधुसूदनम् ३२ तमुद्धतं रावणमुग्रतेजसं प्रवृद्धदर्पं त्रिदशेश्वरद्विषम् । विरावणं साधुतपस्विकण्टकं तपस्विनामुद्धर तं भयावहम् ३३ तमेव हत्वा सबलं सबान्धवं विरावणं रावणमुग्रपौरुषम् । स्वर्लोकमागच्छ गतज्वरश्चिरं सुरेन्द्र गुप्तं गतदोषकल्मषम् ३४ [ ५६३ ] इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे पञ्चदशः सर्गः ॥ १५ ॥

ततो नारायणो विष्णुर्नियुक्तः सुरसत्तमैः । जानन्नपि सुरानेवं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् १ उपायः को वधे तस्य राक्षसाधिपतेः सुराः । यमहं तं समास्थाय निहन्यामृषिकण्टकम् २ एवमुक्ताः सुराः सर्वे प्रत्यूचुर्विष्णु-

---

हवर्तमान, तुमच्या कल्याणाकरितां—संग्रामामध्यें वध करून २६, २७, २८ ह्या पृथ्वीचें परिपालन करीत करीत मी अकरा हजार वर्षे मनुष्य लोकांमध्यें वास्तव्य करीन " २९. ह्याप्रमाणें देवांना वर देऊन त्या जितेंद्रिय देवाधिदेव विष्णूंनीं देवांनीं सांगितल्याप्रमाणें आपणाला अनुरूप अशी जन्मभूमि मनुष्यलोकांमध्यें दशरथ राजाच्या भार्यांच आहेत असें मनामध्यें आणिलें ३० आणि नंतर आपले चार अंश करून त्या कमलनयन विष्णूंनीं पिता होण्यास दशरथ राजा योग्य आहे असें ठरविलें ३१. तेव्हां रुद्रगण आणि अप्सरांचे समुदाय ह्यांसहवर्तमान देव, ऋषि आणि गंधर्व हे दिव्य स्तुतींनीं मधुसूदनाला संतुष्ट करूं लागले कीं ३२ "( हे देवाधिदेवा ) सज्जनांना व तपस्व्यांना नुसता भयावहच नव्हे परंतु, कंटकाप्रमाणें असून त्रैलोक्याला त्रास देणारा असा जो उग्र तेजानें आणि पराकाष्ठेच्या गर्वानें युक्त असलेला सुरद्वेष्टा मदमत्त रावण त्याचा समूळ नाश कर ३३ आणि, हे सुरेश्वरा, भयंकर सामर्थ्यानें युक्त असलेल्या त्या त्रैलोक्यपीडक रावणाचा सैन्य व बांधव ह्यांसहवर्तमान वध केल्यानंतर निश्चिंत होऊन स्वतःच्या योगानें चिरकाल सुरक्षित आणि रागादिदोषरूप कल्मषानें रहित अशा स्वर्ग लोकाप्रत परत ये " ३४. ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडापैकीं पंधरावा सर्ग समाप्त झाला ॥ १५ ॥

ह्याप्रमाणें सुरश्रेष्ठांनीं प्रार्थना केल्यानंतर सर्वव्यापी नारायण स्वतः जाणीत असूनही देवांना सौम्य शब्दांनीं असें विचारूं लागला कीं १ " हे देवहो, त्या राक्षसाधिपतीच्या वधाचा उपाय कोणता ? ( तो मला कथन करा ) ह्मणजे मी त्याचें अवलंबन

मव्ययम् । मानुषं रूपमास्थाय रावणं जहि संयुगे ३ स हि तेपे तपस्तीव्रं दीर्घकालमरिंदमः । येन तुष्टोभवद्ब्रह्मा लोककृल्लोकपूर्वजः ४ संतुष्टः प्रददौ तस्मै राक्षसाय वरं प्रभुः । नानाविधेभ्यो भूतेभ्यो भयं नान्यत्र मानुषात् ५ अवज्ञाताः पुरा तेन वरदाने हि मानवाः । एवं पितामहात्तस्माद्वरदानेन गर्वितः ६ उत्सादयति लोकांस्त्रीन्स्त्रियश्चाप्युपकर्षति । तस्मात्तस्य वधो दृष्टो मानुषेभ्यः परंतप ७ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा सुराणां विष्णुरात्मवान् । पितरं रोचयामास तदा दशरथं नृपम् ८ स चाप्यपुत्रो नृपतिस्तस्मिन्काले महाद्युतिः । अयजत्पुत्रियामिष्टिं पुत्रेप्सुररिसूदनः ९ स कृत्वा निश्चयं विष्णुरामन्त्र्य च पितामहम् । अन्तर्धानं गतो देवैः पूज्यमानो महर्षिभिः १० ततो वै यजमानस्य पावकादतुलप्रभम् । प्रादुर्भूतं महद्भूतं महावीर्यं महाबलम् ११ कृष्णं रक्ताम्बरधरं रक्तास्यं दुन्दुभिस्वनम् । स्निग्धहर्यक्षतनुजश्मश्रुप्रवरमूर्धजम् १२ शुभलक्षणसंपन्नं

---

करून ऋषींना त्रास देणाऱ्या त्या राक्षसाचा वध करीन " २. ह्याप्रमाणें विचारिल्यावर सर्व देव त्या अविनाशी विष्णूला ह्मणाले " मनुष्य जन्म घेऊन संग्रामामध्यें आपण रावणाचा वध करा ३. त्या शत्रुदमन करणाऱ्या रावणानें पूर्वी पुष्कळ वेळपर्यंत तीव्र तपश्चर्या केली. तेणें लोकांचा मूळ उत्पादक ब्रह्मदेव संतुष्ट झाला ४ आणि संतुष्ट झाल्यावर त्या प्रभूनें " मनुष्यावांचून इतर कोणत्याही प्राण्यापासून तुला भीति नाहीं " असा त्या राक्षसाला वर दिला ५. कारण, त्या राक्षसानें वरप्रदानसमयीं मनुष्यांची गणनाच केली नव्हती. ह्याप्रमाणें त्या ब्रह्मदेवापासून वर प्राप्त झाल्यामुळें तो गर्विष्ठ झाला आहे ६ आणि सर्व त्रैलोक्य उच्छिन्न करीत असून लोकांच्या स्त्रियाही तो ओढून नेऊं लागला आहे. तस्मात्, हे शत्रुतापना, मनुष्यापासूनच त्याचा वध होणार हें निश्चित आहे " ७. ह्याप्रमाणें हें देवांचें भाषण श्रवण केल्यावर दशरथ राजा पिता होण्याला योग्य आहे असें जितेंद्रिय विष्णूंनीं मनामध्यें आणिलें ८. त्या वेळीं त्या महातेजस्वी दशरथ राजालाही पुत्र नव्हता आणि पुत्रप्राप्ति होण्याकरितां तो शत्रुनाशक पुत्रसाधनभूत यागही करीत होता ९. असो. ह्याप्रमाणें अवतार घेण्याविषयीं निश्चय करून व ब्रह्मदेवाला विचारून ( सुरश्रेष्ठ) विष्णु देव आणि ऋषि पूजन करीत असतांनाच अंतर्धान पावले १०. तदनंतर पुत्रकामेष्टिनामक याग करीत असलेल्या दशरथराजाच्या अग्नींतून एक महापुरुष निघाला. तो कांतीनें अनुपम होता, त्याचें वीर्य मोठें होतें आणि बलही प्रचंड होतें ११. कृष्णवर्णानें तो युक्त होता, आरक्तवर्ण वस्त्र त्यानें परिधान केलेलें होतें, त्याचें मुख आरक्तवर्ण होतें,

दिव्याभरणभूषितम् । शैलशृङ्गसमुत्सेधं दृप्तशार्दूलविक्रमम् १३ दिवाकरसमाकारं दीप्तानलशिखोपमम् । तप्तजाम्बूनदमयीं राजतान्तपरिच्छदाम् १४ दिव्यपायससंपूर्णां पात्रीं पत्नीमिव प्रियाम् । प्रगृह्य विपुलां दोर्भ्यां स्वयं मायामयीमिव १५ समवेक्ष्याब्रवीद्वाक्यमिदं दशरथं नृपम् । प्राजापत्यं नरं विद्धि मामिहाभ्यागतं नृप १६ ततः परं तदा राजा प्रत्युवाच कृताञ्जलिः । भगवन्स्वागतं तेस्तु किमहं करवाणि ते १७ अथो पुनरिदं वाक्यं प्राजापत्यो नरोब्रवीत् । राजन्नर्चयता देवानद्य प्राप्तमिदं त्वया १८ इदं तु नृपशार्दूल पायसं देवनिर्मितम् । प्रजाकरं गृहाण त्वं धन्यमारोग्यवर्धनम् १९ भार्याणामनुरूपाणामश्नीतेति प्रयच्छ वै । तासु त्वं लप्स्यसे पुत्रान्यदर्थं यजसे नृप २० तथेति नृपतिः प्रीतः शिरसा प्रतिगृह्य ताम् । पात्रीं देवान्नसंपूर्णां देवदत्तां हिरण्मयीम् २१ अभिवाद्य च तद्भुतमद्भुतं प्रियदर्शनम् । मुदा परमया युक्तश्चकाराभिप्रदक्षिणम् २२

---

स्वर दुंदुभीसारखा, ( गंभीर ) होता, शरीरावरील लव मुखावरील श्मश्रु आणि मस्तकावरील केश हे सिंहाच्या केसाप्रमाणें तुळतळीत होते १२. शुभ लक्षणांनीं तो संपन्न होता, दिव्य भूषणांनीं तो भूषित झालेला होता, पर्वतशिखराप्रमाणें तो उंच होता आणि त्याची चालण्याची ढब मत्त व्याघ्राप्रमाणें होती १३. सूर्याप्रमाणें त्याची प्रभा होती, प्रदीप्त अग्नीच्या ज्वालेप्रमाणें त्याचें स्वरूप उग्र होतें आणि रुप्याचें झांकण घातलेली एक मोठी दिव्यपायसप्रपूरित सुवर्णमय स्थाली मायारूप प्रिय पत्नीच कीं काय अशी त्यानें स्वतः आपल्या हातामध्यें घेतली होती १४,१५. अशाप्रकारें पायस घेऊन अग्नींतून निघालेला तो पुरुष यज्ञमंडपामध्यें दृष्टि देऊन दशरथ राजाला ह्मणाला " हे राजा, प्रजाधिपति विष्णूनें पाठविलेला पुरुष मी येथें आलों आहें असें तूं समज " १६. ह्याप्रमाणें त्या पुरुषानें सांगितल्यानंतर " भगवन्, आपलें स्वागत असो. मीं आपलें काय ( प्रिय ) करावें ? " ह्मणून दशरथ राजानें हात जोडून विचारिलें असतां १७ तो प्रजापतिसंबंधीं पुरुष पुनरपि राजाला असें ह्मणाला कीं " हे राजा, देवांचें अर्चन करीत असल्यामुळें आज तुला हें प्राप्त झालें आहे १८. हे नृपश्रेष्ठा, धनदायक, आरोग्यवर्धक आणि संतानकारक असें हें देवनिर्मित पायस तूं ग्रहण कर १९ आणि " भक्षण करा " असें सांगून तूं आपल्या प्रिय पत्नींना तें अर्पण कर. ह्मणजे, हे राजा, ज्याकरितां तूं याग करीत आहेस ते पुत्र तुला त्या पत्नींचे ठिकाणीं प्राप्त होतील " २०. ह्यावर " ठीक आहे " असें ह्मणून प्रसन्न झालेल्या दशरथ राजानें देवनिर्मित अन्नानें भरलेली ती देवदत्त सुवर्णमय स्थाली शिरसा

**ततो दशरथः प्राप्य पायसं देवनिर्मितम् । बभूव परमप्रीतः प्राप्य वित्त-**
**मिवाधनः २३ ततस्तदद्भुतप्रख्यं भूतं परमभास्वरम् । संवर्तयित्वा तत्कर्म**
**तत्रैवान्तरधीयत २४ हर्षरश्मिभिरुद्योतं तस्यान्तःपुरमाबभौ । शारदस्या-**
**भिरामस्य चन्द्रस्येव नभोंशुभिः २५ सोन्तःपुरं प्रविश्यैव कौसल्यामि-**
**दमब्रवीत् । पायसं प्रतिगृह्णीष्व पुत्रीयं त्विदमात्मनः २६ कौसल्यायै नर-**
**पतिः पायसार्धं ददौ तदा । अर्धादर्धं ददौ चापि सुमित्रायै नराधिपः २७**
**कैकेय्यै चावशिष्टार्धं ददौ पुत्रार्थकारणात् । प्रददौ चावशिष्टार्धं पायस-**
**स्यामृतोपमम् २८ अनुचिन्त्य सुमित्रायै पुनरेव महामतिः । एवं तासां ददौ**
**राजा भार्याणां पायसं पृथक् २९ ताश्चैवं पायसं प्राप्य नरेन्द्रस्योत्तम-**
**स्त्रियः । संमानं मेनिरे सर्वाः प्रहर्षोदितचेतसः ३० ततस्तु ताः प्राश्य तमु-**

---

मान्य करून २१ आश्चर्यकारक आणि मनोहर स्वरूपानें युक्त अशा त्या पुरुषाला अभिवादन केलें आणि पराकाष्ठेच्या आनंदानें युक्त होऊन त्यानें त्याला प्रदक्षिणाही केली २२. तदनंतर संपत्ति प्राप्त झाली असतां ज्याप्रमाणें दरिद्री पुरुषाला पराकाष्ठेचा आनंद होतो त्याप्रमाणें तें देवनिर्मित पायस प्राप्त झालें असतां दशरथ राजा पराकाष्ठेचा आनंदित झाला २३. ह्यानंतर अद्भुत स्वरूपानें युक्त असलेला तो अत्यंत उज्ज्वल पुरुष तें ( पायस देण्याचें ) कार्य संपूर्ण झाल्यावर तेथेंच अंतर्धान पावला २४. असो. ह्याप्रमाणें ( पायस प्राप्त झालें असतां ) शरदृतूंतील मनोहर चंद्राच्या किरणांनीं ज्याप्रमाणें आकाश प्रकाशित होतें त्याप्रमाणें दशरथ राजाच्या अंतःपुरांतील स्त्रिया हर्षजन्य मुखकांतींच्या योगानें चमकूं लागल्या २५. अंतःपुरांत प्रविष्ट झाल्याबरोबर तो दशरथ राजा " स्वतःला पुत्रप्राप्ति करून देणारें हें पायस तूं ग्रहण कर " असें कौसल्येला ह्मणाला २६ आणि त्या भूपतीनें संपूर्ण पायसांतील अर्धे पायस कौसल्येला दिलें व नंतर कौसल्येला दिलेल्या पायसांतील चवथा हिस्सा त्या भूपतीनें तिच्याकडून सुमित्रेला देवविला २७. तदनंतर प्रथम संपूर्ण पायसांतील अर्धे कौसल्येला दिल्यावर जें अर्धे पायस अवशिष्ट राहिलें होतें तें त्यानें पुत्रप्राप्तीकरितां कैकेयीला दिलें आणि कैकेयीला दिलेल्या अर्ध्या पायसांतील अमृतोपम असा चतुर्थांश भाग त्या महामति दशरथराजानें विचार करून पुनरपि सुमित्रेलाच देवविला. तात्पर्य, ( कौसल्येला तीन अष्टमांश, कैकेयीला तीन अष्टमांश आणि सुमित्रेला दोन अष्टमांश ) ह्याप्रमाणें दशरथ राजानें त्या भार्यांना वेगळें वेगळें पायस दिलें २८,२९ व ह्याप्रकारें पायस प्राप्त झाल्यावर दशरथ राजाच्या त्या सर्व तिन्हीही उत्कृष्ट स्त्रियांचें अंतःकरण हर्षानें प्रफुल्लित झालें आणि आपला संमान झाला असें त्यांना वाटलें ३०.

समस्त्रियो महीपतेरुत्तमपायसं पृथक्। हुताशनादित्यसमानतेजसोचिरेण
गर्भान्प्रतिपेदिरे तदा ३१ ततस्तु राजा प्रतिवीक्ष्य ताः स्त्रियः प्ररूढगर्भाः
प्रतिलब्धमानसः। बभूव हृष्टस्त्रिदिवे यथा हरिः सुरेन्द्रसिद्धर्षिगणाभिपू-
जितः ३२ [ ५९५ ] इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये
बालकाण्डे षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥

पुत्रत्वं तु गते विष्णौ राज्ञस्तस्य महात्मनः। उवाच देवताः सर्वाः
स्वयंभूर्भगवानिदम् १ सत्यसंधस्य वीरस्य सर्वेषां नो हितैषिणः। विष्णोः
सहायान्बलिनः सृजध्वं कामरूपिणः २ मायाविदश्च शूरांश्च वायुवेगस-
माञ्जवे। नयज्ञान्बुद्धिसंपन्नान्विष्णुतुल्यपराक्रमान् ३ असंहार्यानुपायज्ञा-
न्दिव्यसंहननान्वितान्। सर्वास्त्रगुणसंपन्नानमृतप्राशनानिव ४ अप्सरःसु
च मुख्यासु गन्धर्वीणां तनूषु च। यक्षपन्नगकन्यासु ऋक्षविद्याधरीषु च ५
किंनरीणां च गात्रेषु वानरीणां तनूषु च। सृजध्वं हरिरूपेण पुत्रांस्तुल्य-
पराक्रमान् ६ पूर्वमेव मया सृष्टो जाम्बवानृक्षपुंगवः। जृम्भमाणस्य सहसा

---

तदनंतर दशरथभूपतीच्या त्या उत्कृष्ट स्त्रियांनीं तें उत्कृष्ट पायस वेगळें वेगळें प्राशन केलें आणि अग्नि व सूर्य ह्यांप्रमाणें तेजस्वी गर्भ त्यांना प्राप्त झाले ३१. तदनंतर ज्यांचे गर्भ वृद्धिंगत झाले आहेत अशा त्या आपल्या स्त्रियांना अवलोकन करून राजाचें अंतःकरण स्वस्थ झालें आणि स्वर्गामध्यें देवराज इंद्र, सिद्ध आणि ऋषिगण ह्यांनीं पूजित असलेल्या श्रीहरीप्रमाणें त्या राजाला आनंद झाला ३२. ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडापैकीं सोळावा सर्ग समाप्त झाला ॥ १६ ॥

ह्याप्रमाणें विष्णूंनीं त्या महात्म्या दशरथराजाचें पुत्रत्व स्वीकारिलें असतां भगवान् ब्रह्मदेव सर्व देवतांना असें ह्मणाले१ :—" सत्यप्रतिज्ञ आणि वीर असा जो आपणा-सर्वांचें हित इच्छिणारा विष्णु त्याला यथेष्ट रूप धारण करणारे व बलाढ्य असे साहाय्य-कर्ते तुह्मी उत्पन्न करा२. ते साहाय्यकर्ते राक्षसी माया जाणणारे, शूर, वेगामध्यें वायूच्या वेगाची बरोबरी करणारे, नीतिशास्त्रवेत्ते, बुद्धिमान्, विष्णूसारिखे पराक्रमी ३, शत्रूंना अवध्य, सामादि उपाय जाणणारे, देवांप्रमाणें दिव्य शरीरानें युक्त व प्रयोग, उपसंहार इत्यादि अस्त्रासंबंधीं सर्व गुणांनीं संपन्न असे असावेत ४. सारांश, मुख्य मुख्य अप्सरा, गंधर्वपत्न्या, यक्ष आणि नाग ह्यांच्या कन्या, ऋक्ष आणि विद्याधर ह्यांच्या स्त्रिया, ५ किंनरांच्या स्त्रिया आणि वानरस्त्रिया ह्यांचे ठिकाणीं हरिरूपानें तुह्मी एकसारिखे पराक्रमी पुत्र उत्पन्न करा ६. अस्वलांमध्यें श्रेष्ठ असा जांबवान् मीं

मम वक्त्रादजायत ७ ते तथोक्ता भगवता तत्प्रतिश्रुत्य शासनम् । जनयामासुरेवं ते पुत्रान्वानररूपिणः ८ ऋषयश्च महात्मानः सिद्धविद्याधरोरगाः । चारणाश्च सुतान्वीरान्ससृजुर्वनचारिणः ९ वानरेन्द्रं महेन्द्राभमिन्द्रो वालिनमात्मजम् । सुग्रीवं जनयामास तपनस्तपतांवरः १० बृहस्पतिस्त्वजनयत्तारं नाम महाकपिम् । सर्ववानरमुख्यानां बुद्धिमन्तमनुत्तमम् ११ धनदस्य सुतः श्रीमान्वानरो गन्धमादनः । विश्वकर्मा त्वजनयन्नलं नाम महाकपिम् १२ पावकस्य सुतः श्रीमान्नीलोग्निसदृशप्रभः । तेजसा यशसा वीर्यादत्यरिच्यत वीर्यवान् १३ रूपद्रविणसंपन्नावश्विनौ रूपसंमतौ । मैन्दं च द्विविदं चैव जनयामासतुः स्वयम् १४ वरुणो जनयामास सुषेणं नाम वानरम् । शरभं जनयामास पर्जन्यस्तु महाबलः १५ मारुतस्यौरसः श्रीमान्हनूमान्नाम वानरः । वज्रसंहननोपेतो वैनतेयसमो जवे १६ सर्ववानरमुख्येषु बुद्धिमान्बलवानपि १७ ते सृष्टा बहुसाहस्रा दशग्रीववधोद्यताः । अप्रमेयबला वीरा विक्रान्ताः कामरूपिणः १८ ते

---

पूर्वी उत्पन्न केलेला आहे. कारण, मी जांभई देऊं लागलों असतां एकाएकीं तो माझ्या मुखांतून उत्पन्न झाला आहे " ७. ह्याप्रमाणें भगवान् ब्रह्मदेवांनीं सांगितल्यावर त्या देवांनीं त्यांची आज्ञा मान्य करण्याविषयीं वचन दिलें आणि त्याप्रमाणें त्यांनीं वानररूपी पुत्र उत्पन्न केले ८. महात्मे ऋषि, सिद्ध, विद्याधर, उरग आणि चारण ह्यांनीं वनामध्यें संचार करणारे असे वीर ( वानर ) पुत्र उत्पन्न केले ९. विसण्यांत इंद्रासारिखा आणि वानरांचा अधिपति असा वाली नांवाचा पुत्र इंद्रानें उत्पन्न केला आणि तेजस्व्यांमध्यें श्रेष्ठ असलेल्या सूर्यानें सुग्रीवनामक पुत्र उत्पन्न केला १०. बृहस्पतीनें तारनामक महान् वानर उत्पन्न केला; तो सर्व श्रेष्ठ श्रेष्ठ वानरांमध्यें अनुपम व बुद्धिमान् होता ११. गंधमादनसंज्ञक वैभवशाली वानर कुबेराचा पुत्र असून विश्वकर्म्यानें नलनामक श्रेष्ठ वानर उत्पन्न केला १२. प्रभेनें अग्नीसारखा असलेला वैभवशाली नील अग्नीचा पुत्र असून त्या वीर्यवान् नीलानें तेज, कीर्ति आणि वीर्य ह्यांमध्यें अग्नीलाही मागें सारिलें १३. सौंदर्यरूपसंपत्तीनें युक्त आणि रूपवान् म्हणून सर्वलोकांना संमत अशा अश्विनीकुमारांनीं मैंद व द्विविद ह्या वानरांना स्वतः उत्पन्न केलें १४. सुषेणनामक वानर वरुणानें उत्पन्न केला आणि महाबलाढ्य पर्जन्यानें शरभाला जन्म दिला १५. सर्व मुख्य मुख्य वानरांमध्यें बुद्धिमान् आणि बलाढ्य, वेगामध्यें गरुडाची बरोबरी करणारा, कांतिमान् आणि वज्रदेही असा हनुमान् म्हणून प्रसिद्ध असलेला वानर वायूचा पुत्र होय १६,१७. असे अतुल बलानें युक्त, वीर,

गजाचलसंकाशा वपुष्मन्तो महाबलाः । ऋक्षवानरगोपुच्छाः क्षिप्रमेवा-
भिजज्ञिरे १९ यस्य देवस्य यद्रूपं वेषो यश्च पराक्रमः । अजायत समं
तेन तस्य तस्य पृथक्पृथक् २० गोलाङ्गूलेषु चोत्पन्नाः किंचिदुन्नतवि-
क्रमाः । ऋक्षीषु च तथा जाता वानराः किंनरीषु च २१ देवा महर्षि-
गन्धर्वास्तार्क्ष्ययक्षा यशस्विनः । नागाः किंपुरुषाश्चैव सिद्धविद्याध-
रोरगाः २२ बहवो जनयामासुर्हृष्टास्तत्र सहस्रशः । चारणाश्च
सुतांन्वीरान्ससृजुर्वनचारिणः २३ वानरान्सुमहाकायान्सर्वान्वै वनचा-
रिणः । अप्सरःसु च मुख्यासु तथा विद्याधरीषु च २४ नागक-
न्यासु च तदा गन्धर्वीणां तनूषु च । कामरूपबलोपेता यथाकामविचा-
रिणः २५ सिंहशार्दूलसदृशा दर्पेण च बलेन च । शिलाप्रहरणाः सर्वे
सर्वे पर्वतयोधिनः २६ नखदंष्ट्रायुधाः सर्वे सर्वे सर्वास्त्रकोविदाः । विचा-
लयेयुः शैलेन्द्रान्भेदयेयुः स्थिरान्द्रुमान् २७ क्षोभयेयुश्च वेगेन समुद्रं

---

यथेष्ट रूप धारण करणारे आणि रावणाच्या वधाविषयीं उद्युक्त असे ते हजारों वानर उत्पन्न झाले १८. सारांश, ऋक्ष, वानर आणि गोपुच्छ ह्या योनींचें अवलंबन करून गज व पर्वत ह्यांप्रमाणें धिप्पाड व महाबलाढ्य असे ते देवपुत्र ब्रह्मदेवाची अनुज्ञा झाल्यावर सत्वर जन्मास आले १९. ज्या देवाचें जें रूप, जो वेष व जो पराक्रम असे त्यांसहवर्तमान त्या त्या देवापासून पृथक्पृथक् पुत्र उत्पन्न झाला २०. देवांपेक्षांही पराक्रमामध्यें किंचित् अधिक असे कांहीं गोलांगूलसंज्ञक वानरांमध्यें उत्पन्न झाले व त्याचप्रमाणें अस्वलाचें रूप धारण केलेल्या किंनरस्त्रियांचे ठिकाणींही कांहीं उत्पन्न झाले २१. तात्पर्य, देव, यशस्वी महर्षि, गंधर्व, तार्क्ष्यवंशज आणि यक्ष, नाग, किंनर, सिद्ध, विद्याधर आणि उरग इत्यादि २२ अनेकांनीं आनंदित होऊन हजारों पुत्र उत्पन्न केले व चारणांनींही वनांमध्यें संचार करणारे असे वीर पुत्र उत्पन्न केले २३. ते वानर पुत्र शरीरानें फारच धिप्पाड असून सर्वही वनांमध्यें संचार करणारे होते आणि वानररूप धारण केलेल्या मुख्य मुख्य अप्सरा, विद्याधरस्त्रिया २४, नागकन्या, आणि गंधर्वपत्न्या ह्यांचे ठिकाणीं ते उत्पन्न झाले होते. यथेष्ट रूप व बल ह्यांनीं ते युक्त असून इच्छेस येईल त्याप्रमाणें संचार करणारे होते २५ व प्रौढी आणि बल ह्यांच्या योगानें ते सिंह आणि व्याघ्र ह्यांची बरोबरी करणारे होते. ते सर्वही शिलांनीं प्रहार करणारे होते इतकेंच नव्हे परंतु सर्वही पर्वतांनीं युद्ध करणारे होते २६; नखें आणि दंष्ट्रा हीं त्या सर्वांचींही आयुधें होतीं; इतकेंच नव्हे परंतु, इतर सर्व प्रकारच्या अस्त्रांमध्येंही ते निष्णात होते. तात्पर्य,

सरितां पतिम् । दारयेयुः क्षितिं पद्भ्यामाप्लवेयुर्महार्णवान् २८ नभस्तलं विशेयुश्च गृह्णीयुरपि तोयदान् । गृह्णीयुरपि मातङ्गान्मत्तान्प्रव्रजतो वने २९ नर्दमानांश्च नादेन पातयेयुर्विहंगमान् । ईदृशानां प्रसूतानि हरीणां कामरूपिणाम् ३० शतं शतसहस्राणि यूथपानां महात्मनाम् । ते प्रधानेषु यूथेषु हरीणां हरियूथपाः ३१ बभूवुर्यूथपश्रेष्ठान्वीरांश्चाजनयन्हरीन् । अन्ये ऋक्षवतः प्रस्थानुपतस्थुः सहस्रशः ३२ अन्ये नानाविधाञ्छैलान्काननानि च भेजिरे । सूर्यपुत्रं च सुग्रीवं शक्रपुत्रं च वालिनम् ३३ भ्रातरावुपतस्थुस्ते सर्वे च हरियूथपाः । नलं नीलं हनूमन्तमन्यांश्च हरियूथपान् ३४ ते तार्क्ष्यबलसंपन्नाः सर्वे युद्धविशारदाः । विचरन्तोऽर्दयन्सर्वान्सिंहव्याघ्रमहोरगान् ३५ महाबलो महाबाहुर्वाली विपुलविक्रमः । जुगोप भुजवीर्येण ऋक्षगोपुच्छवानरान् ३६ तैरियं पृथिवी शूरैः सपर्वतवनार्णवा । कीर्णा विविधसंस्थानैर्नानाव्यञ्जनलक्षणैः ३७ तैर्मेघवृन्दाचलकूटसंनि-

मोठमोठ्या पर्वतांना हलवून सोडणारे, अचल वृक्षांना मोडून पाडणारे २७, नदीपति समुद्रालाही वेगानें क्षुब्ध करून टाकणारे; पायांनीं पृथ्वी विदारण करणारे, महासागरांतून पोहून जाणारे २८, आकाशामध्यें प्रविष्ट होऊन मेघांचाही निग्रह करणारे, वनांमध्यें संचार करीत असलेल्या मदमत्त गजांनाही आवरून धरणारे २९ आणि गर्जना करणाऱ्या पक्ष्यांना आपल्या गर्जनेनें खालीं पाडणारे असे कोटि वानर उत्पन्न झाले; ते महात्म्ये यथेष्ट रूप धारण करणारे असून समुदायांचें परिपालन करणारे होते. ते वानरांच्या मुख्यमुख्य समुदायांमध्यें वानरसेनांचे रक्षक होते ३०, ३१ आणि वानरसमुदाय रक्षण करणाऱ्यांमध्यें श्रेष्ठ आणि शूर अशा इतर वानरांना त्यांनीं जिंकिलें होतें. हजारों वानर ऋक्षवान् पर्वताच्या शिखरांचा आश्रय करून राहिले ३२ आणि दुसरे नानाप्रकारचे पर्वत आणि वनें ह्यांना धरून राहिले. सूर्यपुत्र सुग्रीव आणि इंद्रपुत्र वाली ३३ ह्या उभयतां भ्रात्यांची ते सर्व वानरसेनानायक सेवा करूं लागले आणि त्याचप्रमाणें नल, नील, हनुमान् व इतरही वानरसेनानायक ह्यांची ते सेवा करूं लागले ३४. गरुडाप्रमाणें बलाढ्य असलेले ते सर्व युद्धामध्यें निपुण होते आणि संचार करितां करितां सिंह, व्याघ्र व मोठमोठे भुजंग ह्या सर्वांना ते पीडा देत होते ३५. महाबलाढ्य, महाबाहु आणि महापराक्रमी वालीनें आपल्या बाहुबलाच्या योगानें ऋक्ष आणि गोपुच्छ ह्या वानरजातींचें रक्षण केलें ३६. असो. नानाप्रकारच्या आकृतींनीं व नानाप्रकारच्या भेदव्यंजक लक्षणांनीं युक्त असलेल्या त्या शूर वानरांनीं पर्वत, वनें आणि समुद्र ह्यांसहवर्तमान ही सर्व पृथ्वी व्यापून

यैर्महाबलैर्वानरयूथपाधिपैः । बभूव भूर्भीमशरीररूपैः समावृता रामस-
हायहेतोः ३८ [ ६३३ ] इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये
बालकाण्डे सप्तदशः सर्गः ॥ १७ ॥

निर्वृत्ते तु क्रतौ तस्मिन्हयमेधे महात्मनः । प्रतिगृह्यामरा भागान्प्र-
तिजग्मुर्यथागतम् १ समाप्तदीक्षानियमः पत्नीगणसमन्वितः । प्रविवेश
पुरीं राजा सभृत्यबलवाहनः २ यथार्हं पूजितास्तेन राज्ञा च पृथिवी-
श्वराः । मुदिताः प्रययुर्देशान्प्रणम्य मुनिपुंगवम् ३ श्रीमतां गच्छतां तेषां
स्वगृहाणि पुरात्ततः । बलानि राज्ञां शुभ्राणि प्रहृष्टानि चकाशिरे ४
गतेषु पृथिवीशेषु राजा दशरथः पुनः । प्रविवेश पुरीं श्रीमान्पुरस्कृत्य
द्विजोत्तमान् ५ शान्तया प्रययौ सार्धमृष्यशृङ्गः सुपूजितः । अनुगम्य-
मानो राज्ञा च सानुयात्रेण धीमता ६ एवं विसृज्य तान्सर्वान्राजा संपू-
र्णमानसः । उवास सुखितस्तत्र पुत्रोत्पत्तिं विचिन्तयन् ७ ततो यज्ञे
समाप्ते तु ऋतूनां षट् समत्ययुः । ततश्च द्वादशे मासे चैत्रे नावमिके

---

टाकिली ३७. सारांश, मेघपटल अथवा पर्वतशिखरें ह्यांप्रमाणें भयंकर शरीर व रूप ह्यांनीं युक्त अशा त्या रामाचें साहाय्य करण्याकरितां अवतीर्ण झालेल्या वानरसेनानायकांनीं पृथ्वी व्याप्त झाली ३८. ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडापैकीं सतरावा सर्ग समाप्त झाला ॥ १७ ॥

महात्म्या दशरथराजाचा तो अश्वमेध यज्ञ समाप्त झाल्यावर आपआपले हविर्भाग घेऊन देव आल्या मार्गानें परत गेले १ आणि यज्ञदीक्षेसंबंधीं नियम ज्यानें समाप्त केले आहेत असा तो राजा स्त्रिया आणि सेवक, सैन्य व वाहनें ह्यांसहवर्तमान राजधानीमध्यें प्रविष्ट झाला २. त्या राजानें इतर भूपतींचें यथायोग्य रीतीनें पूजन केलें व ते भूपति मुनिश्रेष्ठ वसिष्ठमुनींना व ऋष्यशृंग मुनींना प्रणाम करून आनंदानें स्वदेशीं परत गेले ३. ते वैभवशाली राजे दशरथराजाच्या नगरांतून आपआपल्या घरीं जाऊं लागले असतां उज्ज्वल आणि आनंदित अशीं त्यांचीं सैन्यें झळकूं लागलीं ४. असो. भूपति गेल्यानंतर वैभवशाली दशरथराजा द्विजश्रेष्ठांना पुढें करून आपल्या राजधानीमध्यें प्रविष्ट झाला ५. प्रथमतः अत्यंत मानमान्यता ज्यांची ठेविली आहे असे ऋष्यशृंग मुनि शांतेसहवर्तमान अयोध्येमध्यें प्रविष्ट झाले आणि त्यांच्याच मागोमाग विचारी दशरथराजा सैन्यासहवर्तमान प्रविष्ट झाला ६. असो. ह्याप्रमाणें त्या सर्वांना जाण्याची अनुज्ञा देऊन मनोरथ सिद्धीस गेलेला तो राजा पुत्रोत्पत्तीविषयीं विचार करीत करीत त्या ठिकाणीं सुखानें राहिला ७. अश्वमेधक्रतु समाप्त झाल्यानंतर सहा ऋतु लोटले असतां व

तिथौ ८ नक्षत्रे दितिदैवत्ये स्वोच्चसंस्थेषु पञ्चसु । ग्रहेषु कर्कटे लग्ने वाक्पताविन्दुना सह ९ प्रोद्यमाने जगन्नाथं सर्व लोकनमस्कृतम् । कौसल्याजनयद्रामं दिव्यलक्षणसंयुतम् १० विष्णोरर्धं महाभागं पुत्रमैक्ष्वाकुनन्दनम् । लोहिताक्षं महाबाहुं रक्तोष्ठं दुन्दुभिस्वनम् ११ कौसल्या शुशुभे तेन पुत्रेणामिततेजसा । यथा वरेण देवानामदितिर्वज्रपाणिना १२ भरतो नाम कैकेय्यां जज्ञे सत्यपराक्रमः । साक्षाद्विष्णोश्चतुर्भागः सर्वैः समुदितो गुणैः १३ अथ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्राजनयत्सुतौ । वीरौ सर्वास्त्रकुशलौ विष्णोरर्धसमन्वितौ १४ पुष्ये जातस्तु भरतो मीनलग्ने प्रसन्नधीः । सार्पे जातौ तु सौमित्री कुलीरेऽभ्युदिते रवौ १५ राज्ञः पुत्रा महात्मानश्चत्वारो जज्ञिरे पृथक् । गुणवन्तोनुरूपाश्च रुच्या प्रोष्ठपदोपमाः १६ जगुः कलं च गन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः । देवदुन्दुभयो नेदुः

बारावा महिना प्राप्त झाला असतां चैत्रांतील नवमीचे दिवशीं ८ पुनर्वसु नक्षत्रावर पांच ग्रह उच्चीचे असतांना आणि त्यांतूनही चंद्र व गुरु लग्नीं असतांना कर्क लग्नावर दिव्य लक्षणांनीं युक्त आणि सर्व लोकांना पूज्य असा जगदीश्वर राम कौसल्येचे ठिकाणीं उत्पन्न झाला ९,१०. तो इक्ष्वाकुवंशज महाभाग्यवान् पुत्र विष्णूचा जवळ जवळ अर्धा अंश होता; त्याचे नेत्र व ओठ आरक्तवर्ण होते आणि शब्द दुंदुभीप्रमाणें गंभीर असून त्याचे बाहु दीर्घ होते ११. असो. सुरश्रेष्ठ वज्रपाणि इंद्राच्या योगानें शोभणाऱ्या अदितीप्रमाणें त्या अत्यंततेजस्वी पुत्राच्या योगानें कौसल्या शोभूं लागली १२. कैकेयीचे ठिकाणीं भरत ह्मणून अमोघपराक्रमी पुत्र झाला. तो साक्षात् विष्णूचा चवथा अंश असून सर्व गुणांनीं संपन्न होता १३. नंतर, सुमित्रेला लक्ष्मण व शत्रुघ्न असे दोन वीर पुत्र झाले; ते विष्णूचे अंश असून सर्व अस्त्रांमध्यें प्रवीण होते १४. निर्मल बुद्धीनें युक्त असलेला भरत पुष्य नक्षत्र असतांना मीनलग्नावर उत्पन्न झाला आणि मघा नक्षत्र व उच्चीचा सूर्य असतांना कर्कलग्नावर सुमित्रेचे दोघे पुत्र जन्मास आले १५. महात्म्या दशरथराजाला वेगवेगळ्या गुणांनीं युक्त असे चार पुत्र प्राप्त झाले; ते गुणी, व राजाला अनुरूप असेच असून कांतीनें पूर्वाभाद्रपदा व उत्तराभाद्रपदा ह्या नक्षत्रां-[1]प्रमाणें होते १६. असो. ह्याप्रमाणें दशरथराजाला पुत्र प्राप्त झाले असतां गंधर्व गायन

१ पूर्वाभाद्रपदा आणि उत्तराभाद्रपदा ह्या नक्षत्रांचे दोन दोन तारे असतात, ह्यास्तव, दोन दोन ताऱ्यांचें एकेक नक्षत्र असल्यामुळें चार तारे जसे दोन नक्षत्रांमध्यें विभागिलेले असतात तसे दशरथाचे चार पुत्र एकेका ठिकाणीं दोन दोन ह्याप्रमाणें ह्मणजे रामलक्ष्मण व भरतशत्रुघ्न ह्याप्रमाणें स्वभावतांच विभागिले असल्यामुळें त्यांना ताराचतुष्टयानें होणाऱ्या ह्या दोन नक्षत्रांची उपमा दिली आहे.

पुष्पवृष्टिश्च खात्पतत् १७ उत्सवश्च महानासीदयोध्यायां जनाकुलः। रथ्याश्च जनसंबाधा नटनर्तकसंकुलाः १८ गायनैश्च विराविण्यो वादनैश्च तथापरैः। विरेजुर्विपुलास्तत्र सर्वरत्नसमन्विताः १९ प्रदेयांश्च ददौ राजा सूतमागधबन्दिनाम्। ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं गोधनानि सहस्रशः २० अतीत्यैकादशाहं तु नामकर्म तथाकरोत्। ज्येष्ठं रामं महात्मानं भरतं कैकयीसुतम् २१ सौमित्रिं लक्ष्मणमिति शत्रुघ्नमपरं तथा। वसिष्ठः परमप्रीतो नामानि कुरुते तदा २२ ब्राह्मणान्भोजयामास पौरजानपदानपि। अददद्ब्राह्मणानां च रत्नौघममलं बहु॥ तेषां जन्मक्रियादीनि सर्वकर्माण्यकारयत् २३ तेषां केतुरिव ज्येष्ठो रामो रतिकरः पितुः। बभूव भूयो भूतानां स्वयंभूरिव संमतः २४ सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे लोकहिते रताः। सर्वे ज्ञानोपसंपन्नाः सर्वे समुदिता गुणैः २५ तेषामपि महातेजा रामः सत्यपराक्रमः। इष्टः सर्वस्य लोकस्य शशाङ्क इव निर्मलः २६

---

करूं लागले, अप्सरांचे समुदाय नृत्य करूं लागले, देवदुंदुभि नादित होऊं लागल्या आणि आकाशापासून पुष्पवृष्टि होऊं लागली १७. अयोध्येमध्यें लोकांची अगदीं खेचाखेच होण्यासारिखा मोठा उत्सव झाला आणि त्या वेळीं नट व नर्तक ह्यांनीं नगरांतील मार्ग व्याप्त झाल्यामुळें लोकांचीही त्या मार्गांतून फार गर्दी झाली १८. सारांश, गायन आणि वादन ह्यांच्या योगानें नादित झालेले आणि सर्व रत्नांनीं युक्त झालेले ते भव्य मार्ग शोभूं लागले १९. असो. ह्याप्रमाणें पुत्रप्राप्ति झाली असतां पौराणिक, भाट आणि स्तुतिपाठक ह्यांना राजानें देणग्या दिल्या आणि ब्राह्मणांनाही वित्तासहवर्तमान हजारों गाई त्यानें अर्पण केल्या २०. अकरा दिवस झाल्यानंतर दशरथराजानें महात्म्या ज्येष्ठ पुत्राचें राम असें नामकरण करून कैकेयीच्या पुत्राचें भरत असें नांव ठेविलें २१ आणि त्याचप्रमाणें लक्ष्मण व शत्रुघ्न अशीं सुमित्रेच्या पुत्रांचीं त्यानें नांवें ठेविलीं. असो. अत्यंत आनंदित झालेल्या वसिष्ठ मुनींनीं त्या राजकुमारांचा नामकरण संस्कार करून२२ ब्राह्मणांना व नगरांत आणि राष्ट्रांत राहणाऱ्या इतरांनाही भोजन घातलें व उज्ज्वल असा मोठा रत्नसमुदाय त्यांनीं ब्राह्मणांना अर्पण केला. सारांश, वसिष्ठमुनींनीं त्या राजपुत्रांचे नामकरणप्रभृति सर्वसंस्कार राजाकडून करविले२३ त्या चारीपुत्रांमध्यें वंशध्वजच कीं काय असा ज्येष्ठ पुत्र राम पित्याला आनंद देणारा होऊन ब्रह्मदेवाप्रमाणें सर्व प्राण्यांना फारच मान्य झाला २४. ते सर्वही राजपुत्र वेदवेत्ते व शूर असून सर्वही लोकहिताविषयीं तत्पर होते आणि त्याचप्रमाणें सर्वही ज्ञानी असून सर्वही गुणी होते २५. चौघांमध्येंही महातेजस्वी व अमोघ-

गजस्कन्धेऽश्वपृष्ठे च रथचर्यासु संमतः । धनुर्वेदे च निरतः पितुः शुश्रूषणे
रतः २७ बाल्यात्प्रभृति सुस्निग्धो लक्ष्मणो लक्ष्मिवर्धनः । रामस्य लोकरा-
मस्य भ्रातुर्ज्येष्ठस्य नित्यशः २८ सर्वप्रियकरस्तस्य रामस्यापि शरीरतः ।
लक्ष्मणो लक्ष्मिसंपन्नो बहिःप्राण इवापरः २९ न च तेन विना निद्रां लभते
पुरुषोत्तमः । मृष्टमन्नमुपानीतमश्नाति न हि तं विना ३० यदा हि हयमारूढो
मृगयां याति राघवः । अथैनं पृष्ठतोऽभ्येति सधनुः परिपालयन् ३१ भरतस्यापि
शत्रुघ्नो लक्ष्मणावरजो हि सः । प्राणैः प्रियतरो नित्यं तस्य चासीत्तथा
प्रियः ३२ स चतुर्भिर्महाभागैः पुत्रैर्दशरथः प्रियैः । बभूव परमप्रीतो देवै-
रिव पितामहः ३३ ते यदा ज्ञानसंपन्नाः सर्वे समुदिता गुणैः । ह्रीमन्तः
कीर्तिमन्तश्च सर्वज्ञा दीर्घदर्शिनः ३४ तेषामेवंप्रभावाणां सर्वेषां दीप्ततेज-
साम् । पिता दशरथो हृष्टो ब्रह्मा लोकाधिपो यथा ३५ ते चापि मनुजव्याघ्रा
वैदिकाध्ययने रताः । पितृशुश्रूषणरता धनुर्वेदे च निष्ठिताः ३६ अथ

---

पराक्रमी असा राम निर्मल चंद्राप्रमाणें सर्व लोकांना प्रिय होता २६. गजारोहण, अश्वारोहण व रथचर्या ह्यांमध्यें तो निपुण असून धनुर्वेदाविषयीं आणि पितृशुश्रूषेविषयीं अगदीं तत्पर होता २७. लक्ष्मीला वृद्धिंगत करणारा लक्ष्मण लोकांना आनंद देणाऱ्या आपल्या रामनामक ज्येष्ठ भ्रात्याशीं बालपणापासून नेहमीं फारच प्रेमानें वागत असे २८. आपल्या शरीराचीही पर्वा न करितां रामाला प्रिय असलेली हवी ती गोष्ट तो वैभवशाली लक्ष्मण करीत असल्यामुळें तो त्या रामाचा एक दुसरा बाह्य प्राणच होऊन बसलेला होता २९. त्या लक्ष्मणावांचून त्या पुरुषश्रेष्ठ रामाला निद्रा येत नसे व समीप आणिलेलें मिष्टान्नही त्यावांचून तो भक्षण करीत नसे ३०. रघुवंशज राम जेव्हां अश्वावर आरूढ होऊन मृगयेला जात असे तेव्हां त्याचें रक्षण करण्याकरितां धनुष्य घेऊन त्याच्या मागोमाग लक्ष्मण जात असे ३१. लक्ष्मण ज्याप्रमाणें रामाला प्रिय होता त्याप्रमाणें लक्ष्मणाचा कनिष्ठ बंधु शत्रुघ्नही भरताला नेहमीं प्राणांपेक्षां प्रिय होता व त्याचप्रमाणें शत्रुघ्नालाही तो भरत तसाच प्रिय होता ३२. असो. त्या महाभाग्यवान् चार प्रिय पुत्रांच्या योगानें दशरथराजा, देवांच्या योगानें आनंदित होणाऱ्या ब्रह्मदेवाप्रमाणें, अत्यंत आनंदित झाला ३३. ते सर्व ज्ञानसंपन्न झाले असतां गुणांनीं युक्त झाले आणि ते सर्वज्ञ व दूरदर्शी होऊन विनयशील आणि कीर्तिमान् झाले ३४. ह्याप्रमाणें प्रभावानें आणि उज्ज्वल तेजानें युक्त असे ते सर्व पुत्र प्राप्त झाल्यामुळें लोकाधिपति ब्रह्मदेवाप्रमाणें दशरथराजा आनंदित झाला ३५. ते पुरुषश्रेष्ठ वेदाध्ययनाविषयीं आणि पित्याच्या शुश्रूषेविषयीं तत्पर

राजा दशरथस्तेषां दारक्रियां प्रति । चिन्तयामास धर्मात्मा सोपाध्यायः सबान्धवः ३७ तस्य चिन्तयमानस्य मन्त्रिमध्ये महात्मनः । अभ्यागच्छन्महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ३८ स राज्ञो दर्शनाकाङ्क्षी द्वाराध्यक्षानुवाच ह । शीघ्रमाख्यात मां प्राप्तं कौशिकं गाधिनः सुतम् ३९ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य राज्ञो वेश्म प्रदुद्रुवुः । संभ्रान्तमनसः सर्वे तेन वाक्येन चोदिताः ४० ते गत्वा राजभवनं विश्वामित्रमृषिं तदा । प्राप्तमावेदयामासुर्नृपायेक्ष्वाकवे तदा ४१ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सपुरोधाः समाहितः । प्रत्युज्जगाम संहृष्टो ब्रह्माणमिव वासवः ४२ स दृष्ट्वा ज्वलितं दीप्त्या तापसं संशितव्रतम् । प्रहृष्टवदनो राजा ततोऽर्घ्यमुपहारयत् ४३ स राज्ञः प्रतिगृह्यार्घ्यं शास्त्रदृष्टेन कर्मणा । कुशलं चाव्ययं चैव पर्यपृच्छन्नराधिपम् ४४ पुरे कोशे जनपदे बान्धवेषु सुहृत्सु च । कुशलं कौशिको राज्ञः पर्यपृच्छत्सुधार्मिकः ४५ अपि ते संनताः सर्वे सामन्तरिपवो जिताः । दैवं च मानुषं चैव कर्म ते साध्वनुष्ठितम् ४६ वसिष्ठं च समागम्य कुशलं मुनि-

---

होऊन धनुर्वेदामध्यें पारंगत झाले असतां ३६ उपाध्याय आणि बांधव ह्यांसहवर्तमान दशरथराजाच्या मनामध्यें त्यांच्या विवाहाविषयीं विचार येऊं लागला ३७. तो महात्मा दशरथराजा मंत्रिमंडलामध्यें पुत्रांच्या विवाहाविषयीं विचार करीत आहे तोंच महातेजस्वी विश्वामित्र महर्षि तेथें आले ३८ आणि राजाची भेट घेण्याच्या उद्देशानें " मी गाधिपुत्र कौशिक प्राप्त झाल्याचें सत्वर कळवा " ह्मणून द्वारपालांना ह्मणाले ३९. तेव्हां तें त्यांचें भाषण श्रवण केल्याबरोबर द्वारपाल मनामध्यें अगदीं गोंधळून गेले आणि त्या आज्ञेनें प्रेरित होऊन ते सर्वही राजगृहाकडे सत्वर गेले ४० व राजगृहीं गेल्यानंतर इक्ष्वाकुवंशज दशरथराजाला विश्वामित्रमुनि प्राप्त झाल्याचें त्यांनीं निवेदन केलें असतां ४१ त्यांचें भाषण श्रवण करून ब्रह्मदेवाला सामोरा जाणाऱ्या इंद्राप्रमाणें पुरोहितासहवर्तमान तो दशरथराजा स्वस्थांतःकरणपूर्वक मोठ्या आनंदानें त्यांना सामोरा गेला ४२. सारांश, तेजानें जाज्वल्यमान आणि निर्मल आचरणानें युक्त अशा त्या तपोनिधींना अवलोकन करण्याबरोबर दशरथराजाचें मुख (हर्षानें) आनंदित झालें व त्यानें ( वसिष्ठांकडून पूजा करण्याकरितां ) पूजासाहित्य आणविलें ४३. नंतर राजाच्या पूजेचा शास्त्रविहित विधीनें स्वीकार केल्यावर विश्वामित्रमुनींनीं दशरथराजाला क्षेम आणि अभ्युदय ह्यांविषयीं प्रश्न केला ४४ आणि नंतर त्या अत्यंत धार्मिक कौशिकमुनींनीं नगर, कोश, देश, बांधव आणि मित्र ह्यांच्याही कुशलाविषयीं राजापाशीं विचारपूस केली ४५ आणि " संनिध असलेले तुझे सर्व जित

पुङ्गवः। ऋषींश्च तान्यथान्यायं महाभाग उवाच ह ४७ ते सर्वे हृष्टमनसस्तस्य राज्ञो निवेशनम्। विविशुः पूजितास्तेन निषेदुश्च यथार्हतः ४८ अथ हृष्टमना राजा विश्वामित्रं महामुनिम्। उवाच परमोदारो हृष्टस्तमभिपूजयन् ४९ यथामृतस्य संप्राप्तिर्यथा वर्षमनूदके। यथा सदृशदारेषु पुत्रजन्माप्रजस्य वै ५० प्रणष्टस्य यथा लाभो यथा हर्षो महोदयः। तथैवागमनं मन्ये स्वागतं ते महामुने ५१ कं च ते परमं कामं करोमि किमु हर्षितः। पात्रभूतोसि मे ब्रह्मन्दिष्ट्या प्राप्तोसि मानद ५२ अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम्। यस्माद्विप्रेन्द्रमद्राक्षं सुप्रभाता निशा मम ५३ पूर्वं राजर्षिशब्देन तपसा द्योतितप्रभः। ब्रह्मर्षित्वमनुप्राप्तः पूज्योसि बहुधा मया ५४ तदद्भुतमभूद्विप्र पवित्रं परमं मम। शुभक्षेत्रगतश्चाहं तव संदर्शनात्प्रभो ५५ ब्रूहि यत्प्रार्थितं तुभ्यं कार्यमागमनं प्रति। इच्छाम्यनु-

---

शत्रु तुला नमून आहेत ना? आणि तुझें दैव व मानुष कर्म चांगल्या प्रकारें चाललें आहे ना?" असेंही त्यांनीं त्याला विचारिलें ४६. नंतर त्या मुनिश्रेष्ठ महाभाग्यवान् विश्वामित्रांनीं वसिष्ठांचीं व इतर ऋषींची भेट घेऊन त्यांच्याशीं योग्यतेप्रमाणें भाषण केलें ४७. तदनंतर ते सर्व ऋषि आनंदानें त्या दशरथराजाच्या घरीं गेले आणि त्यांनीं पूजन केल्यावर ते योग्यतेप्रमाणें तेथें बसले ४८. नंतर पराकाष्ठेचा उदार असलेला दशरथराजा विश्वामित्र महर्षींची प्रशंसा करण्याकरितां मनामध्यें आनंदित होऊन त्यांना ह्मणाला ४९ "अमृताचा लाभ, निर्जलप्रदेशामध्यें पर्जन्यवृष्टि, आपणांला अनुरूप अशा स्त्रीचे ठिकाणीं निपुत्रिकाला झालेली पुत्रप्राप्ति ५०, हरवलेल्या वस्तूचा पुनरपि लाभ अथवा महोत्सवमूलक हर्ष ह्याप्रमाणें मी आपलें आगमन समजत आहें. करितां, हे महामुने, आपलें स्वागत असो ५१. आपलें मुख्य कार्य मी मोठ्या आनंदानें कोणतें करूं तें आपण मला सांगा. हे ब्रह्मन्, हे मान्य, सर्व प्रकारच्या सेवेला आपण पात्र आहांत. आपण आलां हीं मोठी सुदैवाचीच गोष्ट आहे ५२. आज माझ्या जन्माचें व जीविताचें सार्थक झालें आणि आपणा विप्रश्रेष्ठांचें दर्शन झाल्यामुळें आज मला हा सुदिनच उगवला ५३. राजर्षि ही पदवी येण्यास कारणीभूत होणाऱ्या तपाच्या योगानें पूर्वीं आपण झळकत असून नंतर ब्रह्मर्षि झालां आहांत. करितां, आपण मला पुष्कळच प्रकारांनीं पूज्य आहांत ५४. अत्यंत पवित्र असें आपलें आगमन माझ्या घरीं झालें हें मोठें आश्चर्य आहे व, हे प्रभो, आपल्या दर्शनामुळें पुण्य क्षेत्राला गेल्याचें मला फल आलें आहे ५५. करितां, कोणत्या उद्देशानें आपलें आगमन झालें आहे हें कथन करा. आपण आपलें कार्य कार्य

गृहीतोहं त्वदर्थपरिवृद्धये ५६ कार्यस्य न विमर्शं च गन्तुमर्हसि सुव्रत । कर्ता ग्राहमशेषेण दैवतं हि भवान्मम ५७ मम चायमनुप्राप्तो महानभ्युदयो द्विज । तवागमनजः कृत्स्नो धर्मश्चानुत्तमो द्विज ५८, इति हृदयसुखं निशम्य वाक्यं श्रुतिसुखमात्मवता विनीतमुक्तम् । प्रथितगुणयशा गुणैर्विशिष्टः परम ऋषिः परमं जगाम हर्षम् ५९ [६९२] इति श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डेष्टादशः सर्गः ॥ १८ ॥

तच्छ्रुत्वा राजसिंहस्य वाक्यमद्भुतविस्तरम् । हृष्टरोमा महातेजा विश्वामित्रोभ्यभाषत १ सदृशं राजशार्दूल तवैव भुवि नान्यतः । महावंशप्रसूतस्य वसिष्ठव्यपदेशिनः २ यत्तु मे हृद्गतं वाक्यं तस्य कार्यस्य निश्चयम् । कुरुष्व राजशार्दूल भव सत्यप्रतिश्रवः ३ अहं नियममातिष्ठे सिद्ध्यर्थं पुरुषर्षभ । तस्य विघ्नकरौ द्वौ तु राक्षसौ कामरूपिणौ ४ व्रते तु बहुशश्चीर्णे समाप्त्यां राक्षसाविमौ । मारीचश्च सुबाहुश्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ ५ तौ मांसरुधिरौ-

---

असेल तें सांगून मजवर अनुग्रह करावा अशी माझी इच्छा आहे ५६. हे सदाचरणसंपन्न मुने, आपलें कांहींही कार्य असलें तरी तें मला सांगण्याला आपण मुळींच शंका मनामध्यें आणूं नका; मी तें सर्वस्वीं शेवटास नेईन; आपण माझें दैवतच आहां ५७. हे द्विज, आपल्या आगमनामुळें माझें कांहीं पराकाष्ठेचें अत्युत्कृष्ट पुण्य संपूर्णपणें उदयाला आलें आहे" ५८. असो. जितेंद्रिय दशरथराजानें नम्रपणें केलेलें हें चित्ताल्हादकारक व कानाला मधुर लागणारें भाषण श्रवण करून शमदमादि गुणांनीं संपन्न आणि इतर गुण व यश ह्यांच्या योगानेंही विख्यात असलेल्या त्या महर्षींना पराकाष्ठेचा हर्ष झाला ५९ याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडापैकीं अठरावा सर्ग समाप्त झाला ॥ १८ ॥

तें अद्भुत अर्थविस्तरानें युक्त असलेलें नृपश्रेष्ठ दशरथराजाचें भाषण श्रवण करून महातेजस्वी विश्वामित्रमुनींच्या अंगावर आनंदानें रोमांच उठले आणि ते म्हणाले १ "हे नृपश्रेष्ठा, थोर कुलांत जन्मास येऊन वसिष्ठांच्या आज्ञेप्रमाणें वागणाऱ्या तुलाच आज पृथ्वीमध्यें हें बोलणें योग्य आहे; इतर कोणालाही योग्य नाहीं २. करितां, हे राजेंद्रा, माझ्या मनांतून जें कांहीं सांगावयाचें आहे तें सिद्धीस नेण्याविषयीं तूं आधीं निश्चय कर आणि आपलें वचन खरें कर ३. हे पुरुषश्रेष्ठा, मी यज्ञाकरितां दीक्षा घेतली असतांना यथेष्ट रूप धारण करणारे दोन राक्षस त्या यज्ञाला विघ्न करीत आहेत ४. मी अनेक वेळां तें दीक्षाव्रत संपविण्याच्या बेतांत आणिलें असतांना समाप्तिसमयीं मारीच आणि सुबाहु असे हे पराक्रमी व सुशिक्षित राक्षस ५

घेणं वेदिं तामभ्यवर्षताम् ६ अवधूते तथाभूते तस्मिन्नियमनिश्चये। कृतश्रमो
निरुत्साहस्तस्माद्देशादपाक्रमे ७ न च मे क्रोधमुत्स्रष्टुं बुद्धिर्भवति पार्थिव।
तथाभूता हि सा चर्या न शापस्तत्र मुच्यते ८ स्वपुत्रं राजशार्दूल रामं सत्य-
पराक्रमम्। काकपक्षधरं वीरं ज्येष्ठं मे दातुमर्हसि ९ शक्तो ह्येष मया गुप्तो
दिव्येन स्वेन तेजसा। राक्षसा ये विकर्तारस्तेषामपि विनाशने १० श्रेयश्चास्मै
प्रदास्यामि बहुरूपं न संशयः। त्रयाणामपि लोकानां येन ख्यातिं
गमिष्यति ११ न च तौ राममासाद्य शक्तौ स्थातुं कथंचन। न च तौ
राघवादन्यो हन्तुमुत्सहते पुमान् १२ वीर्योत्सिक्तौ हि तौ पापौ काल-
पाशवशं गतौ। रामस्य राजशार्दूल न पर्याप्तौ महात्मनः १३ न च
पुत्रगतं स्नेहं कर्तुमर्हसि पार्थिव। अहं ते प्रतिजानामि हतौ तौ विद्धि
राक्षसौ १४ अहं वेद्मि महात्मानं रामं सत्यपराक्रमम्। वसिष्ठोऽपि महातेजा
ये चेमे तपसि स्थिताः १५ यदि ते धर्मलाभं तु यशश्च परमं भुवि।
स्थिरमिच्छसि राजेन्द्र रामं मे दातुमर्हसि १६ यद्यभ्यनुज्ञां काकुत्स्थ ददते

---

मांस आणि रक्त ह्यांचा त्या वेदीमध्यें सडा करीत असतात ६ आणि ती यज्ञ-दीक्षा व तो यज्ञ ह्यांचा ह्याप्रमाणें नाश झाला असतां श्रांत व निरुत्साह होऊन मी त्या प्रदेशांतून निघून जात असतो ७. हे राजा, शाप देण्याला अयोग्य अशा प्रकारचें तें कर्म असल्यामुळें ( ह्मणजे तें यज्ञकर्म करणाऱ्या पुरुषानें शाप देण्यास उद्युक्त होणें योग्य नसल्यामुळें ) शाप दे (ऊन राक्षसांचा नाश कर )ण्याला माझें मन घेत नाहीं ८. करितां, हे नृपश्रेष्ठा, अमोघपराक्रमी आणि झुलपें धारण करणाऱ्या अशा आपल्या रामनामक वीर ज्येष्ठ पुत्राला तूं माझ्या स्वाधीन कर ९. मी ह्याचें रक्षण करीत असतांना स्वतःच्या दिव्य तेजानें हा त्या यज्ञविघातक राक्षसांचाही नाश करण्यास समर्थ आहे १०. मी ह्याचें नानाप्रकारें निःसंशय कल्याण करीन व त्याच्या योगानें हा तिन्ही लोकांमध्यें प्रख्यात होईल ११. रामाची गांठ पडली असतां ते राक्षस त्याच्यापुढें टिकाव धरण्यास समर्थ होणार नाहींत आणि रामावांचून कोणाही इतर पुरुषाची त्यांच्याशीं युद्ध करण्याची छाती नाहीं १२. हे नृपश्रेष्ठा, कालपाशाच्या अधीन झालेले आणि वीर्याविषयीं गर्व वाहणारे ते दुष्ट राक्षस महात्म्या रामापुढें टिकाव धरण्यास समर्थ नाहींत १३. करितां, हे राजा, तूं ह्यावेळीं पुत्रसंबंधीं लोभ धरूं नको ; मी तुला प्रतिज्ञेनें सांगतों कीं त्या राक्षसांचा वध झालाच असें तूं समज १४. अमोघपराक्रमी महात्म्या रामाला मी जाणीत असून महातेजस्वी वसिष्ठ व हे तपोधनही जाणीत आहेत १५. करितां, हे राजाधिराज, धर्म संपादन होऊन

तव मन्त्रिणः । वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे ततो रामं विसर्जय १७ अभिप्रेतमसंसक्तमात्मजं दातुमर्हसि । दशरात्रं हि यज्ञस्य रामं राजीवलोचनम् १८ नात्येति कालो यज्ञस्य यथायं मम राघव । तथा कुरुष्व भद्रं ते मा च शोके मनः कृथाः १९ इत्येवमुक्त्वा धर्मात्मा धर्मार्थसहितं वचः । विरराम महातेजा विश्वामित्रो महामतिः २० स तन्निशम्य राजेन्द्रो विश्वामित्रवचः शुभम् । शोकेन महताविष्टश्चचाल च मुमोह च ॥ लब्धसंज्ञस्तथोत्थाय व्यषीदत भयान्वितः २१ इति हृदयमनोविदारणं मुनिवचनं तदतीव शुश्रुवान् । नरपतिरभवन्महान्महात्मा व्यथितमनाः प्रचचाल चासनात् २२ [७१४] इति श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्ड एकोनविंशः सर्गः ॥ १९ ॥

तच्छ्रुत्वा राजशार्दूलो विश्वामित्रस्य भाषितम् । मुहूर्तमिव निःसंज्ञः संज्ञावानिदमब्रवीत् १ ऊनषोडशवर्षो मे रामो राजीवलोचनः । न युद्धयोग्यतामस्य पश्यामि सह राक्षसैः २ इयमक्षौहिणी सेना यस्याहं पति-

---

पृथ्वीवर आपली उत्कृष्ट कीर्ति चिरकाल रहावी अशी तुला इच्छा असेल तर तूं रामाला माझे स्वाधीन कर १६. हे ककुत्स्थकुलोत्पन्ना दशरथा, तुझे वसिष्ठप्रभृति सर्व मंत्री जर अनुमोदन देत असतील तर तूं रामाला देऊन टाक १७. सारांश, प्रिय आणि तुझे ठिकाणीं विशेष आसक्ति न धरणारा कमलनयन राम यज्ञाचे दहा दिवस होईपर्यंत तूं मला दे १८. हे रघुकुलोत्पन्ना, माझ्या यज्ञाचा कालातिक्रम होणार नाहीं अशा रीतीनें तूं तजवीज कर आणि मनामध्यें वाईट वाटूं देऊं नकोस; असें करण्यांत तुझें कल्याण होईल १९. ह्याप्रमाणें धर्म आणि अर्थ ह्यांना धरून असलेलें संभाषण करून ते धर्मात्मे महातेजस्वी व महाविचारी विश्वामित्रमुनि स्वस्थ बसले २०. असो. ते विश्वामित्रमुनींचें शुभ भाषण श्रवण केल्याबरोबर राजाधिराज दशरथ फारच शोकाकुल झाल्यामुळें कंपित होऊन मूर्छित झाला आणि नंतर सावध झाल्यावर तो उठला. तथापि, राक्षसांच्या भीतीनें तो अगदींच हताश होऊन बसला २१. सारांश, हृदय आणि मन ह्यांना अगदीं विदीर्ण करून टाकणारें ते विश्वामित्रमुनींचें भाषण श्रवण करून महाबुद्धिमान् दशरथ महाराज मनामध्यें दुःखित झाला आणि मूर्छित होऊन स्वस्थानापासून खालीं पडला २२. ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडापैकीं एकोणिसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ १९ ॥

विश्वामित्रमुनींचें तें भाषण श्रवण करून नृपश्रेष्ठ दशरथराजा क्षणभर मूर्छितच झाला आणि सावध झाल्यावर म्हणाला १ " ह्या कमलनयन रामाचें वय सोळाव-

रीश्वरः । अनया अहिनो गत्वा योद्धाहं तैर्निशाचरैः ३ इमे शूराश्च
विक्रान्ता भृत्या मेऽस्त्रविशारदाः । योग्या रक्षोगणैर्योद्धुं न रामं नेतुम-
र्हसि ४ अहमेव धनुष्पाणिर्गोप्ता समरमूर्धनि । यावत्प्राणान्धरिष्यामि
तावद्योत्स्ये निशाचरैः ५ निर्विघ्ना व्रतचर्या सा भविष्यति सुरक्षिता ।
अहं तत्र गमिष्यामि न रामं नेतुमर्हसि ६ बालो ह्यकृतविद्यश्च न च वेत्ति
बलाबलम् । न चास्त्रबलसंयुक्तो न च युद्धविशारदः ७ न चासौ
रक्षसां योग्यः कूटयुद्धा हि राक्षसाः । विप्रयुक्तो हि रामेण मुहूर्तमपि
नोत्सहे ८ जीवितुं मुनिशार्दूल न रामं नेतुमर्हसि । यदि वा राघवं ब्रह्म-
न्नेतुमिच्छसि सुव्रत ९ चतुरङ्गसमायुक्तं मया सह च तं नय । षष्टिर्व-
र्षसहस्राणि जातस्य मम कौशिक १० कृच्छ्रेणोत्पादितश्चायं न रामं
नेतुमर्हसि । चतुर्णामात्मजानां हि प्रीतिः परमिका मम ११ ज्येष्ठे धर्मप्र-
धाने च न रामं नेतुमर्हसि । किंवीर्या राक्षसास्ते च कस्य पुत्राश्च के च ते १२

र्षांपेक्षांही [ अजून चार वर्षें ] कमी आहे; ह्यास्तव, राक्षसांशीं युद्ध करण्यास हा योग्य आहे असें मला वाटत नाहीं २. हें एक अक्षौहिणी सैन्य असून ह्याचा रक्षक व अधिपति मी आहें. करितां, ह्या सैन्यासहवर्तमान जाऊन मी त्या राक्षसांशीं युद्ध करीन ३. हे शूर, पराक्रमी व अस्त्रांमध्यें निपुण असे माझे सेवक राक्षसांच्या सैन्याशीं युद्ध करण्यास योग्य आहेत; करितां, आपण रामाला नेऊं नका ४. मीच समरांगणांमध्यें हातांत धनुष्य घेऊन आपल्या यज्ञाचें रक्षण करीन आणि प्राण आहेत तोंपर्यंत राक्षसांशीं युद्ध करीन ५. मी तिकडे जातों ह्मणजे ती आपली यज्ञदीक्षा सुरक्षित होऊन निर्विघ्नपणें पार पडेल; आपण रामाला नेऊं नका ६. हा अगदीं बाल असून ह्याची विद्याही संपलेली नाहीं; हा बलाबल जाणीत नसून अस्त्रबलानेंही युक्त नाहीं; युद्धामध्यें निपुण नाहीं ७ आणि ह्मणूनच राक्षसांशीं युद्ध करण्यास हा योग्य नाहीं. राक्षस कपटानें युद्ध करणारे आहेत. रामाचा वियोग झाला असतां मला क्षणभरही जिवंत राहण्याची आशा नाहीं. ह्यास्तव, हे मुनिश्रेष्ठ, आपण रामाला नेऊं नका. अथवा, हे सदाचरणसंपन्न ब्रह्मनिष्ठ मुने, आपणाला जर रघुवंशज रामाला नेण्याची इच्छा असेल तर ८, ९ चतुरंगसैन्यासहवर्तमान, मला बरोबर घेऊन, त्याला न्या. हे कौशिक मुने, माझ्या जन्माला साठ हजार वर्षें होऊन गेल्यानंतर १० मोठ्या दुःखानें हला हा प्राप्त झालेला आहे. ह्यास्तव, आपण ह्या रामाला नेऊं नका. चारीपुत्रामध्यें वयानें ज्येष्ठ आणि धर्मदृष्ट्याही श्रेष्ठ अशा रामाचे ठिकाणीं माझें पराकाष्ठेचें प्रेम आहे; करितां, आपण ह्या रामाला नेऊं नका. त्या राक्षसांचें सामर्थ्य किती

कथंप्रमाणाः के चैतान्रक्षन्ति मुनिपुङ्गव । कथं च प्रतिकर्तव्यं तेषां रामेण रक्षसाम् १३ मामकैर्वा बलैर्ब्रह्मन्मया वा कूटयोधिनाम् । सर्वं मे शंस भगवन्कथं तेषां मया रणे १४ स्थातव्यं दुष्टभावानां वीर्योत्सिक्ता हि राक्षसाः । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत १५ पौलस्त्यवंशप्रभवो रावणो नाम राक्षसः । स ब्रह्मणा दत्तवरस्त्रैलोक्यं बाधते भृशम् १६ महाबलो महावीर्यो राक्षसैर्बहुभिर्वृतः । श्रूयते च महाराज रावणो राक्षसाधिपः १७ साक्षाद्वैश्रवणभ्राता पुत्रो विश्रवसो मुनेः । यदा न खलु यज्ञस्य विघ्नकर्ता महाबलः १८ तेन संचोदितौ तौ तु राक्षसौ च महाबलौ। मारीचश्च सुबाहुश्च यज्ञविघ्नं करिष्यतः १९ इत्युक्तो मुनिना तेन राजोवाच मुनिं तदा । न हि शक्तोस्मि सङ्ग्रामे स्थातुं तस्य दुरात्मनः २० स त्वं प्रसादं धर्मज्ञ कुरुष्व मम पुत्रके । मम चैवाल्पभाग्यस्य दैवतं हि भवान्गुरुः २१ देवदानवगन्धर्वा यक्षाः पतगपन्नगाः । न शक्ता रावणं सोढुं

---

आहे ? ते कोण आहेत ? कोणाचे पुत्र आहेत ११, १२ ? त्यांच्या शरीराचें प्रमाण तरी काय आहे आणि, हे मुनिश्रेष्ठ, त्या राक्षसांचें रक्षण करणारे तरी कोण आहेत ? ( हें समजूं द्या ). हे विप्र, कपटयुद्ध करणाऱ्या त्या राक्षसांचा प्रतीकार रामाच्या हातून, माझ्या सैन्यांच्या हातून अथवा माझ्या हातून कसा होणार ? कारण, हे भगवन्, राक्षस वीर्यानें मत्त झालेले असतात. तेव्हां त्या दुष्टबुद्धि राक्षसांच्या रणामध्यें मी तरी कसा टिकाव धरावा ? हें सर्व आपण मला कथन करा. " ह्याप्रमाणें दशरथाचें भाषण श्रवण करून विश्वामित्रमुनि त्याला ह्मणाले १३,१४,१५ " रावणनामक राक्षस पौलस्त्यवंशामध्यें उत्पन्न झाला आहे व त्याला ब्रह्मदेवानें वर दिला असल्यामुळें तो त्रैलोक्याला अतिशय पीडा देत आहे १६. हे महाराज, तो राक्षसाधिपति रावण महाबलाढ्य, महावीर्यवान् आणि असंख्य राक्षसांनीं युक्त असल्याचें प्रसिद्ध आहे १७. तो प्रत्यक्ष कुबेराचा भ्राता असून विश्रवसूमुनींचा पुत्र आहे. ( स्वतः जाण्यांत विशेष महत्त्व नाहीं असें समजून ) जेव्हां तो महाबलाढ्य रावण स्वतः यज्ञाला विघ्न करण्याचें मनामध्यें आणीत नाहीं १८ तेव्हां, त्याची आज्ञा झालेले ते महाबलाढ्य राक्षस मारीच आणि सुबाहु यज्ञाला विघ्न करीत असतात १९. ह्याप्रमाणें त्या विश्वामित्रमुनींनीं सांगितलें असतां दशरथराजा त्या मुनींना ह्मणाला " संग्रामामध्यें त्या दुरात्म्यापुढें टिकाव धरण्यास मी समर्थ नाहीं २०. करितां, हे धर्मज्ञ माझ्या पुत्रावर आपण दया करा. मज भाग्यहीनाचे गुरु व दैवत आपणच आहांत २१. देव, दैत्य, गंधर्व, यक्ष, पक्षी व पन्नग हेही युद्धामध्यें रावणाचा पराक्रम सहन करण्यास

किं पुनर्मानवा युधि २२ स तु वीर्यवतां वीर्यमादत्ते युधि रावणः। तेन चाहं न शक्तोस्मि संयोद्धुं तस्य वा बलैः २३ सबलो वा मुनिश्रेष्ठ सहितो वा ममात्मजैः। कथमप्यमरप्रख्यं सङ्ग्रामाणामकोविदम् २४ बालं मे तनयं ब्रह्मन्नैव दास्यामि पुत्रकम्। अथ कालोपमौ युद्धे सुतौ सुन्दोपसुन्दयोः २५ यज्ञविघ्नकरौ तौ ते नैव दास्यामि पुत्रकम्। मारीचश्च सुबाहुश्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ २६ तयोरन्यतरं योद्धुं यास्यामि ससुहृद्गणः। अन्यथा त्वनुनेष्यामि भवन्तं सह बान्धवः २७ इति नरपतिजल्पनाद्द्विजेन्द्रं कुशिकसुतं सुमहान्विवेश मन्युः। सुहुत इव मखेऽग्निराज्यसिक्तः समभवदुज्ज्वलितो महर्षिवह्निः २८ [७४२] इति श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे विंशः सर्गः॥ २०॥

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य स्नेहपर्याकुलाक्षरम्। समन्युः कौशिको वाक्यं प्रत्युवाच महीपतिम् १ पूर्वमर्थं प्रतिश्रुत्य प्रतिज्ञां हातुमिच्छसि। राघवाणामयुक्तोयं कुलस्यास्य विपर्ययः २ यदीदं ते क्षमं राजन्गमि-

---

समर्थ नाहींत; मग मानवांची तर गोष्ट कशाला पाहिजे २२? तो रावण युद्धामध्यें सामर्थ्यवानांचेंही वीर्य हरण करितो; ह्यास्तव, हे मुनिश्रेष्ठ, त्याच्याशीं अथवा त्याच्या सैन्यांशीं युद्ध करण्यास मी सैन्यासहवर्तमान अथवा आपल्या पुत्रांसहवर्तमानही समर्थ नाहीं. तस्मात्, संग्रामाविषयीं अनभिज्ञ आणि बालवयी अशा आपल्या रूपानें देवतुल्य असलेल्या पुत्राला, हे ब्रह्मन्, मी देणारच नाहीं. त्यांतूनही युद्धामध्यें यमाप्रमाणें असलेले सुंदोपसुंदाचे पुत्र जे मारीच आणि सुबाहु २३,२४,२५ ते जर आपल्या यज्ञाला विघ्न करणारे असतील तर मी पुत्राला देण्याची गोष्टच नको आहे. कारण, मारीच आणि सुबाहु हे सामर्थ्यवान् असून युद्धाविषयीं चांगले शिकलेले आहेत २६. त्यांच्यापैकीं कोणाशींही युद्ध करण्याकरितां मी मित्रगणासहवर्तमान जाईन, आणि हें आपणांला जर रुचत नसेल तर रामाला न नेण्याविषयीं बांधवांसहवर्तमान मी आपली प्रार्थना करीन" २७. ह्याप्रमाणें दशरथराजानें भाषण केल्यामुळें कुशिकपुत्र द्विजश्रेष्ठ विश्वामित्रांना फारच मोठा राग आला आणि यज्ञामध्यें घृतसिंचनपूर्वक हवन केलेल्या अग्नीप्रमाणें त्या विश्वामित्र महर्षीचे ठिकाणीं क्रोधरूप वन्हि प्रज्वलित झाला २८. ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडापैकीं विसावा सर्ग समाप्त झाला॥ २०॥

पुत्रस्नेहामुळें ज्यांतील वर्णोच्चार नीट होत नाहींत असें त्याचें तें भाषण श्रवण केल्यावर क्रुद्ध झालेले विश्वामित्रमुनि त्या भूपतीला म्हणाले १ "पूर्वी प्रतिज्ञा करून

प्यामि यथागतम् । मिथ्याप्रतिज्ञः काकुत्स्थ सुखी भव सुहृद्वृतः ३
तस्य रोषपरीतस्य विश्वामित्रस्य धीमतः । चचाल वसुधा कृत्स्ना देवानां
च भयं महत् ४ त्रस्तरूपं तु विज्ञाय जगत्सर्वं महानृषिः । नृपतिं सुव्रतो
धीरो वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ५ इक्ष्वाकूणां कुले जातः साक्षाद्धर्म इवा-
परः । धृतिमान्सुव्रतः श्रीमान्न धर्मं हातुमर्हसि ६ त्रिषु लोकेषु विख्यातो
धर्मात्मा इति राघवः । स्वधर्मं प्रतिपद्यस्व नाधर्मं वोढुमर्हसि ७ प्रति-
श्रुत्य करिष्येति उक्तं वाक्यमकुर्वतः । इष्टापूर्तवधो भूयात्तस्माद्रामं विस-
र्जय ८ कृतास्त्रमकृतास्त्रं वा नैनं शक्ष्यन्ति राक्षसाः । गुप्तं कुशिकपुत्रेण
ज्वलनेनामृतं यथा ९ एष विग्रहवान्धर्म एष वीर्यवतां वरः । एषविद्या-
धिको लोके तपसश्च परायणम् १० एषोऽस्त्रान्विविधान्वेत्ति त्रैलोक्ये
सचराचरे । नैनमन्यः पुमान्वेत्ति न च वेत्स्यन्ति केचन ११ न देवा

तूं तिचा भंग करण्याची इच्छा करीत आहेस. परंतु, ह्या कुलाच्या नाशाला कारणी-भूत होणारी ही गोष्ट रघुवंशजांना योग्य नाहीं २. हे राजा, हें असें करणें जर तुला योग्य असेल तर मी आल्या मार्गानें चालता होतों. हे काकुत्स्था, तूं आपली प्रतिज्ञा असत्य करून सुहृदांसहवर्तमान सुखी हो " ३. ह्याप्रमाणें ते बुद्धिमान् विश्वामित्र, मुनि क्रोधानें व्याप्त झाले असतां संपूर्ण पृथ्वी हलून गेली आणि देवांना मोठें भय प्राप्त झालें ४. तेव्हां, सर्व जगत् अतिशय त्रस्त झाल्याचें अवलोकन करून ज्ञानवान् आणि सदाचारसंपन्न वसिष्ठ महर्षि दशरथाला ह्मणाले ५ " इक्ष्वाकुवंशजांच्या कुलामध्यें तूं साक्षात् दुसरा धर्मच कीं काय असा उत्पन्न झाला असून धैर्यवान्, सदा-चारसंपन्न आणि वैभवशाली आहेस. ह्याकरितां, धर्माचा त्याग करणें तुला योग्य नाहीं ६. " हा रघुवंशज धर्मात्मा " ह्मणून त्रैलोक्यामध्यें तुझी ख्याति आहे. करितां, धर्माचें अवलंबन कर; अधर्माचें अवलंबन करूं नकोस ७. अरे, " करीन " अशी प्रतिज्ञा करून जो आपल्या ह्मणण्याप्रमाणें करीत नाहीं त्याला इष्ट ( ह्मणजे यज्ञयाग ) आणि पूर्त ( ह्मणजे वापी वगैरे बांधणें ) ह्यांचें फल प्राप्त होत नाहीं. तस्मात्, तूं रामाला देऊन टाक ८. अरे, अग्नीनें रक्षित असलेल्या अमृताप्रमाणें ह्या कुशिकपु-त्रानें ह्याचें संरक्षण केलें असतां हा अस्त्रनिपुण असो वा नसो राक्षस ह्याचें तेज सहन करण्यास समर्थ होणार नाहींत ९. अरे, हा मूर्तिमान् धर्म असून वीर्यवानांमध्यें हा श्रेष्ठ आहे आणि त्याचप्रमाणें विद्येमध्यें हा सर्व जगतांत अधिक असून तपाचें तर हा मुख्य आश्रयस्थानच आहे १०. नानाप्रकारच्या अस्त्रांचें ह्याला ज्ञान आहे; ह्याच्या सारिखें अस्त्रज्ञान चराचर त्रैलोक्यामध्यें सांप्रत कोणालाही नाहीं व पुढेंही देव, ऋषि

नर्षयः केचिन्नामरा न च राक्षसाः । गन्धर्वयक्षप्रवराः सकिंनरमहोरगाः १२ सर्वास्त्राणि कृशाश्वस्य पुत्राः परमधार्मिकाः । कौशिकाय पुरा दत्ता यदा राज्यं प्रशासति १३ तेपि पुत्राः कृशाश्वस्य प्रजापतिसुतासुताः । नैकरूपा महावीर्या दीप्तिमन्तो जयावहाः १४ जया च सुप्रभा चैव दक्षकन्ये सुमध्यमे । ते सुतेस्त्राणि शस्त्राणि शतं परमभास्वरम् १५ पञ्चाशतं सुताँल्लेभे जया लब्धवरा वरान् । वधायासुरसैन्यानामप्रमेयानरूपिणः १६ सुप्रभा जनयच्चापि पुत्रान्पञ्चाशतं पुनः । संहारान्नाम दुर्धर्षान्दुराक्रामान्बलीयसः १७ तानि चास्त्राणि वेत्त्येष यथावत्कुशिकात्मजः । अपूर्वाणां च जनने शक्तो भूयश्च धर्मवित् १८ तेनास्य मुनिमुख्यस्य धर्मज्ञस्य महात्मनः । न किंचिदस्त्यविदितं भूतं भव्यं च राघव १९ एवंवीर्यो महातेजा विश्वामित्रो महायशाः । न रामगमने राजन्संशयं गन्तुमर्हसि २० तेषां निग्रहणे शक्तः स्वयं च कुशिकात्मजः । तव पुत्र हितार्थाय त्वामुपेत्याभियाचते २१ इति मुनिवचनात्प्र-

---

अमर, राक्षस, श्रेष्ठ श्रेष्ठ गंधर्व आणि यक्ष, किंनर व महोरग ह्यांपैकीं कोणाला प्राप्त होण्याचा संभव नाहीं ११,१२. अत्यंत धार्मिक असे कृशाश्वाचे पुत्र, सर्वप्रकारचीं अस्त्रें ह्मणून पूर्वीं शिवानें, हा विश्वामित्र राज्य करीत असतांना, ह्याला दिले १३. दक्षकन्यांचे ठिकाणीं जन्मास आलेले ते कृशाश्वाचे पुत्रही देदीप्यमान्, विजयशाली व महावीर्यवान् असून नानाप्रकारचीं रूपें धारण करणारे होते १४. जया आणि सुप्रभा ह्या उभयतां सौंदर्यसंपन्न स्त्रिया दक्षप्रजापतीच्या कन्या असून त्यांना ( पुत्ररूपानें ) अत्यंत तेजस्वी अशीं शंभर अस्त्रें व शस्त्रें प्राप्त झालीं. १५. पैकीं वर प्राप्त झालेल्या जयेला असुरसैन्यांचा वध करण्याकरितां अचिंत्य आणि अदृश्य असे पन्नास श्रेष्ठ पुत्र प्राप्त झाले असून सुप्रभेला दुसऱ्यांना सहन होण्यास अशक्य व अजिंक्य असे संहारनामक पन्नास बलाढ्य पुत्र प्राप्त झाले १६,१७. असो. तीं अस्त्रें हा कुशिकपुत्र सांगोपांग जाणीत असून आणखीं दुसरीं अपूर्व अस्त्रें उत्पन्न करण्यासही हा धर्मवेत्ता समर्थ आहे १८. ह्यामुळें, हें रघुवंशजा दशरथा, ह्या महात्म्या धर्मवेत्त्या श्रेष्ठ मुनीला भूत आणि भविष्य ह्यांपैकीं अज्ञात असें कांहींही नाहीं. १९. तात्पर्य, महातेजस्वी आणि महायशस्वी विश्वामित्रमुनींचें वीर्य अशाप्रकारचें आहे. करितां, हे राजा, रामाच्या गमनाविषयीं तुला संशय येण्याचें कारण नाहीं २०. हा कुशिकनंदन विश्वामित्र त्या राक्षसांचें पारिपत्य करण्यास स्वतः समर्थ आहे; परंतु, केवळ तुझ्या पुत्रांवर अनुग्रह करण्याकरितां हा तुझ्यापाशीं येऊन त्यांची याचना करीत आहे २१. " ह्याप्रमाणें

सन्नचित्तो रघुवृषभश्च मुमोद पार्थिवः । गमनमभिरुरोच राघवस्य प्रथितयशाः कुशिकात्मजाय बुद्ध्या २२ [ ७६४ ] इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्ड एकविंशः सर्गः ॥ २१ ॥

तथा वसिष्ठे ब्रुवति राजा दशरथः स्वयम् । प्रहृष्टवदनो राममाजुहाव सलक्ष्मणम् १ कृतस्वस्त्ययनं मात्रा पित्रा दशरथेन च । पुरोधसा वसिष्ठेन मङ्गलैरभिमन्त्रितम् २ स पुत्रं मूर्ध्न्युपाघ्राय राजा दशरथस्तदा । ददौ कुशिकपुत्राय सुप्रीतेनान्तरात्मना ३ ततो वायुः सुखस्पर्शो नीरजस्को ववौ तदा । विश्वामित्रगतं रामं दृष्ट्वा राजीवलोचनम् ४ पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद्देवदुन्दुभिनिःस्वनैः । शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषः प्रयाते तु महात्मनि ५ विश्वामित्रो ययावग्रे ततो रामो महायशाः । काकपक्षधरो धन्वी तं च सौमित्रिरन्वगात् ६ कलापिनौ धनुष्पाणी शोभयानौ दिशो दश । विश्वामित्रं महात्मानं त्रिशीर्षाविव पन्नगौ ७ अनुजग्म-

---

वसिष्ठमुनींनीं सांगितलें असतां रघुवंशजश्रेष्ठ दशरथराजाचें चित्त प्रसन्न होऊन त्याला आनंद झाला आणि रघुवंशज रामाचें गमन त्याला रुचून तो प्रसिद्धकीर्तिमान् दशरथ विश्वामित्रमुनींना रामाला देण्याविषयीं मनामध्यें विचार करूं लागला २२. ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडापैकीं एकविसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ २१ ॥

ह्याप्रमाणें वसिष्ठमुनि भाषण करूं लागले असतां दशरथ राजाचें मुख आनंदित झालें आणि त्यानें स्वतः लक्ष्मणासहवर्तमान रामाला बोलाविलें १. नंतर माता कौसल्या व पिता दशरथ ह्यांनीं त्याच्याकरितां मंगल केलें आणि पुरोहित वसिष्ठमुनींनीं मंगलसूचक मंत्राच्या योगानें त्याचें अभिमंत्रण केलें २. तदनंतर दशरथराजानें मस्तकाचे ठिकाणीं पुत्राचें अवघ्राण केल्यावर सुप्रसन्न अंतःकरणानें रामाला विश्वामित्रमुनींच्या स्वाधीन केलें ३. तेव्हां कमलनयन राम विश्वामित्रमुनींबरोबर गेल्याचें अवलोकन करून स्पर्श झाला असतां सुखावह असा वायु निर्मल होऊन वाहूं लागला ४. तो महात्मा मार्गाला लागला असतां मोठी पुष्पवृष्टि झाली आणि देवदुंदुभींसहवर्तमान शंख व दुंदुभि ह्यांचा घोष सुरू झाला ५. विश्वामित्रमुनि पुढें जाऊं लागले, त्यांच्या मागोमाग झुलपें राखलेला आणि धनुष्य धारण केलेला असा महायशस्वी राम जाऊं लागला आणि सुमित्रापुत्र लक्ष्मण त्या रामाचे मागून चालला ६. धनुष्य आणि भाते हातांत घेतले असल्यामुळें तीन फणांनीं युक्त असलेल्या नागांप्रमाणें दिसणारे आणि आपल्या तेजाच्या योगानें दशदिशा प्रकाशित करणारे ते उदार रामलक्ष्मण महात्म्या

तुरक्षुद्रौ पितामहमिवाश्विनौ । अनुयातौ श्रिया दीप्तौ शोभयन्तावनि-
न्दितौ ८ तदा कुशिकपुत्रं तु धनुष्पाणी स्वलंकृतौ । बद्धगोधा-
ङ्गुलित्राणौ खड्गवन्तौ महाद्युती ९ कुमारौ चारुवपुषौ भ्रातरौ राम-
लक्ष्मणौ । अनुयातौ श्रिया दीप्तौ शोभयेतामनिन्दितौ ॥ स्थाणुं
देवमिवाचिन्त्यं कुमाराविव पावकी १० अध्यर्धयोजनं गत्वा सरय्वा
दक्षिणे तटे । रामेति मधुरां वाणीं विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ११ गृहाण
वत्स सलिलं मा भूत्कालस्य पर्ययः । मन्त्रग्रामं गृहाण त्वं बलाम-
तिबलां तथा १२ न श्रमो न ज्वरो वा ते न रूपस्य विपर्ययः । न च
सुप्तं प्रमत्तं वा धर्षयिष्यन्ति नैर्ऋताः १३ न बाह्वोः सदृशो वीर्ये पृथि-
व्यामस्ति कश्चन । त्रिषु लोकेषु वा राम न भवेत्सदृशस्तव १४ बला-
मतिबलां चैव पठतस्तात राघव । न सौभाग्ये न दाक्षिण्ये न
ज्ञाने बुद्धिनिश्चये १५ नोत्तरे प्रतिवक्तव्ये समो लोके तवानघ । एत-
द्विद्याद्वये लब्धे न भवेत्सदृशस्तव १६ बला चातिबला चैव सर्वज्ञानस्य

---

विश्वामित्रमुनींच्या मागोमाग गेले आणि ब्रह्मदेवाच्या मागोमाग जाणारे अश्विनीकुमारच कीं काय अशा रीतीनें विश्वामित्रमुनींच्या मागोमाग गेलेले ते निर्दोष रामलक्ष्मण कांतीनें देदीप्यमान असून विश्वामित्र मुनींना शोभा देत होते ७,८. सारांश, अचिंत्य व स्वयंप्रकाश अशा शंकराला शोभा देणारे षडाननच कीं काय असे ते कांतीनें देदीप्यमान, मनोहर रूपानें युक्त, निर्दोषी, धनुष्य, खड्ग व गोधचर्ममय अंगुलित्राण धारण केलेले आणि उत्तमप्रकारें भूषित झालेले महातेजस्वी बालवयी भ्राते रामलक्ष्मण कुशिकपुत्र विश्वामित्रमुनींना शोभवूं लागले ९,१०. असो. सुमारें दीड योजन गेल्यानंतर सरयूनदीच्या दक्षिण तीरावर विश्वामित्रमुनि मधुर वाणीनें ह्मणाले " वत्सा रामा, आचमन कर; कालातिक्रमण होणें योग्य नाहीं; बला आणि अतिबला एतत्संज्ञक मंत्रसमुदाय तूं ग्रहण कर ११,१२. ह्मणजे श्रम अथवा ज्वर तुला होणार नाहीं; तुझ्या स्वरूपामध्यें पालट पडणार नाहीं आणि निद्रिस्थ अथवा असावध असतांनाही राक्षस तुझ्यासमीप येणार नाहींत १३. बाहुबलामध्यें तुझी बरोबरी करणारा पृथ्वींत आज कोणीही नाहीं आणि, हे रामा, त्रैलोक्यांतही तुझी बरोबरी करणारा पुढें कोणी निघणार नाहीं १४. हे राघवा, बला आणि अतिबला ह्या विद्या तूं पठण करूं लागलास ह्मणजे भाग्य, सरलता, ज्ञान, ऐहिकविषय व प्रत्युत्तर देणें ह्यांमध्यें तुझी बरोबरी करणारा जगतांत कोणीही उरणार नाहीं. सारांश, हे निष्पापा रामा, ह्या दोन विद्या प्राप्त झाल्या असतां तुझी बरोबरी कोणीही करणार नाहीं १५,१६.

मातरौ । क्षुत्पिपासे न ते राम भविष्येते नरोत्तम १७ बलामतिबलां चैव
पठतस्तात राघव । विद्याद्वयमधीयाने यशश्चाथ भवेद्भुवि १८ पितामह-
सुते ह्येते विद्ये तेजःसमन्विते । प्रदातुं तव काकुत्स्थ सदृशस्त्वं हि
पार्थिव १९ कामं बहुगुणाः सर्वे त्वय्येते नात्र संशयः । तपसा संभृते
चैते बहुरूपे भविष्यतः २० ततो रामो जलं स्पृष्ट्वा प्रहृष्टवदनः शुचिः ।
प्रतिजग्राह ते विद्ये महर्षेर्भावितात्मनः २१ विद्यासमुदितो रामः शुशुभे
भीमविक्रमः।सहस्ररश्मिर्भगवाञ्छरदीव दिवाकरः२२गुरुकार्याणि सर्वाणि
नियुज्य कुशिकात्मजः । ऊषुस्तां रजनीं तत्र सरय्वां ससुखं त्रयः २३
दशरथनृपसूनुसत्तमाभ्यां तृणशयनेनुचिते तदोषिताभ्याम् । कुशिकसुत-
वचोनुलालिताभ्यां सुखमिव सा विबभौ विभावरी २४ [ ७८८ ] इति
श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे द्वाविंशः सर्गः ॥२२॥

बला आणि अतिबला ह्या विद्या कोणत्याही प्रकारच्या ज्ञानाचें उत्पत्तिस्थान आहेत ; हे पुरुषश्रेष्ठा रामा, बला आणि अतिबला तूं पठण करूं लागलास ह्मणजे तुला क्षुधा व तृषा लागणार नाहीं. बा रघुवंशजा, ह्या दोन विद्यांचें तूं अध्ययन करूं लागलास ह्मणजे पृथ्वीमध्यें तुझी कीर्ति होईल १७,१८. तेजानें युक्त अशा ह्या विद्या ब्रह्मदेवाच्या कन्या आहेत आणि ह्यांचें दान करण्याला, हे ककुत्स्थकुलोत्पन्ना राजपुत्रा, तूंच योग्य पात्र आहेस १९. कारण, ह्या विद्यांचें दान स्वीकारण्याला योग्य असे हे सर्व गुण तुझ्या ठिकाणीं पुष्कळ आहेत ह्यांत संशय नाहीं. ह्या विद्या तपानें युक्त झाल्या असतां नानाप्रकारें फलप्रद होतील " २०. ह्याप्रमाणें विश्वामित्रमुनींनीं सांगितल्यानंतर प्रसन्न मुद्रेनें युक्त झालेला राम आचमन करून शुचि झाला आणि त्या जितेंद्रिय महर्षीपासून त्यानें त्या विद्या ग्रहण केल्या २१. नंतर हजारों किरणांनीं युक्त असलेला भगवान् सूर्य ज्याप्रमाणें शरदृतूमध्यें शोभूं लागतो त्याप्रमाणें तो प्रचंड पराक्रम करणारा राम त्या विद्यांनीं युक्त झाला असतां शोभूं लागला २२. असो. त्या विद्यांचा उपदेश केल्यानंतर कुशिकनंदन विश्वामित्रमुनींनीं रामाला गुरुसंबंधीं सर्व कृत्यांविषयीं उपदेश केला आणि नंतर त्या तिघांनींही सरयूनदीचे तीरीं ती रात्र सुखानें घालविली २३. सारांश, ( राजकुमार असल्यामुळें ) कधींही न अनुभविलेल्या अशा तृणमय शय्येवर ते दशरथ राजाचे सज्जनश्रेष्ठ पुत्र पडले असतांनाही विश्वामित्रमुनींच्या संभाषणानें त्यांचें लालन झाल्यामुळें त्यांची ती रात्र सुखानें गेली २४. ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडापैकीं बाविसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ २२ ॥

प्रभातायां तु शर्वर्यां विश्वामित्रो महामुनिः । अभ्यभाषत काकुत्स्थौ
शयानौ पर्णसंस्तरे १ कौसल्या सुप्रजा राम पूर्वा संध्या प्रवर्तते ।
उत्तिष्ठ नरशार्दूल कर्तव्यं दैवमाह्निकम् २ तस्यर्षेः परमोदारं वचः श्रुत्वा
नरोत्तमौ । स्नात्वा कृतोदकौ वीरौ जेपतुः परमं जपम् ३ कृताह्निकौ
महावीर्यौ विश्वामित्रं तपोधनम् । अभिवाद्यातिसंहृष्टौ गमनायाभित-
स्थतुः ४ तौ प्रयान्तौ महावीर्यौ दिव्यां त्रिपथगां नदीम् । ददृशाते तत-
स्तत्र सरय्वाः संगमे शुभे ५ तत्राश्रमपदं पुण्यमृषीणां भावितात्मनाम् ।
बहुवर्षसहस्राणि तप्यतां परमं तपः ६ तं दृष्ट्वा परमप्रीतौ राघवौ पुण्य-
माश्रमम् । ऊचतुस्तं महात्मानं विश्वामित्रमिदं वचः ७ कस्यायमाश्रमः
पुण्यः को न्वस्मिन्वसते पुमान् । भगवञ्छ्रोतुमिच्छावः परं कौतूहलं हि
नौ ८ तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रहस्य मुनिपुङ्गवः । अब्रवीच्छ्रूयतां राम
यस्यायं पूर्व आश्रमः ९ कन्दर्पो मूर्तिमानासीत्काम इत्युच्यते बुधैः ।

---

रात्र उजाडल्यावर विश्वामित्र महर्षि पर्णास्तरणावर शयन करीत असलेल्या ककुत्स्थकुलोत्पन्न रामलक्ष्मणांना उद्देशून ह्मणाले १ " हे रामा, तुज पुत्राच्या योगानें कौसल्या उत्तम पुत्रवती झाली आहे. ह्यास्तव, प्रातःसंध्येचा काल सुरू झाला आहे; अशा वेळीं निद्रिस्थ राहणें तुला योग्य नाहीं. करितां, हे पुरुषश्रेष्ठा, ऊठ आणि ईशचिंतन व आन्हिक कर " २. ह्याप्रमाणें त्या विश्वामित्र ऋषींचें तें अतिशय उत्कृष्ट भाषण श्रवण केल्यावर त्या पुरुषश्रेष्ठ वीरांनीं स्नान करून अर्घ्ये दिले आणि सर्वोत्कृष्ट असा गायत्री जप केला ३. तदनंतर आन्हिक आटोपल्यावर त्या महावीर्यवान् रामलक्ष्मणांनीं अतिशय आनंदित होऊन तपोधन विश्वामित्र ऋषींना अभिवंदन केलें आणि मार्गाचें आक्रमण करण्याकरितां ते त्यांच्या संमुख उभे राहिले ४. नंतर जातां जातां त्या महावीर्यवान् रामलक्ष्मणांना भागीरथीचें दर्शन झालें आणि सरयू व भागीरथी ह्यांच्या पवित्र संगमावर ५ अनेक सहस्र वर्षें उत्कृष्ट तपश्चर्या करीत असलेल्या जितेंद्रिय मुनींचें पुण्य आश्रमस्थान त्यांनीं अवलोकन केलें ६. तो पवित्र आश्रम अवलोकन केल्यावर ते रघुवंशज रामलक्ष्मण अत्यंत संतुष्ट झाले आणि त्या महात्म्या विश्वामित्र मुनींना विचारूं लागले कीं ७ " हे भगवन्, हा पवित्र आश्रम कोणाचा व ह्या आश्रमामध्यें कोण पुरुष वास्तव्य करीत असतो ? हें श्रवण करण्याची आमची इच्छा आहे आणि ह्याविषयीं आह्मांला पराकाष्ठेची उत्कंठा प्राप्त झाली आहे" ८. ह्याप्रमाणें त्यांचें भाषण श्रवण केल्यावर मुनिश्रेष्ठ विश्वामित्र किंचित् हास्य करून ह्मणाले " हे रामा, हा प्राचीन आश्रम कोणाचा हें श्रवण कर ९.

तपस्यन्तमिह स्थाणुं नियमेन समाहितम् १० कृतोद्वाहं तु देवेशं गच्छन्तं
समरुद्गणम् । धर्षयामास दुर्मेधा हुंकृतश्च महात्मना ११ अवध्यातश्च
रुद्रेण चक्षुषा रघुनन्दन । व्यशीर्यन्त शरीरात्स्वात्सर्वगात्राणि दुर्मतेः १२
तत्र गात्रं हतं तस्य निर्दग्धस्य महात्मनः । अशरीरः कृतः कामः क्रोधा-
द्देवेश्वरेण ह १३ अनङ्ग इति विख्यातस्तदाप्रभृति राघव । सचाङ्गवि-
षयः श्रीमान्यत्राङ्गं स मुमोच ह १४ तस्यायमाश्रमः पुण्यस्तस्येमे मुनयः
पुरा । शिष्या धर्मपरा वीर तेषां पापं न विद्यते १५ इहाद्य रजनीं राम
वसेम शुभदर्शन । पुण्ययोः सरितोर्मध्ये श्वस्तरिष्यामहे वयम् १६ अभि-
गच्छामहे सर्वे शुचयः पुण्यमाश्रमम् । इह वासः परोऽस्माकं सुखं वत्स्या-
महे निशाम् १७ स्नाताश्च कृतजप्याश्च हुतहव्या नरोत्तम १८ तेषां संव-
दतां तत्र तपोदीर्घेण चक्षुषा । विज्ञाय परमप्रीता मुनयो हर्षमाग-
मन् १९ अर्घ्यं पाद्यं तथातिथ्यं निवेद्य कुशिकात्मजे । रामलक्ष्मणयोः

---

ज्ञानी लोक ज्याला काम असें ह्मणतात तो कंदर्प पूर्वी मूर्तिमान् होता. पुढें ह्या
आश्रमामध्यें एकाग्र चित्त करून नियमपूर्वक तपश्चर्या करीत असलेले १० देवाधि-
देव रुद्र समाधि उतरल्यावर मरुद्गणासहवर्तमान जाऊं लागले असतां दुर्बुद्धि
मदनानें मनामध्यें विकार उत्पन्न करून त्या देवाधिदेवाला घेरून टाकिलें. ह्यामुळें त्या
महात्म्यानें त्याला हुंकारून टाकून ११, हे रघुनंदना रामा, त्याच्याकडे वक्र दृष्टीनें
पाहिलें. तेव्हां त्या दुर्बुद्धि मदनाच्या शरीरापासून त्याचे सर्व अवयव तुकडे तुकडे
होऊन खालीं पडले १२. सारांश, क्रोधाग्नीनें दग्ध झालेल्या त्या महात्म्या कामाचें
शरीर ह्या आश्रमामध्यें नाहींसें झालें आणि ह्याप्रमाणें देवाधिदेवानें क्रोधामुळें काम
शरीररहित केला असतां १३, हे रघुवंशज रामा, तेव्हांपासून अनंग ह्या नांवानें तो
प्रख्यात झाला व ज्या प्रदेशामध्यें कामानें शरीराचा त्याग केला तो वैभवसंपन्न प्रदेश
अंगनामक देश झाला १४. त्या देवाधिदेव शंकराचा हा पवित्र आश्रम असून हे मुनि
त्याचे पूर्वीचे धर्मनिष्ठ शिष्य होत. हे वीरा, ह्या मुनींचे ठिकाणीं पाप नाहीं १५.
करितां, हे शुभदर्शना रामा, आज रात्रभर आपण ह्या पवित्र नद्यांमध्यें वास्तव्य करूं
आणि उद्यां तरून पलीकडे जाऊं १६. अरे, ह्या पुण्य आश्रमाप्रत आपण सर्व शुचि-
र्भूत होऊन जाऊं. ह्या ठिकाणीं आपलें वास्तव्य उत्तम प्रकारचें होणार आहे. करितां,
हे पुरुषोत्तमा, स्नान, जप व होम आटोपून आपण ही रात्र ह्या ठिकाणीं सुखानें
काढूं १७, १८. ह्याप्रमाणें त्याचा संवाद चालला असतां तपःसामर्थ्यानें प्राप्त झालेल्या
अतींद्रिय ज्ञानाच्या योगानें राम वगैरे आले आहेत असें समजल्यावर अत्यंत संतुष्ट

पश्चादकुर्वन्नतिथिक्रियाम् २० सत्कारं समनुप्राप्य कथाभिरभिरञ्जयन्।
तथार्हमजपन्संध्यामृषयस्ते समाहिताः २१ तत्रवासिभिरानीता मुनिभिः
सुव्रतैः सह । न्यवसन्त सुखं तत्र कामाश्रमपदे तथा २२ कथाभिरभिरा-
माभिरभिरामौ नृपात्मजौ । रमयामास धर्मात्मा कौशिको मुनिपु-
ङ्गवः २३ [८११] इति श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
त्रयोविंशः सर्गः ॥ २३ ॥

ततः प्रभाते विमले कृताह्निकमरिंदमौ । विश्वामित्रं पुरस्कृत्य नद्या-
स्तीरमुपागतौ १ ते च सर्वे महात्मानो मुनयः संशितव्रताः । उपस्थाप्य
शुभां नावं विश्वामित्रमथाब्रुवन् २ आरोहतु भवान्नावं राजपुत्रपुरस्कृतः।
अरिष्टं गच्छ पन्थानं मा भूत्कालस्य पर्ययः ३ विश्वामित्रस्तथेत्युक्त्वा
तानृषीन्प्रतिपूज्य च । ततार सहितस्ताभ्यां सरितं सागरंगमाम् ४ तत्र
शुश्राव वै शब्दं तोयसंरम्भवर्धितम् । मध्यमागम्य तोयस्य तस्य शब्दस्य

झालेल्या तेथील मुनींना हर्ष झाला १९ आणि लगेच अर्घ्य व पाद्य निवेदन करून आणि त्याचप्रमाणें विश्वामित्र मुनींना भोजन देऊन नंतर त्यांनीं रामलक्ष्मणांचें आदरातिथ्य केलें २०. ह्याप्रमाणें योग्य सत्कार झाल्यावर त्या रामप्रभृतींनीं कथांच्या योगानें त्या आश्रमांतील ऋषींचें चित्तरंजन केलें असतां त्या ऋषींनी स्वस्थ चित्तानें संध्यावंदन केलें २१ व नंतर ते आश्रमवासी मुनि सदाचरणी ऋषींसहवर्तमान त्या रामादिकांना आश्रमांत घेऊन गेले असतां हवी ती इच्छा परिपूर्ण करणाऱ्या त्या मदनाश्रमामध्यें ते विश्वामित्रमुनि सुखानें राहिले २२ आणि त्या धर्मात्म्या मुनिश्रेष्ठ विश्वामित्रांनीं मनोहर कथांच्या योगानें त्या सौंदर्यसंपन्न राजकुमारांचें चित्तरंजन केलें २३. ह्याप्रमाणें महर्षिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडांपैकीं तेविसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ २३ ॥

नंतर चांगलें उजाडल्यावर स्नानसंध्या आटोपलेल्या विश्वामित्रमुनींना पुढें करून ते शत्रूंचें दमन करणारे रामलक्ष्मण नदीतीरीं गेले १. ते सर्व महात्मे व निर्मल तपश्चर्या करणारे मुनि शुभावह नाव आणवून विश्वामित्रांना ह्मणाले २ “ आपण राजकुमारांना पुढें करून ह्या नौकेवर आरूढ व्हा आणि निर्विघ्नपणें मार्गाचें अवलंबन करा. आतां वेळ जाऊं देऊं नका ” ३. ह्यावर विश्वामित्रांनीं “ ठीक आहे ” असें ह्मणून त्या ऋषींना मान दिला आणि त्या रामलक्ष्मणांसहवर्तमान ते समुद्राला जाऊन मिळणाऱ्या गंगानदींतून तरून जाऊं लागले ४. तेव्हां उदकाचे मध्यभागीं आल्यावर जलक्षोभानें वृद्धिंगत झालेला असा एक ध्वनि रामाचे कानीं आला असतां तो ध्वनि

निश्चयम् ५ ज्ञातुकामो महातेजाः सह रामः कनीयसा । अथ रामः सरि-
न्मध्ये पप्रच्छ मुनिपुङ्गवम् ६ वारिणो भिद्यमानस्य किमयं तुमुलो ध्वनिः ।
राघवस्य वचः श्रुत्वा कौतूहलसमन्वितम् ७ कथयामास धर्मात्मा तस्य
शब्दस्य निश्चयम् । कैलासपर्वते राम मनसा निर्मितं परम् ॥ ब्रह्मणा
नरशार्दूल तेनेदं मानसं सरः ८ तस्मात्सुस्राव सरसः सायोध्यामुपगूहते ।
सरःप्रवृत्ता सरयूः पुण्या ब्रह्मसरश्च्युता ९ तस्यायमतुलः शब्दो जाह्नवी
मभिवर्तते । वारिसंक्षोभजो राम प्रणामं नियतः कुरु १० ताभ्यां तु तावुभौ
कृत्वा प्रणाममतिधार्मिकौ । तीरं दक्षिणमासाद्य जग्मतुर्लघुविक्रमौ ११
स वनं घोरसंकाशं दृष्ट्वा नरवरात्मजः । अविप्रहतमैक्ष्वाकः पप्रछ मुनि-
पुङ्गवम् १२ अहो वनमिदं दुर्गं झिल्लिकागणसंयुतम् । भैरवैः श्वापदैः
कीर्णं शकुन्तैर्दारुणारवैः १३ नानाप्रकारैः शकुनैर्वाश्यद्भिर्भैरवस्वनैः ।

---

कोणाचा आहे हें निश्चयानें जाणण्याची महातेजस्वी रामाला कनिष्ठभ्रात्या लक्ष्मणा-सहवर्तमान इच्छा झाली ५. तेव्हां, " नावेच्या योगानें दुभंग होत असलेल्या उदका-मध्यें हा प्रचंड ध्वनि होत आहे हें काय ? " ६ ह्मणून रामानें मुनिश्रेष्ठ विश्वामि-त्रांना प्रश्न केला असतां उत्कंठेनें युक्त असें त्या रघुवंशज रामाचें भाषण श्रवण करून धर्मात्म्या विश्वामित्रमुनींनीं तो शब्द कशाचा हें निश्चयपूर्वक रामाला सांगण्यास आरंभ केला ७. ( ते ह्मणाले ), " हे पुरुषश्रेष्ठा रामा, कैलासपर्वतावर ब्रह्मदेवानें मनाच्या योगानें एक उत्कृष्ट सरोवर निर्माण केलें व तें मनानेंच निर्माण केलें असल्या-मुळें मानस ह्याच नांवानें प्रसिद्ध झालें ८. त्या सरोवरापासून जी नदी निघाली ती अयोध्येसमीप वाहत आहे. सारांश, अयोध्येसमीप असलेली नदी सरोवरापासून निघाल्यामुळें ( ह्मणजे ब्रह्मदेवानें निर्माण केलेल्या सरोवरापासून निघाल्यामुळें ) ती पवित्र नदी सरयू ह्या नांवानें प्रसिद्ध झाली ९. त्या नदीचा हा अतुल ध्वनि जान्हवीच्या ध्वनीशीं संयुक्त होत आहे व तो उदकाच्या क्षोभामुळें होत आहे. हे रामा, तिला तूं शुद्ध मनानें प्रणाम कर " १०. ह्याप्रमाणें विश्वामित्रमुनींनीं सांगितलें असतां अत्यंत धार्मिक अशा त्या उभयतां रामलक्ष्मणांनीं त्यांना ह्मणजे गंगा आणि सरयू ह्यांना प्रणाम केला आणि दक्षिणतीराला आल्यावर लवकर लवकर पाऊल उचलून ते जाऊं लागले ११. जातां जातां त्या पुरुषश्रेष्ठ दशरथनंदन इक्ष्वाकुवंशज रामानें लोकांचा संचार नसल्यामुळें तुडवलें न गेलेलें आणि दिसण्यांत भयंकर असें वन अव-लोकन करून मुनिश्रेष्ठ विश्वामित्रांना प्रश्न केला १२. " कायहो हें गहन वन ! " हें झिल् झिल् शब्द करणाऱ्या कीटकांच्या समुदायांनीं युक्त असून भयंकर श्वापदें ह्यांत

सिंहव्याघ्रवराहैश्च वारणैश्चापि शोभितम् १४ धवाश्वकर्णककुभैर्बिल्वतिं-न्दुकपाटलैः । संकीर्णं बदरीभिश्च किं न्विदं दारुणं वनम् १५ तमुवाच महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः । श्रूयतां वत्स काकुत्स्थ यस्यैतद्दारुणं वनम् १६ एतौ जनपदौ स्फीतौ पूर्वमास्तां नरोत्तम । मलदाश्च करूषाश्च देवनिर्माणनिर्मितौ १७ पुरा वृत्रवधे राम मलेन समभिप्लुतम् । क्षुधा चैव सहस्राक्षं ब्रह्महत्या समाविशत् १८ तमिन्द्रं मलिनं देवा ऋषयश्च तपोधनाः । कलशैः स्नापयामासुर्मलं चास्य प्रमोचयन् १९ इह भूम्यां मलं दत्त्वा देवाः कारूषमेव च । शरीरजं महेन्द्रस्य ततो हर्षं प्रपेदिरे २० निर्मलो निष्करूषश्च शुद्ध इन्द्रो यथाभवत् । ततो देशस्य सुप्रीतो वरं प्रादादनुत्तमम् २१ इमौ जनपदौ स्फीतौ ख्यातिं लोके गमिष्यतः । मलदाश्च करूषाश्च ममाङ्गमलधारिणौ २२ साधु साध्विति तं देवाः पाकशासनमब्रुवन्। देशस्य पूजां तां दृष्ट्वा कृतां शक्रेण धीमता २३ एतौ जन-

जिकडे तिकडे पसरलेलीं आहेत; त्याचप्रमाणें दारुण शब्द करणारे भासपक्षी १३, स्वभावतःच भयंकर शब्दानें युक्त आणि त्यांतूनही अति भयंकर शब्द करणारे असे नानाप्रकारचे इतर पक्षी आणि तसेच सिंह, व्याघ्र, वराह व गज ह्यांच्या योगानें तें सुशोभित असून १४, धव, अश्वकर्ण, ककुभ, बिल्व, तिंदुक, पाटल आणि बदरी ह्या वृक्षांनीं तें गजबजलेलें आहे. खरोखर हें वन इतकें भयंकर होण्याचें कायहो कारण असावें ? " १५. ह्याप्रमाणें रामानें प्रश्न केला असतां महातेजस्वी विश्वामित्र महामुनि त्याला ह्मणाले, " वत्सा ककुत्स्थकुलोत्पन्ना रामा, हे भयंकर वन कोणाचें तें ऐक १६. हे पुरुषश्रेष्ठा, मलद आणि करूष असे हें देवांच्या यत्नानें निर्माण झालेले दोन देश पूर्वी मोठे समृद्ध होते १७. हे रामा, पूर्वी वृत्रासुरवधसमयीं अशुद्ध आचरण आणि क्षुधा ह्यांनीं इंद्र व्याप्त झाल्यामुळें ब्रह्महत्या त्याच्या मागें लागली १८. तेव्हां त्या मलिन इंद्राला देव आणि तपोधन ऋषि ह्यांनीं ( गंगाजलानें भरलेल्या ) कलशांच्या योगानें स्नान घालून त्याचा मल काढून टाकिला १९. सारांश, ह्या भूमीचे ठिकाणीं देवांनीं महेंद्राच्या शरीरांतील मल व त्याचा बुभुक्षितपणा टाकून दिला; तेव्हां त्यांना आनंद झाला २०, आणि मल व बुभुक्षितपणा ह्यांनीं इंद्र वियुक्त झाल्यामुळें पूर्वीप्रमाणें शुद्ध झाला. तदनंतर इंद्र त्या प्रदेशावर फारच संतुष्ट झाला आणि " माझ्या शरीराचा मल व माझी क्षुधा धारण करणारे हे प्रदेश मलद व करूष ह्या नांवानें प्रसिद्ध होऊन नेहमीं समृद्ध होतील आणि पृथ्वीवर्ये ह्यांची मोठी ख्याति होईल " असा त्यानें अत्युत्कृष्ट वर दिला २१, २२. तेव्हां विचारी इंद्रानें केलेला तो देशाचा संमान

पदौ स्फीतौ दीर्घकालमरिंदम। मलदाश्च करूषाश्च मुदिता धनधान्यतः २४
कस्यचित्त्वथ कालस्य यक्षिणी कामरूपिणी। बलं नागसहस्रस्य धारयन्ती
तदा ह्यभूत् २५ ताटका नाम भद्रं ते भार्या सुन्दस्य धीमतः। मारीचो
राक्षसः पुत्रो यस्याः शक्रपराक्रमः २६ वृत्तबाहुर्महाशीर्षो विपुलास्यतनु-
र्महान्। राक्षसो भैरवाकारो नित्यं त्रासयते प्रजाः २७ इमौ जनपदौ नित्यं
विनाशयति राघव। मलदांश्च करूषांश्च ताटका दुष्टचारिणी २८ सेयं
पन्थानमावृत्य वसत्यत्यर्धयोजने। अत एव च गन्तव्यं ताटकाया वनं
यतः २९ स्वबाहुबलमाश्रित्य जहीमां दुष्टचारिणीम्। मन्नियोगादिमं देशं कुरु
निष्कण्टकं पुनः ३० न हि कश्चिदिमं देशं शक्तो ह्यागन्तुमीदृशम्।
यक्षिण्या घोरया राम उत्सादितमसह्यया ३१ एतत्ते सर्वमाख्यातं यथैतद्दारुणं
वनम्। यक्ष्या चोत्सादितं सर्वमद्यापि न निवर्तते ३२ [८४३] इति
श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे चतुर्विंशः सर्गः॥२४॥

अवलोकन केल्यावर "उत्तम उत्तम" ह्मणून देवांनीं इंद्राला अनुमोदन दिलें २३. सारांश; हे शत्रुदमना रामा, हे समृद्ध देश मलद व करूष पुष्कळ काळ लोटेपर्यंत धनधान्यांनीं संपन्न होते २४. पुढें कांहीं काल लोटल्यानंतर स्वेच्छप्रमाणें रूप धारण करणारी एक यक्षिणी उत्पन्न झाली. हे रामा, तुझें कल्याण असो. ती यक्षिणी सहस्र गजांचें बल धारण करणारी असून २५ सुंदाची भार्या आहे व तिचें नांव ताटका असें असून इंद्रतुल्यपराक्रमी मारीचनामक राक्षस तिचा पुत्र आहे २६. त्या धिप्पाड राक्षसाचे बाहु गर्गरीत असून मस्तक, मुख व शरीर हीं प्रचंड आहेत आणि त्याची मुद्राही भयंकर असून तो राक्षस प्रजाजनांना नित्य त्रास देत आहे २७. हे रघुवंशजा रामा, दुराचरण करणारी ती ताटका ह्या मलद व करूष देशांची नेहमीं नासधूस करीत असते २८, आणि ती ही मार्ग अडवून धरून अर्धयोजनापेक्षां जास्त प्रदेशा-वर वास्तव्य करीत आहे. करितां, ज्याअर्थीं आपणांला ताटकेच्या वनामध्यें जावया-चेंच आहे २९, त्याअर्थीं आपल्या बाहुबलाचें अवलंबन करून तूं ह्या दुराचारिणीचा माझ्या आज्ञेनें वध कर आणि पुनरपि हा प्रदेश निष्कंटक करून सोड ३०. कारण, हे रामा, असह्य अशा घोर यक्षिणीनें उच्छिन्न करून टाकिलेल्या ह्या अशा प्रकारच्या प्रदेशामध्यें कोणीही येण्यास समर्थ नाहीं ३१. असो. हें वन दारुण कसें झालें हें सर्व मीं तुला सांगितलें. यक्षिणीनें हें जें सर्व उध्वस्त करून टाकिलें आहे तें अद्या-पही पूर्वस्थितीवर येत नाहीं ३२. ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडापैकीं चोविसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ २४ ॥

अथ तस्याप्रमेयस्य मुनेर्वचनमुत्तमम् । श्रुत्वा पुरुषशार्दूलः प्रत्युवाच
शुभां गिरम् १ अल्पवीर्या यदा यक्षी श्रूयते मुनिपुङ्गव । कथं नागसह-
स्रस्य धारयत्यबला बलम् २ इत्युक्तं वचनं श्रुत्वा राघवस्यामितौजसः ।
हर्षयञ्श्लक्ष्णया वाचा सलक्ष्मणमरिंदमम् ३ विश्वामित्रोऽब्रवीद्वाक्यं शृणु
येन बलोत्कटा । वरदानकृतं वीर्यं धारयत्यबला बलम् ४ पूर्वमासीन्म-
हायक्षः सुकेतुर्नाम वीर्यवान् । अनपत्यः शुभाचारः स च तेपे महत्तपः ५
पितामहस्तु सुप्रीतस्तस्य यक्षपतेस्तदा । कन्यारत्नं ददौ राम ताटकां नाम
नामतः ६ ददौ नागसहस्रस्य बलं चास्याः पितामहः । न त्वेव पुत्रं यक्षाय
ददौ चासौ महायशाः ७ तां तु बालां विवर्धन्तीं रूपयौवनशालिनीम् ।
जम्भपुत्राय सुन्दाय ददौ भार्यां यशस्विनीम् ८ कस्यचित्त्वथ कालस्य यक्षी
पुत्रं व्यजायत । मारीचं नाम दुर्धर्षं यः शापाद्राक्षसोऽभवत् ९ सुन्दे तु
निहते राम अगस्त्यमृषिसत्तमम् । ताटका सह पुत्रेण प्रधर्षयितुमि-
च्छति १० भक्षार्थं जातसंरम्भा गर्जन्ती साभ्यधावत । आपतन्तीं तु तां

---

ज्यांचा प्रभाव अतर्क्य आहे अशा त्या विश्वामित्र मुनींचें उत्कृष्ट भाषण श्रवण करून पुरुषश्रेष्ठ राम शुभ वाणीनें त्यांना पुनरपि विचारूं लागला १ कीं, "हे मुनिश्रेष्ठा, पुराणादिकांमध्यें यक्षजाति वीर्यानें अल्प असल्याचें श्रुत आहे. तेव्हां त्या जातींतील अबला सहस्र गजांचें बल कसें धारण करीत आहे ?" २. ह्याप्रमाणें अपरिमित-सामर्थ्यवान् रघुवंशज रामानें प्रश्न केला असतां मधुर वाणीनें लक्ष्मणासहवर्तमान त्या शत्रुदमन रामाला आनंदित करीत करीत ३ विश्वामित्र ह्मणाले "ती यक्षिणी बलाढ्य कशी झाली तें ऐक. ही अबला वरप्रदानामुळें असलें बल व वीर्य धारण करीत आहे ४. पूर्वी सुकेतु ह्मणून एक मोठा यक्ष होऊन गेला; तो वीर्यवान् असतां-नाहीं त्याला अपत्य नव्हतें. पुढें त्या सदाचरणसंपन्न यक्षानें अपत्यप्राप्तीकरितां मोठी तपश्चर्या केली ५. तेव्हां, ब्रह्मदेवानें अतिशय संतुष्ट होऊन त्या यक्षाधिपतीला, हे रामा, नांवानें ताटका ह्मणून प्रसिद्ध असलेलें एक कन्यारत्न दिलें ६ आणि ह्या कन्येला ब्रह्मदेवानें सहस्र गजांचें बल दिलें; परंतु, त्या महाकीर्तिमान् ब्रह्मदेवानें पुत्र तर यक्षाला दिलाच नाहीं ७. ती बाला वाढीस लागून सौंदर्य व यौवन ह्यांनीं शोभूं लागली असतां जंभपुत्र सुंदाला त्या यक्षानें ती यशस्विनी भार्या ( करून ) दिली ८. ह्या गोष्टीला कांहीं दिवस लोटल्यानंतर त्या ताटकानामक यक्षिणीला अजिंक्य असा एक मारीचनामक पुत्र झाला व तो पुढें शापामुळें राक्षस बनला ९. हे रामा, ( अगस्त्य मुनींनीं ) शाप दिल्यामुळें सुंदाचा वध झाल्यावर ती ताटका ऋषिश्रेष्ठ अगस्त्य मुनींना

दृष्ट्वा अगस्त्यो भगवानृषिः ११ राक्षसत्वं भजस्वेति मारीचं व्याजहार सः । अगस्त्यः परमामर्षस्ताटकामपि शप्तवान् १२ पुरुषादी महायक्षी विकृता विकृतानना । इदं रूपं विहायाशु दारुणं रूपमस्तु ते १३ सैषा शापकृतामर्षा ताटका क्रोधमूर्च्छिता । देशमुत्सादयत्येनमगस्त्याचरितं शुभम् १४ एनां राघव दुर्वृत्तां यक्षीं परमदारुणाम् । गोब्राह्मणहितार्थाय जहि दुष्टपराक्रमाम् १५ न ह्येनां शापसंसृष्टां कश्चिदुत्सहते पुमान् । निहन्तुं त्रिषु लोकेषु त्वामृते रघुनन्दन १६ न हि ते स्त्रीवधकृते घृणा कार्या नरोत्तम । चातुर्वर्ण्यहितार्थं हि कर्तव्यं राजसूनुना १७ नृशंसमनृशंसं वा प्रजारक्षणकारणात् । पातकं वा सदोषं वा कर्तव्यं रक्षता सदा १८ राज्यभारनियुक्तानामेष धर्मः सनातनः । अधर्म्यां जहि काकुत्स्थ धर्मो ह्यस्यां न विद्यते १९ श्रूयते हि पुरा शक्रो विरोचन-

---

घेरण्याची पुत्रांसहवर्तमान इच्छा करूं लागली १० आणि क्रुद्ध होऊन गर्जना करीत करीत त्यांना भक्षण करण्याच्या उद्देशानें त्यांच्याकडे धांवली. तेव्हां ती पुत्रासहवर्तमान आपल्याकडे चाल करून येत आहे असें पाहून भगवान् अगस्त्यऋषींनीं ११ " राक्षस हो " ह्मणून तिच्या मारीचनामक पुत्राला शाप दिला. इतकेंच नव्हे परंतु, त्या अत्यंत क्रुद्ध झालेल्या अगस्त्यमुनींनीं " हें तुझें रूप नाहींसें होऊन तुला सत्वर घोररूप प्राप्त होईल १२ आणि तूं महायक्षिणी शरीरानें व चेहऱ्यानें अक्राळविक्राळ होऊन माणसांना खाणारी ( राक्षसी ) होशील " असा त्या ताटकेलाही शाप दिला १३. ती ही शापामुळें क्रुद्ध झालेली राक्षसी क्रोधाच्या अगदीं अधीन झाली आहे आणि अगस्त्यमुनींचा संचार असलेला हा पवित्र देश उध्वस्त करीत आहे १४. ह्यास्तव, हे रघुवंशज रामा, अत्यंत भयंकर, दुराचारिणी आणि अनर्थावह पराक्रमानें युक्त अशा ह्या यक्षिणीचा गोब्राह्मणांच्या हिताकरितां तूं वध कर १५. हे रघुनंदना, शापग्रस्त झालेल्या ह्या ताटकेचा वध करण्यास त्रैलोक्यामध्यें तुझ्यावांचून इतर कोणत्याही पुरुषाचें सामर्थ्य नाहीं १६. हे पुरुषश्रेष्ठा, स्त्रीवध करावा लागत आहे ह्मणून तूं मनामध्यें दया आणूं नकोस. कारण, चारी वर्णांचें हित करण्याकरितां आणि प्रजारक्षण करण्याकरितां जें कांहीं करणें अवश्य असेल तें बरें असो, वाईट असो, पातकावह असो किंवा सदोष असो राजपुत्रानें केलेंच पाहिजे १७,१८. कारण, राज्यभार ज्यांच्यावर सोंपविलेला आहे त्यांचा हा सनातन धर्मच आहे. करितां, हे ककुत्स्थकुलोत्पन्ना रामा, ह्या अधर्मनिष्ठ ताटकेचा वध कर. हिचे ठिकाणीं धर्म कसला तो मुळींच नाहीं १९. हे राजपुत्रा, पूर्वी विरोचन दैत्याची कन्या मंथरा

सुतां नृप । पृथिवीं हन्तुमिच्छन्तीं मन्थरामभ्यसूदयत् २० विष्णुना च पुरा राम भृगुपत्नी पतिव्रता । अनिन्द्रं लोकमिच्छन्ती काव्यमाता निषूदिता २१ एतैश्चान्यैश्च बहुभी राजपुत्रैर्महात्मभिः । अधर्मसहिता नार्यो हताः पुरुषसत्तमैः २२ तस्मादेनां घृणां त्यक्त्वा जहि मच्छासनान्नृप २३ [ ८६६ ] इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे पञ्चविंशः सर्गः ॥ २५ ॥

मुनेर्वचनमक्लीबं श्रुत्वा नरवरात्मजः । राघवः प्राञ्जलिर्भूत्वा प्रत्युवाच दृढव्रतः १ पितुर्वचननिर्देशात्पितुर्वचनगौरवात् । वचनं कौशिकस्येति कर्तव्यमविशङ्कया २ अनुशिष्टोस्म्ययोध्यायां गुरुमध्ये महात्मना । पित्रा दशरथेनाहं नावज्ञेयं हि तद्वचः ३ सोहं पितुर्वचः श्रुत्वा शासनाद्ब्रह्मवादिनः । करिष्यामि न संदेहस्ताटकावधमुत्तमम् ४ गोब्राह्मणहितार्थाय देशस्य च हिताय च । तव चैवाप्रमेयस्य वचनं कर्तुमुद्यतः ५ एवमुक्त्वा धनुर्मध्ये बद्ध्वा मुष्टिमरिंदमः । ज्याघोषमकरोत्तीव्रं दिशः शब्देन नादयन् ६

---

पृथ्वीचा घात करण्याची इच्छा करूं लागली असतां इंद्रानें तिचा वध केल्याचें श्रुत आहे २० आणि त्याचप्रमाणें, हे रामा, इंद्रशून्य स्वर्गलोक करण्याची इच्छा करणारी जी भृगुपत्नी व शुक्रमाता तिचा विष्णूनें वध केल्याचेंही ऐकण्यांत आहे २१. सारांश, ह्यांनीं आणि इतरही महात्म्या अनेक पुरुषश्रेष्ठ राजपुत्रांनीं अधर्मनिष्ठ स्त्रियांचा वध केला आहे २२. तस्मात्, हे राजपुत्रा, तूं दया सोडून देऊन माझ्या आज्ञेनें हिचा वध कर २३. ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडापैकीं पंचविसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ २५ ॥

ह्याप्रमाणें विश्वामित्रमुनींचें शौर्ययुक्त भाषण श्रवण करून निर्मल आचरणानें युक्त असा जो पुरुषश्रेष्ठ दशरथपुत्र रघुवंशज राम तो हात जोडून ह्मणाला १ " विश्वामित्र मुनींची आज्ञा कांहीं एक शंका न घेतां पाळावी " अशी पित्याची प्रत्यक्ष आज्ञा झाली आहे २, आणि पित्याचें वचन मला अत्यंत प्रमाणभूत आहे. अहो, " विश्वामित्र मुनींच्या भाषणाची अवज्ञा करूं नको " अशी महात्म्या पित्या दशरथानें अयोध्येंत असतांना ( वसिष्ठवामदेवप्रभृति ) गुरूंमध्यें मला आज्ञा केली आहे ३. तेव्हां, मी पित्याची आज्ञा शिरसा मान्य करून ब्रह्मवेत्त्याच्या आज्ञेनें उत्कृष्ट धर्माला कारणीभूत होणारा ताडकेचा वध मनामध्यें कांहींएक संदेह न आणितां करीन ४. तात्पर्य, गोब्राह्मणांच्या हिताकरितां आणि देशाच्या कल्याणाकरितां अतर्क्य प्रभावानें युक्त जे आपण त्यांच्या आज्ञेप्रमाणें वागण्यास मी तयार आहें " ५. असें बोलून

तेन शब्देन वित्रस्तास्ताटकावनवासिनः । ताटका च सुसंक्रुद्धा तेन शब्देन मोहिता ७ तं शब्दमभिनिध्याय राक्षसी क्रोधमूर्च्छिता । श्रुत्वा चाभ्यद्रवत्क्रुद्धा यत्र शब्दो विनिःसृतः ८ तां दृष्ट्वा राघवः क्रुद्धां विकृतां विकृताननाम् । प्रमाणेनातिवृद्धां च लक्ष्मणं सोऽभ्यभाषत ९ पश्य लक्ष्मण यक्षिण्या भैरवं दारुणं वपुः । भिद्येरन्दर्शनादस्या भीरूणां हृदयानि च १० एतां पश्य दुराधर्षां मायाबलसमन्विताम् । विनिवृत्तां करोम्यद्य हृतकर्णाग्रनासिकाम् ११ न ह्येनामुत्सहे हन्तुं स्त्रीस्वभावेन रक्षिताम् । वीर्यं चास्या गतिं चैव हन्यामिति हि मे मतिः १२ एवं ब्रुवाणे रामे तु ताटका क्रोधमूर्च्छिता । उद्यम्य बाहुं गर्जन्ती राममेवाभ्यधावत १३ विश्वामित्रस्तु ब्रह्मर्षिर्हुंकारेणाभिभर्त्स्य ताम् । स्वस्ति राघवयोरस्तु जयं चैवाभ्यभाषत १४ उद्धुन्वाना रजो घोरं ताटका राघवावुभौ । रजोमेघेन महता मुहूर्तं सा व्यमोहयत् १५ ततो मायां समास्थाय शिला-

---

शत्रुदमन रामानें धनुष्याच्या मध्यभागीं मूठ वळून ध्वनीनें दशादिशा नादित करीत करीत प्रत्यंचेचा प्रचंड टणत्कार केला ६. त्या टणत्कारानें ताटकेच्या वनांत राहणारे सर्व प्राणी कावरेबावरे झाले आणि त्या शब्दानें व्याकुळ होऊन ताटकाही अतिशयच क्रुद्ध झाली ७. तो ध्वनि श्रवण करितांक्षणीं ती क्रुद्ध राक्षसी क्रोधानें आगदीं व्याप्त झाली आणि जिकडून तो ध्वनि आला होता त्या प्रदेशाला अनुलक्षून ती धांवत चालली ८. तेव्हां, शरीरानें व चेहेऱ्यानें ही अक्राळविक्राळ असून प्रमाणानें फारच प्रचंड असलेल्या त्या क्रुद्ध राक्षसीला अवलोकन करून तो रघुवंशज राम लक्ष्मणाला ह्मणाला ९ "हे लक्ष्मणा, ह्या यक्षिणीचें भयंकर आणि घोर असें रूप अवलोकन कर. अरे, हिला पाहून भित्र्या लोकांचीं तर असूंदेच, परंतु, शूरांचींही हृदयें फुटून जातील १०. अरें, पहा. मायाबलानें युक्त आणि ह्मणूनच जिंकण्याला अशक्य अशा ह्या यक्षिणीचे कान व नाक कापून घेऊन मी हिला आज परावृत्त करितों ११. स्त्रीस्वभावानें ही रक्षित असल्यामुळें (अर्थात् स्त्रियांचा वध करणें उचित नाहीं ह्मणून ही स्त्रीजाति ह्या दृष्टीनेंच वधापासून सुरक्षित असल्यामुळें ) मला हिचा वध करावा असें वाटत नाहीं. करितां, हिचें सामर्थ्य आणि गति ह्यांचा नाश करावा असा माझा विचार आहे " १२. ह्याप्रमाणें राम बोलूं लागला असतां ताटका क्रोधानें अगदीं व्याप्त झाली आणि गर्जना करीत करीत हात उगारून थेट रामाकडे धांवली १३. तेव्हां विश्वामित्र ब्रह्मर्षींनीं हुंकारानें तिची निर्भर्त्सना करून रघुवंशजांचा जय असो व त्यांचें कल्याण होवो " असें ह्मटलें. १४. इतक्यांत भयजनक अशी धूळ उडवीत

**वर्षेण राघवौ । अवाकिरत्सुमहता ततश्चुक्रोध राघवः १६ शिलावर्षं**
**महत्तस्याः शरैर्वर्षेण राघवः । प्रतिवार्योपधावन्त्याः करौ चिच्छेद**
**पत्रिभिः १७ ततश्छिन्नभुजां श्रान्तामभ्याशे परिगर्जतीम् । सौमित्रिरक-**
**रोत्क्रोधाद्धृतकर्णाग्रनासिकाम् १८ कामरूपधरा सा तु कृत्वा रूपाण्य-**
**नेकशः । अन्तर्धानं गता यक्षी मोहयन्ती स्वमायया ॥ अश्मवर्षं विमु-**
**ञ्चन्ती भैरवं विचचार सा १९ ततस्तावश्मवर्षेण कीर्यमाणौ समन्ततः ।**
**दृष्ट्वा गाधिसुतः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् २० अलं ते घृणया राम पापैषा**
**दुष्टचारिणी । यज्ञविघ्नकरी यक्षी पुरा वर्धेत मायया २१ वध्यतां ताव-**
**देवैषा पुरा संध्या प्रवर्तते । रक्षांसि संध्याकाले तु दुर्धर्षाणि भवन्ति**
**हि २२ इत्युक्तः स तु तां यक्षीमश्मवृष्ट्याभिवर्षिणीम् । दर्शयञ्छब्दवेधित्वं**
**तां रुरोध स सायकैः २३ सा रुद्धा बाणजालेन मायाबलसमन्विता । अभि-**

---

उडवीत ती ताटका उभयतां रघुवंशजांकडे चालली, आणि धूलिपटलरूप प्रचंड मेघांच्या योगानें क्षणभर तिनें त्या रामलक्ष्मणांना अगदीं गोंधळून टाकिलें १५. तदनंतर मायेचें अवलंबन करून फारच मोठ्या पाषाणवर्षावानें तिनें त्या उभयतांना भरून काढिलें असतां रघुवंशज राम क्रुद्ध झाला १६. नंतर मोठ्या बाणवृष्टीच्या योगानें रामानें तिच्या पाषाणवृष्टीचें निवारण केलं आणि ती आपणाकडे धावून येऊं लागली असतां बाणांच्या योगानें तिचे हातही तोडून टाकिले १७. तेव्हां ती हाततुटकी ताटका थकून जाऊन लक्ष्मणासमीप गर्जना करूं लागली असतां सुमित्रापुत्र लक्ष्मणानें रागारागानें तिचे कान व नाक कापून काढिलें १८. तदनंतर इच्छेप्रमाणें रूप धारण करण्यास समर्थ असलेली ती यक्षिणी नानाप्रकारचीं रूपें धारण करून अदृश्य झाली आणि आपल्या मायेनें रामलक्ष्मणांना मोह पाडण्याचा विचार करूं लागली. इतकेंच नव्हे परंतु, भयंकर पाषाणवृष्टि करीत करीत ती संचारही करूं लागली १९. तेव्हां पाषाणवृष्टीनें रामलक्ष्मण सर्व बाजूंनीं भरून जात आहेत असें अवलोकन करून वैभवशाली गाधिपुत्र विश्वामित्र मुनि ह्मणाले २० " हे रामा, आतां तुझी दया पुरे. दुराचारिणी व पापी अशी ही यज्ञविघ्न करणारी यक्षिणी मायेनें प्रबळ झाली नाहीं २१ तोंच ह्मणजे संध्यासमय झाला नाहीं तोंच हिचा वध केला पाहिजे. कारण, संध्यासमय झाला असतां राक्षस जिंकण्याला फार जड जातात " २२. ह्याप्रमाणें विश्वामित्रमुनींनीं सांगितलें असतां शब्दवेधित्व दर्शविणाऱ्या त्या रामानें पाषाणवृष्टीनें वर्षाव करणाऱ्या त्या यक्षिणीला बाणांनीं जखडून टाकिलें २३. तेव्हां, बाणसमुदायानें जखडून गेलेली व मायाबलानें युक्त असलेली ती यक्षिणी आपलें रूप

दुद्राव काकुत्स्थं लक्ष्मणं च विनेदुषी २४ तामापतन्तीं वेगेन विक्रान्ता-
मशनीमिव । शरेणोरसि विव्याध पपात च ममार च २५ तां हतां भीम-
संकाशां दृष्ट्वा सुरपतिस्तदा । साधु साध्विति काकुत्स्थं सुराश्चाप्यभि-
पूजयन् २६ उवाच परमप्रीतः सहस्राक्षः पुरंदरः । सुराश्च सर्वे संहृष्टा
विश्वामित्रमथाब्रुवन् २७ मुने कौशिक भद्रं ते सेन्द्राः सर्वे मरुद्गणाः ।
तोषिताः कर्मणानेन स्नेहं दर्शय राघवे २८ प्रजापतेः कृशाश्वस्य पुत्रा-
न्सत्यपराक्रमान् । तपोबलभृतो ब्रह्मन्राघवाय निवेदय २९ पात्रभूतश्च
ते ब्रह्मंस्तवानुगमने रतः । कर्तव्यं सुमहत्कर्म सुराणां राजसूनुना ३०
एवमुक्त्वा सुराः सर्वे जग्मुर्हृष्टा विहायसम् । विश्वामित्रं पूजयन्तस्ततः
सन्ध्या प्रवर्तते ३१ ततो मुनिवरः प्रीतस्ताटकावधतोषितः । मूर्ध्नि राम-
मुपाघ्राय इदं वचनमब्रवीत् ३२ इहाद्य रजनीं राम वसाम शुभदर्शन ।
श्वःप्रभाते गमिष्यामस्तदाश्रमपदं मम ३३ विश्वामित्रवचः श्रुत्वा हृष्टो

---

प्रकट करून गर्जना करीत करीत ककुत्स्थकुलोत्पन्न राम आणि लक्ष्मण ह्यांच्या
अंगावर धांवून जाऊं लागली २४. तेव्हां विद्युल्लतेप्रमाणें वेगावेगानें ती पराक्रमी
यक्षिणी चाल करून येत आहे तोंच रामानें तिच्या वक्षस्थलावर बाण मारिला व ती
बाणानें विद्ध होतांक्षणीं भूमीवर पडून मरण पावली २५. ह्याप्रमाणें त्या उग्ररूपी
यक्षिणीचा वध झाल्याचें अवलोकन करून इंद्र व इतर देव " उत्तम उत्तम " म्हणून
ककुत्स्थकुलोत्पन्न रामाची प्रशंसा करूं लागले २६. नंतर अत्यंत प्रसन्न झालेला
असा सहस्राक्ष इंद्र आणि आनंदित झालेले सर्व देव विश्वामित्रमुनींना म्हणाले २७
" हे कौशिकमुने, तुझें कल्याण असो. सर्व देवगण इंद्रासहवर्तमान तुझ्या ह्या कृत्यानें
संतुष्ट झाले आहेत. तूं आतां रघुकुलोत्पन्न रामाचे ठिकाणीं खराखरा स्नेह दाखीव २८.
हे ब्रह्मन्, प्रजापति कृशाश्वाचे तपःसामर्थ्यानें युक्त असलेले अमोघपराक्रमी पुत्र तूं रघु-
वंशज रामाला अर्पण कर २९. हे ब्रह्मन्, तुझी शुश्रूषा करण्याविषयीं तत्पर असलेला
राम तुझ्या दानाला पात्र आहे आणि त्या राजकुमाराला देवांचें फारच मोठें कार्य
कर्तव्य आहे " ३०. ह्याप्रमाणें विश्वामित्रांना सांगून त्यांची प्रशंसा करीत करीत
सर्व देव आकाश मार्गानें चालते झाले व इतक्यांत संध्यासमयही प्राप्त झाला ३१.
देव गेल्यानंतर ताटकेच्या वधानें संतुष्ट व प्रसन्न झालेले मुनिश्रेष्ठ विश्वामित्र रामाचें
मस्तकीं अवघ्राण करून म्हणाले ३२ " हे शुभदर्शना रामा, आजची रात्र आपण
येथेंच काढूं आणि उद्यां उजाडल्यावर त्या माझ्या आश्रमाला जाऊं " ३३. ह्याप्र-
माणें विश्वामित्रमुनींचें भाषण श्रवण करून दशरथपुत्र राम आनंदित झाला आणि

दशरथात्मजः । उवास रजनीं तत्र ताटकाया वने सुखम् ३४ मुक्तशापं वनं तच्च तस्मिन्नेव तदाहनि । रमणीयं विबभ्राज यथा चैत्ररथं वनम् ३५ निहत्य तां यक्षसुतां स रामः प्रशस्यमानः सुरसिद्धसंघैः । उवास तस्मिन्मुनिना सहैव प्रभातवेलां प्रतिबोध्यमानः ३६ [९०२] इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे षड्विंशः सर्गः ॥ २६ ॥

अथ तां रजनीमुष्य विश्वामित्रो महायशाः । प्रहस्य राघवं वाक्यमुवाच मधुरस्वरम् १ परितुष्टोस्मि भद्रं ते राजपुत्र महायशः । प्रीत्या परमया युक्तो ददाम्यस्त्राणि सर्वशः २ देवासुरगणान्वापि सगन्धर्वोरगान्भुवि । यैरमित्रान्प्रसह्याजो वशीकृत्य जयिष्यसि ३ तानि दिव्यानि भद्रं ते ददाम्यस्त्राणि सर्वशः । दण्डचक्रं महद्दिव्यं तव दास्यामि राघव ४ धर्मचक्रं ततो वीर कालचक्रं तथैव च । विष्णुचक्रं तथात्युग्रमैन्द्रं चक्रं तथैव च ५ वज्रमस्त्रं नरश्रेष्ठ शैवं शूलवरं तथा । अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव ऐषीकमपि राघव ६ ददामि ते महाबाहो ब्राह्ममस्त्रमनुत्तमम् । गदे द्वे चैव काकुत्स्थ

---

ती रात्र त्या ताटकेच्या वनामध्यें त्यानें सुखानें घालविली ३४. तेव्हां, शापमुक्त झालेलें तें वन इंद्राच्या चैत्ररथवनाप्रमाणें रमणीय होऊन त्याचदिवशीं शोभूं लागलें ३५. सारांश, त्या ताटकानामक यक्षकन्येचा रामानें वध केला असतां देवगण आणि सिद्धसमुदाय त्याची प्रशंसा करूं लागले आणि प्रभातसमय प्राप्त झाला असतां विश्वामित्रमुनि ज्याला जागा करीत असत तो राम त्या वनामध्यें त्या मुनीसहवर्तमान राहिला ३६. ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडापैकीं सव्विसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ २६ ॥

त्या रात्रीं त्या ठिकाणीं वास्तव्य केल्यानंतर महाकीर्तिमान विश्वामित्रमुनि हास्यपूर्वक मधुर स्वरानें युक्त असें भाषण रघुवंशज रामाशीं करूं लागले कीं १, "हे महायशस्वी राजपुत्रा, तुझें कल्याण असो; मी तुझ्यावर संतुष्ट झालों आहें आणि अत्यंत प्रसन्न होऊन तुला मी सर्व अस्त्रें देत आहें २. त्या अस्त्रांच्या साहाय्यानें तूं पृथ्वीवरील गंधर्व आणि उरग ह्यांसहवर्तमान शत्रुभूत देवदैत्यगणांना संग्रामामध्यें जेरीस आणून जिंकिशील ३. हे रघुवंशजा रामा, तुझें कल्याण असो. मी तीं सर्व दिव्य अस्त्रें व त्याचप्रमाणें दिव्य असें मोठें दंडचक्र तुला देईन ४. तसेंच, हे वीरा, धर्मचक्र, कालचक्र, विष्णुचक्र आणि अत्यंत उग्र असें इंद्रचक्र मी तुला देईन ५. हे पुरुषश्रेष्ठा रघुवंशजा रामा, वज्रास्त्र, शैवास्त्र, शूलवरनामक अस्त्र, ब्रह्मशिरोनामक अस्त्र आणि ऐषीकास्त्र मी तुला देईन ६. हे महापराक्रमी रामा, अनुपम असें ब्रह्मास्त्र मी तुला

मोदकी शिखरी शुभे ७ प्रदीप्ते नरशार्दूल प्रयच्छामि नृपात्मज। धर्मपाशमहं राम कालपाशं तथैव च ८ वारुणं पाशमस्त्रं च ददाम्यहमनुत्तमम्। अशनी द्वे प्रयच्छामि शुष्कार्द्रे रघुनन्दन ९ ददामि चास्त्रं पैनाकमस्त्रं नारायणं तथा। आग्नेयमस्त्रं दयितं शिखरं नाम नामतः १० वायव्यं प्रथमं नाम ददामि तव चानघ। अस्त्रं हयशिरो नाम क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च ११ शक्तिद्वयं च काकुत्स्थ ददामि तव राघव। कङ्कालं मुसलं घोरं कापालमथ किङ्किणीम् १२ वधार्थं रक्षसां यानि ददाम्येतानि सर्वशः। वैद्याधरं महास्त्रं च नन्दनं नाम नामतः १३ असिरत्नं महाबाहो ददामि नृवरात्मज। गान्धर्वमस्त्रं दयितं मोहनं नाम नामतः १४ प्रस्वापनं प्रशमनं दद्मि सौम्यं च राघव। वर्षणं शोषणं चैव संतापनविलापने १५ मादनं चैव दुर्धर्षं कन्दर्पदयितं तथा। गान्धर्वमस्त्रं दयितं मानवं नाम नामतः १६ पैशाचमस्त्रं दयितं मोहनं नाम नामतः। प्रतीच्छ नरशार्दूल राजपुत्र महायशः १७ तामसं नरशार्दूल सोमनं च महाबलम्। संवर्तं चैव दुर्धर्षं मौसलं च नृपात्मज १८ सत्यमस्त्रं महाबाहो तथा

देईन आणि त्याचप्रमाणें हे कुकुत्स्थकुलोत्पन्ना, मोदकी आणि शिखरी ह्या दोन उज्ज्वल गदा व हे पुरुषश्रेष्ठा राजपुत्रा रामा, धर्मपाश आणि कालपाश मी तुला देईन ७,८. हे रघुनंदना, वारुण पाश हें अनुपम अस्त्र आणि शुष्क व आर्द्र अशीं दोन अशनीसंज्ञक अस्त्रें मी तुला देईन ९. पैनाकास्त्र, नारायणास्त्र, अग्नीला प्रिय आणि शिखर ह्या नांवानें प्रसिद्ध असें आग्नेयास्त्र १० व मुख्य वायव्यास्त्र, हे निष्पापा, मी तुला देईन. हयशिरोनामक अस्त्र, क्रौंचास्त्र, ११ आणि, हे ककुत्स्थकुलोत्पन्ना राघवा, दोन शक्ति मी तुला देईन. कंकाल, मुसल, उग्र असें कापाल, किंकिणी १२ इत्यादि राक्षसांचा वध करण्यास समर्थ असलेलीं हीं सर्व अस्त्रें मी तुला देईन. नंदन ह्या नांवानें प्रसिद्ध असलेलें मोठें वैद्याधरास्त्र १३, हे महापराक्रमी राजपुत्रा, उत्कृष्ट खड्ग, मोहन ह्या नांवानें प्रसिद्ध व गंधर्वांना प्रिय असें गांधर्वास्त्र १४, प्रस्वापन, प्रशमन, सौम्य, वर्षण, शोषण, संतापन व विलापन हीं अस्त्रें, हे रघुवंशजा रामा, मी तुला देतों १५. मदनाला प्रिय आणि सहन करण्यास फारच अशक्य असें मादननामक अस्त्र, मानव ह्या नांवानें प्रसिद्ध आणि गंधर्वांना प्रिय असें गांधर्वास्त्र १६ आणि मोहन ह्या नांवानें प्रसिद्ध व पिशाचांना प्रिय असें पैशाच अस्त्र, हे पुरुषश्रेष्ठा महायशस्वी राजपुत्रा, तूं घे १७. हे पुरुषश्रेष्ठा राजपुत्रा, तामस, महाबलाढ्य सोमन, दुःसह असें संवर्त, मौसल १८, सत्यसंज्ञक अस्त्र, हे महा-

मायामयं परम् । सौरं तेजःप्रभं नाम परतेजोपकर्षणम् १९ सोमास्त्रं शिशिरं नामस्त्वाष्ट्रमस्त्रं सुदारुणम् । दारुणं च भगस्यापि शीतेषुमथमानदम् २० एतान्राम महाबाहो कामरूपान्महाबलान् । गृहाण परमोदाराक्षिप्रमेव नृपात्मज २१ स्थितस्तु प्राङ्मुखो भूत्वा शुचिर्मुनिवरस्तदा । ददौ रामाय सुप्रीतो मन्त्रग्राममनुत्तमम् २२ सर्वसंग्रहणं येषां दैवतैरपि दुर्लभम् । तान्यस्त्राणि तदा विप्रो राघवाय न्यवेदयत् २३ जपतस्तु मुनेस्तस्य विश्वामित्रस्य धीमतः । उपतस्थुर्महार्हाणि सर्वाण्यस्त्राणि राघवम् २४ ऊचुश्च मुदिता रामं सर्वे प्राञ्जलयस्तदा । इमे च परमोदार किंकरास्तव राघव २५ यद्यदिच्छसि भद्रं ते तत्सर्वं करवाम वै । ततो रामः प्रसन्नात्मा तैरित्युक्तो महाबलैः २६ प्रतिगृह्य च काकुत्स्थः समालभ्य च पाणिना । मानसा मे भविष्यध्वमिति तान्यभ्यचोदयत् २७ ततः प्रीतमना रामो विश्वामित्रं महामुनिम् । अभिवाद्य महातेजा गम-

पराक्रमी रामा, मायामय असें एक दुसरें अस्त्र, शत्रुतेजोनाशक असें तेजःप्रभसंज्ञक सूर्याचें अस्त्र १९, चंद्राचें शिशिरनामक अस्त्र, अत्यंत भयंकर असें त्वाष्ट्र अस्त्र आणि शत्रूंचा पराजय करणारें असें भगदेवाचें भयंकर शीतेषुनामक अस्त्र, तूं ग्रहण कर २०. हे महापराक्रमी राजपुत्रा, यथेष्टरूप धारण करणारे असे हे महाबलाढ्य व अत्यंत उदार अस्त्ररूपी कृशाश्वपुत्र तूं सत्वर घे " २१. ह्याप्रमाणें सांगितल्यावर ते मुनिश्रेष्ठ विश्वामित्र प्राङ्मुख झाले आणि अत्यंत प्रसन्न होऊन त्यांनीं रामाला अत्युत्कृष्ट असा अस्त्रविषयक मंत्रसमुदाय ( उपदेशरूपानें ) अर्पण केला २२. तात्पर्य, ज्यांचा सर्व प्रकारचा संग्रह देवांनाही दुर्लभ आहे तीं अस्त्रें त्या विप्र विश्वामित्रांनीं रघुवंशज रामाला त्यावेळीं अर्पण केलीं २३. सारांश. ते बुद्धिमान् विश्वामित्रमुनि त्या अस्त्रविषयक मंत्रांचा जप करूं लागले असतां सर्व अमूल्य अस्त्रें रघुवंशज रामासमीप मूर्तिमंत येऊन उभीं राहिलीं २४. नंतर मूर्तिमान् येऊन उभे राहिलेले ते सर्व अस्त्ररूप कृशाश्वपुत्र हात जोडून आनंदानें त्याला ह्मणाले, " हे अत्यंत उदार राघवा, हे आह्मी तुझे दास आलों आहोंत २५. तुझें कल्याण असो. तूं जें जें मनामध्यें आणिशील तें तें सर्व आह्मी शेंवटास नेऊं ". ह्याप्रमाणें त्या महाबलाढ्य कृशाश्वपुत्रांनीं रामाला सांगितलें असतां त्याचें मन प्रसन्न झालें २६ आणि हातानें स्पर्श करून त्यांचा स्वीकार केल्यावर " तुह्मी मंत्ररूपानें माझ्या मनामध्यें सर्वदां वास्तव्य करीत जा. " अशी त्या ककुत्स्थकुलोत्पन्न रामानें त्यांना आज्ञा केली २७. तदनंतर मनामध्यें प्रसन्न झालेला महातेजस्वी राम महामुनि विश्वामित्रांना अभिवंदन करून पुढें जाण्यास

गायांपपक्रमे २८ [ ९३० ] इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदि काव्ये बालकाण्डे सप्तविंशः सर्गः ॥ २७ ॥

प्रतिगृह्य ततोऽस्त्राणि प्रहृष्टवदनः शुचिः । गच्छन्नेव च काकुत्स्थो विश्वामित्रमथाब्रवीत् १ गृहीतास्त्रोऽस्मि भगवन्दुराधर्षः सुरैरपि । अस्त्राणां त्वहमिच्छामि संहारान्मुनिपुङ्गव २ एवं ब्रुवति काकुत्स्थे विश्वामित्रो महातपाः । संहारान्व्याजहाराथ धृतिमान्सुव्रतः शुचिः ३ सत्यवन्तं सत्यकीर्तिं धृष्टं रभसमेव च । प्रतिहारतरं नाम पराङ्मुखमवाङ्मुखम् ४ लक्ष्यालक्ष्याविमौ चैव दृढनाभसुनाभकौ । दशाक्षशतवक्त्रौ च दशशीर्षशतोदरौ ५ पद्मनाभमहानाभौ दुन्दुनाभस्वनाभकौ । ज्योतिषं शकुनं चैव नैरास्यविमलावुभौ ६ यौगन्धरविनिद्रौ च दैत्यप्रमथनौ तथा ७ शुचिबाहुर्महाबाहुर्निष्कलिर्विरुचस्तथा । सार्चिमाली धृतिमाली वृत्तिमान्रुचिरस्तथा ८ पित्र्यः सौमनसश्चैव विधूतमकरावुभौ । परवीरं रतिं चैव धनधान्यौ च राघव ९ कामरूपं कामरुचिं मोहमावरणं तथा । जृम्भकं सर्पनाथं च पन्थानवरुणौ तथा १० कृशाश्वतनयान्राम भास्वरान्कामरू-

उद्युक्त झाला २८. ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीतश्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडापैकीं सत्ताविसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ २७ ॥

तदनंतर अस्त्रांचा स्वीकार केल्यावर प्रसन्न मुद्रेनें युक्त व शुचिर्भूत असलेला तो ककुत्स्थकुलोत्पन्न राम जातां जातांच विश्वामित्रमुनींना ह्मणाला १ " हे भगवन् , मीं अस्त्रांचा स्वीकार केला आहे व त्यामुळें मी आतां देवांनाही अजिंक्य झालों आहें; परंतु, हे मुनिश्रेष्ठ, अस्त्रांचा उपसंहार कसा करावा हें जाणण्याची मला इच्छा आहे २. ह्याप्रमाणें ककुत्स्थकुलोत्पन्न राम बोलूं लागला असतां धैर्यवान्, सदाचरणसंपन्न आणि शुचिर्भूत अशा महातपस्वी विश्वामित्रमुनींनीं अस्त्रांचे उपसंहार रामाला सांगितले. ( आणि नंतर त्याला ते ह्मणाले ) ३ " सत्यवान् , सत्यकीर्ति, धृष्ट, रभस, प्रतिहारतर, पराङ्मुख, अवाङ्मुख ४, हे लक्ष्य आणि अलक्ष्य, दृढनाभ, वसुनाभ, दशाक्ष व शतवक्त्र, दशशीर्ष व शतोदर ५, पद्मनाभ व महानाभ, दुंदुनाभ व स्वनाभ, ज्योतिष, शकुन, उभयतां नैरास्य व विमल ६, दैत्यनाशक, योगंधर व विनिद्र ( हे अस्त्ररूप कृशाश्वपुत्र मी तुला देत असून ) ७ शुचिबाहु, महाबाहु, निष्कली, विरुच, सार्चिमाली, धृतिमाली, वृत्तिमान्, रुचिर ८, पित्र्य, सौमनस, आणि हे राघवा, उभयतां विधूत व मकर हे मी तुला देतों. शिवाय परवीर, रति, धन व धान्य ९, कामरूप, कामरुचि, मोह, आवरण, जृंभक, सर्पनाथ आणि पंथान व वरुण १० हे

पिणः । प्रतीच्छ मम भद्रं ते पात्रभूतोसि राघव ११ बाढमित्येव काकुत्स्थः प्रहृष्टेनान्तरात्मना । दिव्यभास्वरदेहाश्च मूर्तिमन्तः सुखप्रदाः १२ केचिदङ्गारसदृशाः केचिद्धूमोपमा स्तथा । चन्द्रार्कसदृशाः केचित्प्रह्वाञ्जलिपुटास्तथा १३ रामं प्राञ्जलयो भूत्वाब्रुवन्मधुरभाषिणः । इमे स्म नरशार्दूल शाधि किं करवाम ते १४ गम्यतामिति तानाह यथेष्टं रघुनन्दनः । मानसाः कार्यकालेषु साहाय्यं मे करिष्यथ १५ अथ ते राममामन्त्र्य कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् । एवमस्त्विति काकुत्स्थमुक्त्वा जग्मुर्यथागतम् १६ स च तान्राघवो ज्ञात्वा विश्वामित्रं महामुनिम् । गच्छन्नेवाथ मधुरं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् १७ किमेतन्मेघसंकाशं पर्वतस्याविदूरतः । वृक्षखण्डमितो भाति परं कौतूहलं हि मे १८ दर्शनीयं मृगाकीर्णं मनोहरमतीव च । नानाप्रकारैः शकुनैर्वल्गुभाषैरलंकृतम् १९ निःसृताः

---

यथेष्ट रूप धारण करणारे व तेजोमय असलेले अस्त्ररूप कृशाश्वपुत्र तूं घे. हे राघवा, तूं माझ्या दानाला पात्र आहेस; तुझें कल्याण असो " ११. ह्याप्रमाणें विश्वामित्रमुनींनीं सांगितलें असतां "होय" येवढेंच ह्मणून ककुत्स्थकुलोत्पन्न रामानें प्रसन्न मनानें त्यांचा स्वीकार केला; तेव्हां दिव्य आणि उज्ज्वल देहानें युक्त व सुखप्रद असे ते अस्त्ररूप कृशाश्वपुत्र मूर्तिमान् तेथें आले १२. सारांश, कांहीं अंगारासारिखे, कांहीं धूमसदृश आणि कांहीं चंद्रसूर्यप्रमाणें तेजस्वी असे नम्र होऊन व हात जोडून तेथें उभे राहिले १३ आणि ह्याप्रमाणें हात जोडून उभे राहिल्यावर ते मधुरभाषण करणारे अस्त्ररूप कृशाश्वपुत्र रामाला ह्मणाले हे पुरुषश्रेष्ठा, हे आह्मी आलों आहोंत; आह्मी आपलें कार्य करावें त्याची आपण आज्ञा करा " १४. ह्याप्रमाणें त्यांनीं प्रार्थना केली असतां "आपण सांप्रत यथेष्ट गमन करा आणि कार्यसमय प्राप्त झाला असतां माझ्या मनामध्यें मंत्ररूपानें स्थित असलेले आपण मला साहाय्य करा " १५. ह्याप्रमाणें रामानें त्यांना सांगितल्यावर "ठीक आहे" असें ह्मणून त्यांनीं रामाचा निरोप घेतला आणि त्या ककुत्स्थकुलोत्पन्न रामाला प्रदक्षिणा करून तें आल्या वाटेनें चालते झाले १६. ह्याप्रमाणें अस्त्रांचें ज्ञान झाल्यानंतर रघुवंशज राम जातां जातांच महामुनिविश्वामित्रांना मधुर आणि स्पष्ट अशा वाणीनें प्रश्न करूं लागला १७ ( कीं, हे भगवन् ) पर्वतापासून दूर नसलेला हा मेघतुल्य वृक्षसमूह मला दिसत आहे तो कां आश्रमसंबंधीं आहे किंवा वनसंबंधीं आहे हें आपण मला सांगा; त्याविषयीं माझ्या मनामध्यें पराकाष्ठेची उत्सुकता उत्पन्न झाली आहे १८. हा वृक्षसमुदाय दिसण्यांत उत्तम असून मनोहर आहे, मृगांनीं हा व्याप्त झालेला आहे आणि मधुर शब्द करणाऱ्या नाना-

स्म मुनिश्रेष्ठ कान्ताराद्रोमहर्षणात् । अनया त्ववगच्छामि देशस्य सुखवत्तया २० सर्वं मे शंस भगवन्कस्याश्रमपदं त्विदम् । संप्राप्ता यत्र ते पापा ब्रह्मघ्ना दुष्टचारिणः २१ तव यज्ञस्य विघ्नाय दुरात्मानो महामुने । भगवंस्तस्य को देशः सा यत्र तव याज्ञिकी २२ रक्षितव्या क्रिया ब्रह्मन्मया वध्याश्च राक्षसाः । एतत्सर्वं मुनिश्रेष्ठ श्रोतुमिच्छाम्यहं प्रभो २३ [ ९५३] इति श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डेऽष्टाविंशः सर्गः॥२८॥

अथ तस्याप्रमेयस्य वचनं परिपृच्छतः । विश्वामित्रो महातेजा व्याख्यातुमुपचक्रमे १ इह राम महाबाहो विष्णुर्देवनमस्कृतः । वर्षाणि सुबहूनीह तथा युगशतानि च २ तपश्चरणयोगार्थमुवास सुमहातपाः । एष पूर्वाश्रमो राम वामनस्य महात्मनः ३ सिद्धाश्रम इति ख्यातः सिद्धो ह्यत्र महातपाः । एतस्मिन्नेव काले तु राजा वैरोचनिर्बलिः ४ निर्जित्य दैव-

---

प्रकारच्या पक्ष्यांनीं ह्याला शोभा आणिलेली आहे १९. हे मुनिश्रेष्ठ, आपण आतां शरीरावर कांटा आणणाऱ्या अशा भयंकर वनमार्गांतून बाहेर पडलों आहोंत आणि ह्या प्रदेशाच्या सुखीपणावरून हें आश्रमस्थान असावें असें मला वाटत आहे २०. करितां, हे भगवन् , हें कोणाचें आश्रमस्थान आहे हें सर्व आपण मला सांगा. ज्या ठिकाणीं ते ब्रह्मघातकी, दुराचारी पापी २१ आणि दुरात्मे राक्षस आपल्या यज्ञाला विघ्न करण्यास प्रवृत्त झाले आहेत आणि ज्या ठिकाणीं आपल्या त्या यज्ञकर्माचें संरक्षण व राक्षसांचा वध मला कर्तव्य आहे त्या आपल्या आश्रमाचा प्रदेश कोणता तो, हे महामुने, आपण मला सांगा. हे ब्रह्मन् , हे मुनिश्रेष्ठ, हे प्रभो, हें सर्व श्रवण करण्याची माझी इच्छा आहे २२,२३. ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडांपैकीं अठ्ठाविसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ २८ ॥

नंतर प्रश्न विचारणाऱ्या त्या अतर्क्य रामाचें भाषण श्रवण करून महातेजस्वी विश्वामित्रमुनि विचारिलेल्या प्रश्नांचें उत्तर देऊं लागले १. ( ते ह्मणाले ) " हे महापराक्रमी रामा, देवांना वंद्य अशा अत्यंत महातपस्वी विष्णूनें ( तपश्चर्येकडे लोकांची प्रवृत्ति व्हावी एतदर्थ ) तपश्चर्या करण्याकरितां पुष्कळ वर्षेंच नव्हे परंतु शेंकडों युगें ह्या ठिकाणीं वास्तव्य केलेलें आहे २. हे रामा, वामन अवतार घेण्यापूर्वीं तपश्चर्या करण्याकरितां महात्म्या विष्णूनें या आश्रमाचा स्वीकार केला होता व महातपस्वी विष्णु ह्या ठिकाणीं तपानें सिद्ध झाल्यामुळें सिद्धाश्रम ह्मणून हा आश्रम प्रसिद्ध आहे ३. ह्या आश्रमांत विष्णु तपश्चर्या करीत असतांनाच इंद्र आणि मरुद्गण ह्यांसहवर्तमान देवगणांना जिंकून विरोचनपुत्र बलिराजानें ४ तें इंद्रादिकांचें राज्य स्वतः

तगणान्मेन्द्रान्सहमरुद्गणान् । कारयामास तद्राज्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥
यज्ञं चकार सुमहानसुरेन्द्रो महाबलः ५ बलेस्तु यजमानस्य देवाः साग्नि-
पुरोगमाः । समागम्य स्वयं चैव विष्णुमूचुरिहाश्रमे ६ बलिर्वैरोचनि-
र्विष्णो यजते यज्ञमुत्तमम् । असमाप्तव्रते तस्मिन्स्वकार्यमभिपद्यताम् ७ ये
चैनमभिवर्तन्ते याचितार इतस्ततः । यच्च यत्र यथावच्च सर्वं तेभ्यः प्रय-
च्छति ८ स त्वं सुरहितार्थाय मायायोगमुपाश्रितः । वामनत्वं गतो
विष्णो कुरु कल्याणमुत्तमम् ९ एतस्मिन्नन्तरे राम कश्यपोऽग्निसमप्रभः ।
अदित्या सहितो राम दीप्यमान इवौजसा १० देवीसहायो भगवान्दिव्यं
वर्षसहस्रकम् । व्रतं समाप्य वरदं तुष्टाव मधुसूदनम् ११ तपोमयं
तपोराशिं तपोमूर्तिं तपात्मकम् । तपसा त्वां सुतप्तेन पश्यामि पुरुषोत्त-
मम् १२ शरीरे तव पश्यामि जगत्सर्वमिदं प्रभो । त्वमनादिरनिर्देश्यस्त्वा-
महं शरणं गतः १३ तमुवाच हरिः प्रीतः कश्यपं धूतकल्मषम् । वरं
वरय भद्रं ते वरार्होऽसि मतो मम १४ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य मारीचः

करण्यास आरंभ केला व त्रैलोक्यामध्यें विख्यात असलेल्या त्या महाबलाढ्य व अति-
प्रचंड दैत्यराजानें एक यज्ञही केला ५. परंतु, बलि यज्ञ करीत असतांना अग्निप्रभृति
देव ह्या आश्रमामध्यें स्वतः विष्णूकडे आले आणि ह्मणाले ६ " हे विष्णो, विरोचन-
पुत्र बलि उत्तम यज्ञ करीत आहे. करितां, तें व्रत संपूर्ण होण्यापूर्वी आपण आपलें
कार्य करून घ्यावें ७. इकडल्या तिकडल्या प्रदेशांतून तेथें जाऊन जे याचक त्याच्या-
पाशीं जें जें मागण्याकरितां जातात तें तें सर्व तो त्यांना यथायोग्य रीतीनें अर्पण करितो ८.
ह्यास्तव, हे विष्णो, देवहिताकरितां मायेचें अवलंबन करून आपण वामनत्व स्वीकारा
आणि आमचें चांगलें कल्याण करा " ९. हे रामा, हें ह्यांचें भाषण चाललें आहे तोंच
अग्नितुल्य प्रभेनें युक्त आणि ह्मणूनच तेजानें देदीप्यमान अशा भगवान् कश्यपमुनींनीं
अदितीसहवर्तमान सहस्र दिव्यवर्षेंपर्यंत चालविलेली तपश्चर्या समाप्त केली आणि त्या
देवीसहवर्तमान ते वरप्रद मधुसूदनाची स्तुति करूं लागले १०,११ कीं " हे प्रभो,
तपोमय, तपोराशि तपोमूर्ति व ज्ञानस्वरूप अशा तुज पुरुषश्रेष्ठाला मी आचरिलेल्या
तपाच्या योगानें अवलोकन करीत आहें १२. हे प्रभो, तुझ्या शरीराचे ठिकाणीं मी
हें सर्व जगत् अवलोकन करीत आहें. तूं अनादि असून अतर्क्य आहेस. मी तुला
शरण आलों आहें " १३. ह्याप्रमाणें स्तुति झाल्यावर " वर माग; तुझें कल्याण
असो; तूं वराला योग्य आहेस असें मी समजतों " ह्मणून श्रीहरींनीं प्रसन्न होऊन पापक्षा-
लन झालेल्या कश्यपमुनींना सांगितलें असतां १४ ते मरीचिपुत्र कश्यपमुनि ह्मणाले " हे

कश्यपोऽब्रवीत् । अदित्या देवतानां च मम चैवानुयाचितम् १५ वरं
वरद सुप्रीतो दातुमर्हसि सुव्रत । पुत्रत्वं गच्छ भगवन्नदित्या मम
चानघ १६ भ्राता भव यवीयांस्त्वं शक्रस्यासुरसूदन । शोकार्तानां तु देवानां
साहाय्यं कर्तुमर्हसि १७ अयं सिद्धाश्रमो नाम प्रसादात्ते भवि-
ष्यति । सिद्धं कर्मणि देवेश उत्तिष्ठ भगवन्नितः १८ अथ विष्णुर्महा-
तेजा अदित्यां समजायत । वामनं रूपमास्थाय वैरोचनिमुपागतम् १९
त्रीन्पदानथ भिक्षित्वा प्रतिगृह्य च मेदिनीम् । आक्रम्य लोका-
ँल्लोकार्थी सर्वलोकहिते रतः २० महेन्द्राय पुनः प्रादान्नियम्य बलि-
मोजसा । त्रैलोक्यं स महातेजाश्चक्रे शक्रवशं पुनः २१ तेनैव पूर्व-
माक्रान्त आश्रमः श्रमनाशनः । मयापि भक्त्या तस्यैव वामनस्यो-
पभुज्यते २२ एनमाश्रममायान्ति राक्षसा विघ्नकारिणः । अत्र ते
पुरुषव्याघ्र हन्तव्या दुष्टचारिणः २३ अद्य गच्छामहे राम सिद्धाश्रमम-
नुत्तमम् । तदाश्रमपदं तात तवाप्येतद्यथा मम २४ इत्युक्त्वा परमप्रीतो

वरप्रद, अदिति, देवता आणि मी ह्यांनीं प्रार्थित असा वर आपण प्रसन्न होऊन मला द्या. सारांश, हे सुव्रत, हे भगवन्, हे निष्पाप, माझे व अदितीचे आपण पुत्र व्हा १५,१६. हे दैत्यनाशक, आपण इंद्राचे कनिष्ठ बंधु व्हा आणि शोकाकुल झालेल्या देवांना साहाय्य करा १७. आपल्या प्रसादामुळें हा प्रदेश सिद्धाश्रम ह्मणून प्रसिद्ध होईल. हे भगवन्, ही तपश्चर्या संपूर्ण झाली आहे. करितां, हे देवाधिदेव, आतां देवकार्याकरितां आपण येथून उठा " १८. ह्याप्रमाणें कश्यपमुनींनीं प्रार्थना केली असतां महातेजस्वी विष्णु अदितीचे ठिकाणीं जन्मास आले आणि वामनरूप धारण करून ते विरोचनपुत्र बलीकडे गेले १९. नंतर त्रैलोक्य व्यापण्याची इच्छा धरून सर्व लोकांच्या हिताविषयीं तत्पर असलेल्या विष्णूंनीं बलीपाशीं त्रिपाद भूमीची भिक्षा मागितली, त्याप्रमाणें त्या भूमीचा प्रतिग्रह केला आणि तीन पदांनीं तिन्ही लोक व्याप्त करून २० व आपल्या सामर्थ्यानें बलीचा निग्रह करून पुनरपि त्यांनीं तें त्रैलोक्य महेंद्राला अर्पण केलें. सारांश, त्या महातेजस्वी विष्णूंनीं पुनरपि त्रैलोक्य इंद्राधीन करून टाकिलें २१. असो. ह्या श्रमपरिहार करणाऱ्या आश्रमामध्यें पूर्वीं त्या वामनावतार धारण करणाऱ्या ईश्वरानेंच वास्तव्य केलें होतें आणि मीही त्या वामनाच्याच प्रसादानें ह्या आश्रमाचा उपभोग घेत आहें २२. विघ्न करणारे राक्षस ह्या आश्रमामध्यें येत असतात. करितां, हे पुरुषश्रेष्ठा, त्या दुराचारी राक्षसांचा ह्या ठिकाणीं वध करणें योग्य आहे २३. हे रामा, आज आपण त्या सर्वोत्कृष्ट सिद्धाश्रमाला जाऊं. बा रामा,

गृह्य रामं सलक्ष्मणम् । प्रविशन्नाश्रमपदं व्यरोचत महामुनिः २५ शशीव गतनीहारः पुनर्वसुसमन्वितः २६ तं दृष्ट्वा मुनयः सर्वे सिद्धाश्रमनिवासिनः । उत्पत्योत्पत्य सहसा विश्वामित्रमपूजयन् २७ यथार्हं चक्रिरे पूजां विश्वामित्राय धीमते । तथैव राजपुत्राभ्यामकुर्वन्नतिथिक्रियाम् २८ मुहूर्तमथ विश्रान्तौ राजपुत्रावरिन्दमौ । प्राञ्जली मुनिशार्दूलमूचतू रघुनन्दनौ २९ अद्यैव दीक्षां प्रविश भद्रं ते मुनिपुङ्गव । सिद्धाश्रमोयं सिद्धः स्यात्सत्यमस्तु वचस्तव ३० एवमुक्तो महातेजा विश्वामित्रो महामृषिः। प्रविवेश तदा दीक्षां नियतो नियतेन्द्रियः ३१ कुमाराविव तां रात्रिमुषित्वा सुसमाहितौ । प्रभातकाले चोत्थाय पूर्वां संध्यामुपास्य च ३२ प्रशुची परमं जाप्यं समाप्य नियमेन च । हुताग्निहोत्रमासीनं विश्वामित्रमवन्दताम् ३३ [ ९८६ ] इति श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्ड एकोनत्रिंशः सर्गः ॥ २९ ॥

---

हें आश्रमस्थान जसें माझें आहे तसें तुझेंही आहे २४. ह्याप्रमाणें अत्यंत प्रसन्न झालेले महामुनि विश्वामित्र लक्ष्मणासहवर्तमान रामाला घेऊन त्या आश्रमामध्यें प्रविष्ट होऊं लागले असतां पुनर्वसुसंज्ञक दोन तारांनीं युक्त असलेला अभ्ररहित चंद्रमा ज्याप्रमाणें शोभूं लागतो त्याप्रमाणें ते शोभूं लागले २५,२६. त्यांना अवलोकन केल्याबरोबर सिद्धाश्रमनिवासी सर्व मुनींनीं एकदम उठून विश्वामित्रांचें पूजन केलें २७. प्रथमतः विवेकी विश्वामित्रमुनींचें त्यांनीं यथायोग्य पूजन केलें आणि नंतर त्याचप्रमाणें त्या राजपुत्रांचेंही त्यांनीं आदरातिथ्य केलें २८. असो. आश्रमांत गेल्यावर एक मुहूर्तभर विश्रांति घेतल्यानंतर ते रघुनंदन शत्रुनाशक राजपुत्र हात जोडून मुनिश्रेष्ठ विश्वामित्रांना ह्मणाले २९ " हे मुनिश्रेष्ठ, आपलें देव बरें करो, आपण आजच दीक्षा घ्या. आपला यज्ञ सिद्ध होऊन ह्मणजे शेवटास जाऊन ह्या आश्रमाचें सिद्धाश्रम हें नांव अन्वर्थक होवो आणि आपलें वचन खरें होवो " ३०. ह्याप्रमाणें रामानें प्रार्थना केली असतां मन व इंद्रियें ह्यांचा निग्रह केलेल्या महातेजस्वी विश्वामित्रमुनींनीं त्या वेळीं यज्ञदीक्षा घेतली ३१. असो. शिवपुत्र दोन स्कंदच कीं काय असे शोभत असलेले ते राजकुमार स्वस्थांतःकरणपूर्वक त्या रात्रीं त्या सिद्धाश्रमामध्यें राहिले आणि प्रभातकालीं उठल्यानंतर अतिशयच शुचि असलेल्या त्या राजकुमारांनीं प्रातःसंध्या करून आणि नियमानें कर्तव्य जो उत्कृष्ट जप तोही समाप्त करून होम देऊन बसलेल्या विश्वामित्रमुनींना वंदन केलें ३२,३३. ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडापैकीं एकुणतिसावा सर्ग समाप्त झाला॥ २९ ॥

अथ तौ देशकालज्ञौ राजपुत्रावरिन्दमौ। देशे काले च वाक्यज्ञाव-
ब्रूतां कौशिकं वचः १ भगवञ्छ्रोतुमिच्छावो यस्मिन्काले निशाचरौ।
संरक्षणीयौ तौ ब्रूहि नातिवर्तेत तत्क्षणम् २ एवंब्रुवाणौ काकुत्स्थौ त्वर-
माणौ युयुत्सया। सर्वे ते मुनयः प्रीताः प्रशशंसुर्नृपात्मजौ ३ अद्यप्र-
भृति षड्रात्रं रक्षतां राघवौ युवाम्। दीक्षां गतो ह्येष मुनिर्मौनित्वं च
गमिष्यति ४ तौ तु तद्वचनं श्रुत्वा राजपुत्रौ यशस्विनौ। अनिद्रं षडहो-
रात्रं तपोवनमरक्षताम् ५ उपासाञ्चक्रतुर्वीरौ यत्तौ परमधन्विनौ। रर-
क्षतुर्मुनिवरं विश्वामित्रमरिन्दमम् ६ अथ काले गते तस्मिन्षष्ठेहनि
तथागते। सौमित्रिमब्रवीद्रामो यत्तो भव समाहितः ७ रामस्यैवं ब्रुवाणस्य
त्वरितस्य युयुत्सया। प्रजज्वाल ततो वेदिः सोपाध्यायपुरोहिता ८
सदर्भचमसस्रुक्का ससमित्कुसुमोच्चया। विश्वामित्रेण सहिता वेदिर्जज्वाल
सर्त्विजा ९ मन्त्रवच्च यथान्यायं यज्ञोसौ संप्रवर्तत। आकाशे च महा-

ह्याप्रमाणें वंदन केल्यानंतर देश व काल जाणणारे आणि संभाषणामध्यें निपुण असलेले शत्रुनाशक राजपुत्र योग्य स्थळीं आणि योग्य वेळीं विश्वामित्रमुनींना ह्मणाले १ " भगवन्, यज्ञसंरक्षण करण्याकरितां त्या निशाचरांचें निवारण केव्हां केलें पाहिजे तें आपण सांगा ह्मणजे ती वेळ टळणार नाहीं " २. ह्याप्रमाणें ककुत्स्थ-कुलोत्पन्न रामलक्ष्मण युद्धाच्या उत्कंठेनें आज्ञा करण्याविषयीं विश्वामित्रमुनींना त्वरा करूं लागले असतां त्या सिद्धाश्रमांतील ते सर्व मुनि संतुष्ट झाले आणि प्रशंसापूर्वक त्या राजकुमारांना ह्मणाले ३ " हे रघुकुलोत्पन्न राजपुत्रहो, आजपासून सहा दिवसपर्यंत तुह्मी रक्षण करा. ह्या मुनींनीं यज्ञदीक्षा घेतली असल्यामुळें हे तेथपर्यंत मौन धारण करितील. ( ह्याकरितां, तुमच्या प्रश्नाचें उत्तर आह्मीं दिलें आहे ) " ४. ह्याप्रमाणें त्या मुनींचें भाषण श्रवण केल्यावर त्या यशस्वी राजपुत्रांनीं निद्रा न घेतां सहा दिवसपर्यंत एकसारिखें त्या तपोवनाचें रक्षण केलें ५. सारांश, ते श्रेष्ठ धनुर्धारी राजपुत्र सज्ज झाले आणि समीप राहून त्यांनीं शत्रुनाशक मुनिश्रेष्ठ विश्वामित्रांच्या यज्ञाचें रक्षण करूं लागले ६. असें चाललें असतां तो सहावा दिवस उजाडल्यावर " तूं सावधपणानें तयार रहा " ह्मणून लक्ष्मणाला रामांनीं सांगितलें ७. ह्याप्रमाणें युद्धाविषयीं उत्सुक झालेला राम लक्ष्मणाला सांगत असतांना ब्रह्मा, उपद्रष्टा आणि इतरही ऋत्विज ह्यांसहवर्तमान वेदि एकाएकीं प्रज्वलित होऊं लागली ८. तात्पर्य, दर्भ, चमस व स्रुचा आणि समिधा व पुष्पें ह्यांच्या राशी ह्यांनीं युक्त असलेली ती वेदि विश्वामित्र आणि ऋत्विज ह्यांसहवर्तमान एकाएकीं पेट घेऊं

शब्दः प्रादुरासीद्भयानकः १० आवार्य गगनं मेघो यथा प्रावृषि दृश्यते ।
तथा मायां विकुर्वाणौ राक्षसावभ्यधावताम् ११ मारीचश्च सुबाहुश्च
तयोरनुचरास्तथा । आगम्य भीमसंकाशा रुधिरौघानवासृजन् १२ तां
तेन रुधिरौघेण वेदीं वीक्ष्य समुक्षिताम् । सहसाभिद्रुतो रामस्तानप-
श्यत्ततो दिवि १३ तावापतन्तौ सहसा दृष्ट्वा राजीवलोचनः । लक्ष्मणं
त्वभिसंप्रेक्ष्य रामो वचनमब्रवीत् १४ पश्य लक्ष्मण दुर्वृत्तान्राक्षसान्पि-
शिताशनान् । मानवास्त्रसमाधूताननिलेन यथा घनान् १५ करिष्यामि
न संदेहो नोत्सहे हन्तुमीदृशान् । इत्युक्त्वा वचनं रामश्चापे संधाय वेग-
वान् १६ मानवं परमोदारमस्त्रं परमभास्वरम् । चिक्षेप परमक्रुद्धो
मारीचोरसि राघवः १७ स तेन परमास्त्रेण मानवेन समाहतः । संपूर्णं
योजनशतं क्षिप्तः सागरसंप्लवे १८ विचेतनं विघूर्णन्तं शीतेषुबलपीडितम् ।
निरस्तं दृश्य मारीचं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् १९ पश्य लक्ष्मण शीतेषुं

लागली ९. असो. त्या यज्ञाचें अनुष्ठान समंत्रक व यथाविधि चाललें आहे तोंच आकाशामध्यें मोठा भयंकर शब्द होऊं लागला १० आणि आकाश व्याप्त करून ज्याप्रमाणें मेघ वर्षाकालीं मोठी गर्जना वगैरे करितांना दृष्टीस पडतात त्याप्रमाणें माया प्रकट करणारे ते राक्षस तेथें धावून आले ११. मारीच, सुबाहु आणि त्यांचे अनुयायी अशा त्या भयंकर राक्षसांनीं तेथें येऊन रक्तप्रवाहांची वृष्टि केली १२. तेव्हां, त्या रक्तप्रवाहानें सिंचित झालेली ती वेदि अवलोकन केल्याबरोबर राम एकाएकीं यज्ञशालेच्या भोंवतीं धावूं लागला तों आकाशामध्यें ते राक्षस त्याच्या दृष्टीस पडले १३. त्या राक्षसांपैकीं मारीच आणि सुबाहु हे उभयतां एकदम आपल्या अंगावर धावून येत आहेत असें अवलोकन करून कमलनयन राम लक्ष्मणाकडे पाहून ह्मणाला १४ "हे लक्ष्मणा, पहा ! वायूच्या योगानें ज्याप्रमाणें मेघ उडून जातात त्याप्रमाणें ह्या मांसभक्षक दुराचारी राक्षसांना मी मानवास्त्राच्या योगानें निःसंशय उडवून लावितों. अशा दुर्बलांचा वध करण्याला माझें मन घेत नाहीं". ह्याप्रमाणें लक्ष्मणाला सांगून त्या वेगवान् रामानें धनुष्याला बाण लाविला १५, १६ आणि अत्यंत श्रेष्ठ व अत्यंत उज्ज्वल अशा मानवास्त्राचें अभिमंत्रण करून तो बाण त्या अत्यंत क्रुद्ध झालेल्या रघुवंशज रामानें मारीच राक्षसाच्या वक्षःस्थलावर टाकिला १७. तेव्हां त्या श्रेष्ठ मानवास्त्राच्या योगानें ताडित झालेला तो राक्षस समुद्रामध्यें पुरीं शंभर योजनें लांबपर्यंत फेंकला गेला १८. ह्याप्रमाणें शीतेषुसंज्ञक मानवास्त्राच्या बलानें पीडित झाल्यामुळें मूर्छित झालेला तो मारीच राक्षस समुद्रांत फेंकला जाऊन तडफडत आहे असें अवलोकन करून लक्ष्मणाला राम

मानवं मनुसंहितम् । मोहयित्वा नयत्येनं न च प्राणैर्वियुज्यते २०
इमानपि वधिष्यामि निर्घृणान्दुष्टचारिणः । राक्षसान्पापकर्मस्थान्यज्ञघ्ना-
न्रुधिराशनान् २१ इत्युक्त्वा लक्ष्मणं चाशु लाघवं दर्शयन्निव । विगृह्य
सुमहच्चास्त्रमाग्नेयं रघुनन्दनः २२ सुबाहूरसि चिक्षेप स विद्धः प्रापतद्भुवि ।
शेषान्वायव्यमादाय निजघान महायशाः २३ राघवः परमोदारो मुनीनां
मुदमावहन् । स हत्वा राक्षसान्सर्वान्यज्ञघ्नान्रघुनन्दनः २४ ऋषिभिः
पूजितस्तत्र यथेन्द्रो विजये पुरा । अथ यज्ञे समाप्ते तु विश्वामित्रो
महामुनिः २५ निरीतिका दिशो दृष्ट्वा काकुत्स्थमिदमब्रवीत् । कृतार्थोऽस्मि
महाबाहो कृतं गुरुवचस्त्वया २६ सिद्धाश्रममिदं सत्यं कृतं वीर महायशः ।
स हि रामं प्रशस्यैवं ताभ्यां संध्यामुपागमत् २७ [ १०१३ ] इत्यार्षे
श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे त्रिंशः सर्गः ॥३०॥

---

ह्मणाला १९ " हे लक्ष्मणा, पहा ! मनूनें प्रथम योजिलेलें हें शीतेषुसंज्ञक मानवास्त्र ह्याला मोह पाडून लांब नेत आहे; परंतु, हें ह्याचे प्राण घेत नाहीं २०. असो. ह्या दुराचारी, पापकर्माविषयीं रत, यज्ञघातकी आणि रक्तप्राशन करून असणाऱ्या निर्दय राक्षसांचाही आतां मी वध करितों " २१. ह्याप्रमाणें लक्ष्मणाला सांगून आपलें हस्तलाघव दर्शवीतच कीं काय रघुनंदन रामानें अतिशय प्रचंड असें आग्नेयास्त्र सत्वर धारण करून २२ सुबाहुनामक राक्षसाच्या वक्षःस्थलावर फेंकिलें असतां त्या अस्त्रानें ताडित झालेला तो राक्षस भूमीवर पडला. असो. नंतर अत्यंत उदार अशा त्या महायशस्वी रघुवंशज रामानें वायव्यास्त्र घेऊन इतर राक्षसांचा वध केला असतां त्या सिद्धाश्रमनिवासी मुनींना आनंद झाला. ह्याप्रमाणें रघुनंदन रामानें त्या सर्व यज्ञघातकी राक्षसांचा वध केला असतां २३,२४ विजयसमयीं पूर्वी ऋषींनीं ज्याप्रमाणें इंद्राचें पूजन केलें त्याप्रमाणे त्या सिद्धाश्रमनिवासी मुनींनीं त्याचें पूजन केलें. असो. नंतर यज्ञ समाप्त झाल्यावर महामुनि विश्वामित्र २५ सर्व प्रदेश पीडारहित झाल्याचें अवलोकन करून ककुत्स्थकुलोत्पन्न रामाला ह्मणाले " हे महाबाहो, माझा मनोरथ सिद्धीस गेला. गुरूचें ह्मणणें तूं शेवटास नेलेस २६ आणि, हे महायशस्वी वीरा, ह्या आश्रमाचेंही तूं सिद्धाश्रम हें नांव सत्य करून दाखविलेस ". ह्याप्रमाणें रामाची प्रशंसा केल्यावर ते विश्वामित्रमुनि त्यांच्यासहवर्तमान संध्यावंदन करूं लागले २७. ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडापैकीं तिसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ ३० ॥

संध्यावंदन झाल्यानंतर ज्याच्या मनांतील उद्देश शेवटास गेला आहे असे ते आनंदित

अथ तां रजनीं तत्र कृतार्थौ रामलक्ष्मणौ । ऊषतुर्मुदितौ वीरौ प्रहृष्टेनान्तरात्मना १ प्रभातायां तु शर्वर्यां कृतपौर्वाह्णिकक्रियौ । विश्वामित्रमृषींश्चान्यान्सहितावभिजग्मतुः २ अभिवाद्य मुनिश्रेष्ठं ज्वलन्तमिव पावकम् । ऊचतुः परमोदारं वाक्यं मधुरभाषिणौ ३ इमौ स्म मुनिशार्दूल किंकरौ समुपागतौ । आज्ञापय मुनिश्रेष्ठ शासनं करवाव किम् ४ एवमुक्ते तयोर्वाक्ये सर्व एव महर्षयः । विश्वामित्रं पुरस्कृत्य रामं वचनमब्रुवन् ५ मैथिलस्य नरश्रेष्ठ जनकस्य भविष्यति । यज्ञः परमधर्मिष्ठस्तत्र यास्यामहे वयम् ६ त्वं चैव नरशार्दूल सहास्माभिर्गमिष्यसि । अद्भुतं च धनूरत्नं तत्र त्वं द्रष्टुमर्हसि ७ तद्धि पूर्वं नरश्रेष्ठ दत्तं सदसि दैवतैः । अप्रमेयबलं घोरं मखे परमभास्वरम् ८ नास्य देवा न गन्धर्वा नासुरा न च राक्षसाः । कर्तुमारोपणं शक्ता न कथंचन मानुषाः ९ धनुषस्तस्य वीर्यं हि जिज्ञासन्तो महीक्षितः । न शेकुरारोपयितुं राजपुत्रा महाबलाः १० तद्धनुर्नरशार्दूल मैथिलस्य महात्मनः । तत्र द्रक्ष्यसि

झालेले वीर रामलक्ष्मण त्या रात्रीं सुप्रसन्न अंतःकरणानें त्या आश्रमामध्यें राहिले १ आणि रात्र उजाडल्यावर पूर्वाण्हसंबंधीं स्नानसंध्या आटोपून ते उभयतां, विश्वामित्र आणि इतरही ऋषि ह्यांच्या समीप गेले २. नंतर अग्नीप्रमाणें देदीप्यमान असलेल्या मुनिश्रेष्ठ विश्वामित्रांना अभिवंदन करून ते मधुर भाषण करणारे रामलक्ष्मण अत्यंत उदात्त वाणीनें विश्वामित्रमुनींना ह्मणाले ३ " हे मुनिश्रेष्ठ, हे आह्मी दास आलों आहोंत. आतां, हे मुनिश्रेष्ठ, आह्मी आपली काय आज्ञा शिरसास न्यावी ह्याचा हुकूम व्हावा " ४. ह्याप्रमाणें त्यांनीं भाषण केलें असतां विश्वामित्रांना पुढाकार देऊन ते ऋषि रामाला ह्मणाले ५ " हे पुरुषश्रेष्ठा, मैथिलाधिपति जनक राजाच्या घरीं अत्यंत धर्मयुक्त असा यज्ञ होणार असून तिकडे आह्मी जाणार आहोंत ६. ह्यास्तव, हे पुरुषश्रेष्ठा, तूंही आह्मांसहवर्तमान तेथें चल आणि तें अद्भुत श्रेष्ठ धनुष्य त्या ठिकाणीं तूं अवलोकन कर ७. हे पुरुषश्रेष्ठा रामा, देवरातनामक जो पूर्वीचा जनक राजा होता त्याचा यज्ञ सुरू असतांना अत्यंत उज्ज्वल आणि अतर्क्य सामर्थ्यानें युक्त असें तें घोर धनुष्य देवांनीं यज्ञमंडपामध्यें त्याला दिलेलें आहे ८. देव, गंधर्व, दैत्य आणि राक्षस ह्यांपैकीं कोणीही त्या धनुष्याला प्रत्यंचा चढविण्यास समर्थ नाहींत; मग मानव तरें सर्वप्रकारें समर्थ नाहींतच नाहींत ९. महाबलाढ्य राजपुत्रांनीं व राजांनीं त्या धनुष्याचें वीर्य जाणण्याकरितां त्याला प्रत्यंचा चढविण्याची खटपट केली. परंतु, ते समर्थ झाले नाहींत १०. हे पुरुषश्रेष्ठा ककुत्स्थकुलोत्पन्ना रामा, त्या महात्म्या मैथिलाधिपतीचें

काकुत्स्थ यज्ञं च परमाद्भुतम् ११ तद्धि यज्ञफलं तेन मैथिलेनोत्तमं धनुः। याचितं नरशार्दूल सुनाभं सर्वदैवतैः १२ आयागभूतं नृपतेस्तस्य वेश्मनि राघव। अर्चितं विविधैर्गन्धैर्धूपैश्चागुरुगन्धिभिः १३ एवमुक्त्वा मुनिवरः प्रस्थानमकरोत्तदा। सर्षिसंघः स काकुत्स्थ आमन्त्र्य वनदेवताः १४ स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि सिद्धः सिद्धाश्रमादहम्। उत्तरे जाह्नवीतीरे हिमवन्तं शिलोच्चयम् १५ इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलः कौशिकः स तपोधनः। उत्तरां दिशमुद्दिश्य प्रस्थातुमुपचक्रमे १६ तं व्रजन्तं मुनिवरमन्वगादनुसारिणाम्। शकटीशतमात्रं तु प्रयाणे ब्रह्मवादिनाम् १७ मृगपक्षिगणाश्चैव सिद्धाश्रमनिवासिनः। अनुजग्मुर्महात्मानं विश्वामित्रं तपोधनम्। निवर्तयामास ततः सर्षिसंघः सपक्षिणः १८ ते गत्वा दूरमध्वानं लम्बमाने दिवाकरे। वासं चक्रुर्मुनिगणाः शोणाकूले समाहिताः १९

---

तें धनुष्य आणि अत्यंत अद्भुत यज्ञ तूं अवलोकन करशील ११. यज्ञामध्यें देव प्रसन्न झाले असतां त्या मैथिलाधिपतीनें यज्ञाचें फल ह्मणून तें उत्कृष्ट धनुष्य त्यांचे पाशीं मागितलें व त्याप्रमाणें शंकरासहवर्तमान सर्व देवांनीं तें सुनाभ ( ह्मणजे उत्कृष्ट प्रकारच्या मुष्टिबंधनस्थानानें युक्त असलेलें ) धनुष्य त्याला अर्पण केलें १२. तेव्हांपासून, हे रघुवंशजा रामा, त्या राजाच्या गृहामध्यें त्या यज्ञदेवतांच्या स्थानीं असलेल्या धनुष्याचें, नाना प्रकारचीं गंधें आणि अगुरुगंधांनीं युक्त असलेले धूप, ह्यांच्या योगानें पूजन होत असतें १३. ह्याप्रमाणें रामाला सांगितल्यावर मुनिश्रेष्ठ विश्वामित्रांनीं ककुत्स्थकुलोत्पन्न रामलक्ष्मण आणि ऋषिसमुदाय ह्यांसहवर्तमान, वनदेवतांचा निरोप घेऊन, प्रयाण केलें १४. " तुमचें कल्याण असो. माझा मनोरथ सिद्धीस गेला आहे आणि मी आतां ह्या सिद्धाश्रमांतून निघून जान्हवीच्या उत्तर तीरीं असलेल्या हिमालय पर्वतावर जात आहें " १५ असें वनदेवतांना सांगून ते कुशिकवंशज तपोधन विश्वामित्र मुनिश्रेष्ठ उत्तर दिशेला जाण्याच्या उद्देशानें चालूं लागले १६. ह्याप्रमाणें ते मुनिश्रेष्ठ विश्वामित्र जाऊं लागले असतां त्यांचे अनुयायी जे इतर ब्रह्मवेत्ते मुनि त्यांच्या यज्ञपात्रांनीं वगैरे भरलेले शंभर गाडे त्यांच्या मागोमाग गेले. ( सारांश, अग्निहोत्राचें वगैरे शंभर गाडे सामान बरोबर घेऊन विश्वामित्रानुयायी ब्रह्मवेत्ते मुनि त्यांच्या मागोमाग गेले ) १७. इतकेंच नव्हे तर त्या सिद्धाश्रमांत राहणारे मृग व पक्षी ह्यांचे समुदायही त्या महात्म्या सिद्धाश्रमनिवासी मुनींबरोबर तपोधन विश्वामित्रमुनींच्या मागोमाग गेले. परंतु, ऋषिसमुदायासहवर्तमान जात असलेल्या विश्वामित्र मुनींनीं त्या पक्ष्यांना वगैरे परत फिरविलें १८. असो. बराच रस्ता चालून

मस्तंगते दिनकरे स्नात्वा हुतहुताशनाः। विश्वामित्रं पुरस्कृत्य निषेदुरमितौजसः २० रामोऽपि सहसौमित्रिर्मुनींस्तानभिपूज्य च। अग्रतो निषसादथ विश्वामित्रस्य धीमतः २१ अथ रामो महातेजा विश्वामित्रं तपोधनम्। पप्रच्छ मुनिशार्दूलं कौतूहलसमन्वितम् २२ भगवन्को न्वयं देशः समृद्धवनशोभितः। श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते वक्तुमर्हसि तत्त्वतः २३ चोदितो रामवाक्येन कथयामास सुव्रतः। तस्य देशस्य निखिलमृषिमध्ये महातपाः २४ [ १०३६ ] इति श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्ड एकत्रिंशः सर्गः ॥ ३१ ॥

ब्रह्मयोनिर्महानासीत्कुशो नाम महातपाः। अक्लिष्टव्रतधर्मज्ञः सज्जनप्रतिपूजकः १ स महात्मा कुलीनायां युक्तायां सुमहाबलान्। वैदर्भ्यां जनयामास चतुरः सदृशान्सुतान् २ कुशाम्बं कुशनाभं च असूर्तरजसं वसुम्। दीप्तियुक्तान्महोत्साहान्क्षत्रधर्मचिकीर्षया ३ तानुवाच कुशः

गेल्यावर सूर्य कलला असतां त्या मुनिगणांनीं सावध राहून शोणा नामक नदीच्या तीरीं वास्तव्य केलें १९. नंतर सूर्यास्त होऊं लागला असतां त्या मुनींनीं स्नान केलें आणि अग्निहोत्रहोम आटोपल्यावर विश्वामित्रमुनींना अग्रणीत्व देऊन ते अपरिमिततेजस्वी मुनि तेथें बसले २०. तेव्हां लक्ष्मणासहवर्तमान रामही त्या मुनींना अभिवंदन करून विवेकी विश्वामित्रमुनींच्या समोर बसला २१. ह्याप्रमाणें सर्वजण बसल्यानंतर मुनिश्रेष्ठ तपोधन विश्वामित्रांना महातेजस्वी रामानें "हे भगवन् , समृद्ध वनानें शोभित असलेला हा प्रदेश कोण ? तें श्रवण करण्याची माझी इच्छा आहे. 'हे मुनिश्रेष्ठ, आपलें देव बरें करो; ह्याविषयींची यथार्थ हकीकत आपण मला कथन करा" असा प्रश्न केला २२,२३ व ह्याप्रमाणें रामानें प्रार्थना केली असतां त्या सदाचरणसंपन्न महातपस्वी विश्वामित्रमुनींनीं ऋषींमध्यें त्या देशासंबंधीं सर्व कांहीं कथन केलें. २४ ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडापैकीं एकतिसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ ३१ ॥

सज्जनांना मान देणारा, निर्मल तपश्चर्या करणारा आणि धर्मवेत्ता असा एक महातपस्वी कुश म्हणून मोठा ब्रह्मपुत्र पूर्वीं होऊन गेला १. त्या महात्म्यानें क्षात्रधर्म वृद्धिंगत होण्याची इच्छा धरून कुलीन आणि आचरणानें शुद्ध अशा विदर्भराजाच्या कन्येचे ठिकाणीं फारच मोठे बलिष्ठ, देदीप्यमान आणि मोठे उत्साही असे कुशांब, कुशनाभ, असूर्तरजस आणि वसु ह्या नांवाचे आपणासारिखे चार पुत्र उत्पन्न केले २,३. पुढें त्या धर्मिष्ठ व सत्यवचनी पुत्रांना "हे पुत्रहो, प्रजापालन करा; म्हणजे

पुरान्धर्मिष्ठान्सत्यवादिनः । क्रियतां पालनं पुत्रा धर्मं प्राप्स्यथ पुष्क-
लम् ४ कुशस्य वचनं श्रुत्वा चत्वारो लोकसत्तमाः । निवेशं चक्रिरे
सर्वे पुराणां नृवरास्तदा ५ कुशाम्बस्तु महातेजाः कौशाम्बीमकरोत्पु-
रीम् । कुशनाभस्तु धर्मात्मा पुरं चक्रे महोदयम् ६ असूर्तरजसो नाम
धर्मारण्यं महामतिः । चक्रे पुरवरं राजा वसुर्नाम गिरिव्रजम् ७ एषा
वसुमती नाम वसोस्तस्य महात्मनः । एते शैलवराः पञ्च प्रकाशन्ते सम-
न्ततः ८ सुमागधी नदी रम्या मागधान्विश्रुता ययौ । पञ्चानां शैलमुख्यानां
मध्ये मालेव शोभते ९ सैषा हि मागधी राम वसोस्तस्य महात्मनः ।
पूर्वाभिचरिता राम सुक्षेत्रा सस्यमालिनी १० कुशनाभस्तु राजर्षिः
कन्याशतमनुत्तमम् । जनयामास धर्मात्मा घृताच्यां रघुनन्दन ११ तास्तु
यौवनशालिन्यो रूपवत्यः स्वलंकृताः । उद्यानभूमिमागम्य प्रावृषीव शत-
ह्रदाः १२ गायन्त्यो नृत्यमानाश्च वादयन्त्यस्तु राघव । आमोदं परमं

तुह्मांला मोठें पुण्य लागेल " असें तो कुश ह्मणाला असतां ४ त्याचें भाषण श्रवण करून त्या पुरुषश्रेष्ठ व लोकोत्तर अशा सर्व चारही पुत्रांनीं नगरें वसविलीं ५. महातेजस्वी कुशांबानें कौशांबी नगरी वसविली; धर्मात्म्या कुशनाभानें महोदयनामक नगराची स्थापना केली ६ ; महामति असूर्तरजसानें धर्मारण्य वसविलें आणि वसुराजानें गिरिव्रजनामक श्रेष्ठ नगर स्थापिलें ७. तें जें गिरिव्रजनामक नगर तीच त्या महात्म्या वसुराजाची ( सांप्रत ) वसमती ह्मणन प्रसिद्ध असलेली नगरी होय. ह्या नगरीच्या आसमंतातुभागीं हे पांच श्रेष्ठ पर्वत शोभत आहेत ८ आणि समागधी ह्मणून प्रसिद्ध असलेली जी रम्य नदी मगधदेशामध्यें वहात गेलेली आहे ती ह्या पांच श्रेष्ठ पर्वतांमध्यें मालेप्रमाणें शोभत आहे ९. हे रामा, ती ही त्या महात्म्या वसुराजाची मागधी ( ह्मणून प्रसिद्ध असलेली शोणा ) नदी होय. ही नदी पूर्वेकडे वहात जाणारी आहे. हिच्या दोन्ही तीरांवरील प्रदेश चांगला सुपीक आहे व त्यामुळें हिच्या तीरांवर धान्याची समृद्धि आहे १०. हे रघुनंदना, धर्मात्म्या कुशनाभ राजर्षीला सर्वोत्कृष्ट अशा शंभर कन्या घृताचीनामक अप्सरेच्या ठिकाणीं झाल्या ११. पर्जन्यकालीं मेघमंडलांतून बाहेर पडणाऱ्या प्रतिविद्युल्लताच कीं काय अशा त्या रूपवती व उत्तम प्रकारचे अलंकार धारण केलेल्या तरुण कन्या एकदां उपवनामध्यें गेल्या आणि उत्तम प्रकारच्या आभरणांनीं भूषित होऊन गायन, नृत्य व वादन करितां करितां, हे रघुवंशजा रामा, त्या पराकाष्ठेच्या आनंदांत निमग्न झाल्या १२, १३. सारांश, प्रत्येक अवयव सुंदर

जग्मुर्वराभरणभूषिताः १३ अथ ताश्चारुसर्वाङ्ग्यो रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
उद्यानभूमिमागम्य तारा इव घनान्तरे १४ ताः सर्वा गुणसंपन्ना रूप-
यौवनसंयुताः । दृष्ट्वा सर्वात्मको वायुरिदं वचनमब्रवीत् १५ अहं
वः कामये सर्वा भार्या मम भविष्यथ । मानुषस्त्यज्यतां भावो दीर्घमायु-
रवाप्स्यथ १६ चलं हि यौवनं नित्यं मानुषेषु विशेषतः । अक्षयं यौवनं
प्राप्ता अमर्यश्च भविष्यथ १७ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वायोरक्लिष्टकर्मणः ।
अपहास्य ततो वाक्यं कन्याशतमथाब्रवीत् १८ अन्तश्चरसि भूतानां
सर्वेषां सुरसत्तम । प्रभावज्ञाश्च ते सर्वाः किमर्थमवमन्यसे १९ कुशना-
भसुता देव समस्ताः सुरसत्तम । स्थानाच्च्यावयितुं देवं रक्षामस्तु तपो
वयम् २० मा भूत्स कालो दुर्मेधः पितरं सत्यवादिनम् । अवमन्य स्वध-
र्मेण स्वयंवरमुपास्महे २१ पिता हि प्रभुरस्माकं दैवतं परमं च सः ।
यस्य नो दास्यति पिता स नो भर्ता भविष्यति २२ तासां तु वचनं श्रुत्वा

---

असल्यामुळे पृथ्वीमध्यें रूपानें अप्रतिम असलेल्या त्या कन्या उपवनामध्यें आल्या असतां मेघामध्यें असलेल्या चांदण्यांप्रमाणें चमकूं लागल्या १४. तेव्हां सौंदर्य आणि यौवन ह्यांनीं युक्त असलेल्या त्या गुणसंपन्न सर्व कन्यांना अवलोकन करून सर्वात्मक वायु त्यांना ह्मणाला १५ " तुह्मांवर माझें मन गेलें आहे. करितां, तुह्मी सर्वजणी माझ्या भार्या व्हा, ह्मणजे मनुष्यत्वाचा त्याग होऊन तुह्मांला दीर्घ आयुष्य प्राप्त होईल १६. विशेषतः मनुष्यांमध्यें यौवन हें नेहमीं अगदीं चंचलच असतें. तस्मात्, तुह्मी अक्षय यौवन प्राप्त करून घेऊन अमर व्हा " १७. ह्याप्रमाणें त्या महापराक्रमी वायूचें भाषण श्रवण केल्यावर त्याच्या भाषणाचा उपहास करून त्या शंभर कन्या त्याला ह्मणाल्या १८ " हे सुरश्रेष्ठा, तूं प्राणिमात्रामध्यें संचार करणारा आहेस आणि आह्मी सर्वही तुझा प्रभाव जाणणाऱ्या आहोंत. तस्मात्, तूं उगीच आमची अवहेलना कशाकरितां करीत आहेस ? १९. हे देवा, आह्मी कुशनाभाच्या कन्या आहोंत आणि हे सुरश्रेष्ठा, (आमचा उपमर्द करण्यास प्रवृत्त झालेल्या तुझ्यासारिख्या) देवालाही देवत्वापासून च्युत करण्यास आह्मी समर्थ आहोंत; परंतु, आह्मी तपाचें रक्षण करीत आहोंत. (शाप दिला असतां तपाचा क्षय होईल ह्मणून आह्मी ती गोष्ट मनांत आणीत नाहीं) २०. हे दुर्बुद्धे, सत्यवादी पित्याचा अवमान करून विषयवासना उत्कट झाल्यामुळें स्वेच्छेनें पति वरण्यास आह्मी प्रवृत्त व्हावें असा प्रसंग आमच्यावर कधींही न येवो २१. अरे, पिता हा आमचा प्रभु असून आमचें परम दैवतही तोच आहे. ह्यास्तव, ज्या पुरुषाला आमचा पिता आह्मांला देईल तो आमचा भर्ता होईल " २२. हें त्या

हरिः परमकोपनः । प्रविश्य सर्वगात्राणि बभञ्ज भगवान्प्रभुः २३ ताः कन्या वायुना भग्ना विविशुर्नृपतेर्गृहम् । प्रविश्य च सुसंभ्रान्ताः सलज्जाः साश्रुलोचनाः २४ स च ता दयिता भग्नाः कन्याः परमशोभनाः । दृष्ट्वा दीनास्तदा राजा संभ्रान्त इदमब्रवीत् २५ किमिदं कथ्यतां पुत्र्यः को धर्ममवमन्यते । कुब्जाः केन कृताः सर्वाश्चेष्टन्त्यो नाभिभाषथ २६ एवं राजा विनिःश्वस्य समाधिं संदधे ततः २७ [ १०६३ ] इति श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे द्वात्रिंशः सर्गः ॥ ३२ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कुशनाभस्य धीमतः । शिरोभिश्चरणौ स्पृष्ट्वा कन्याशतमभाषत १ वायुः सर्वात्मको राजन्प्रधर्षयितुमिच्छति । अशुभं मार्गमास्थाय न धर्मं प्रत्यवेक्षते २ पितृमत्यः स्म भद्रं ते स्वच्छन्देन वयं स्थिताः । पितरं नो वृणीष्व त्वं यदि नो दास्यते तव ३ तेन पापानुबन्धेन

---

कन्यांचें भाषण श्रवण करून भगवान् समर्थ वायु पराकाष्ठेचा क्रुद्ध झाला आणि त्या कन्यांच्या सर्व गात्रांमध्यें प्रविष्ट होऊन त्यानें त्यांना मोडून टाकिल्या २३. ह्याप्रमाणें वायूच्या योगानें अंगभंग झालेल्या त्या कन्या राजाच्या घरांत प्रविष्ट झाल्या आणि प्रविष्ट झाल्यावर मनामध्यें अतिशयच गोंधळून गेलेल्या त्या कन्या लज्जित होऊन डोळ्यांमध्यें अश्रु आणूं लागल्या असतां २४ स्वतःला प्रिय आणि फारच सुंदर अशा त्या कन्या भग्न व ह्मणूनच दीन झालेल्या अवलोकन केल्याबरोबर राजा गोंधळून जाऊन त्यांना ह्मणाला २५ " मुलींनों, हें काय तें सांगा. धर्माचें अतिक्रमण कोण बरें करीत आहे ? ( तें मला कळूं द्या. ) तुह्मां सर्वांना कुबड्या कोणीं करून टाकिल्या व तुह्मी विवळत असून माझ्याशीं कां भाषण करीत नाहीं ? ( हें मला सांगा ) " २६. ह्याप्रमाणें त्यांना विचारून व दुःखाचा सुस्कारा टाकून त्यांचें उत्तर ऐकण्याकरितां राजा एकाग्र चित्त करून बसला २७. ह्याप्रमाणें महामुनिवाल्मीकिप्रणीत श्रीमद्रामायणसंज्ञक आदिकाव्यांतील बालकांडापैकीं बत्तिसावा सर्ग समाप्त झाला ॥ ३२ ॥

त्या विचारी कुशनाभाचें तें भाषण श्रवण केल्यावर त्याच्या चरणीं मस्तक ठेवून त्या शंभर कन्या त्याला ह्मणाल्या १ " हे राजा, सर्वात्मक वायु, पापमार्गाचें अवलंबन करून आह्मांवर बलात्कार करण्याची इच्छा करीत आहे; तो धर्माकडे लक्ष्य देत नाहीं २. तुझें कल्याण असो. आह्मी पित्याच्या अधीन आहोंत. पतीचा स्वीकार करण्याविषयीं आह्मी स्वतंत्र नाहीं. करितां, तूं आमची पित्यापाशीं मागणी कर आणि तो जर आह्मांला तुला अर्पण करील तर आह्मी तुझ्या होऊं ३ असें आह्मी सर्वही त्याला

वचनं न प्रतीच्छता । एवं ब्रुवन्त्यः सर्वाः स्म वायुनाभिहता भृशम् ४
तासां तु वचनं श्रुत्वा राजा परमधार्मिकः । प्रत्युवाच महातेजाः कन्या-
शतमनुत्तमम् ५ क्षान्तं क्षमावतां पुत्र्यः कर्तव्यं सुमहत्कृतम् । ऐकमत्य-
मुपागम्य कुलं चावेक्षितं मम ६ अलंकारो हि नारीणां क्षमा तु पुरुषस्य
वा । दुष्करं तच्च वै क्षान्तं त्रिदशेषु विशेषतः ७ यादृशी वः क्षमा पुत्र्यः
सर्वासामविशेषतः । क्षमा दानं क्षमा सत्यं क्षमा यज्ञाश्च पुत्रिकाः ८
क्षमा यशः क्षमा धर्मः क्षमायां विष्ठितं जगत् । विसृज्य कन्याः काकुत्स्थ
राजा त्रिदशविक्रमः ९ मन्त्रज्ञो मन्त्रयामास प्रदानं सह मन्त्रिभिः । देशे
काले च कर्तव्यं सदृशे प्रतिपादनम् १० एतस्मिन्नेव काले तु चूली नाम
महाद्युतिः । ऊर्ध्वरेताः शुभाचारो ब्राह्मं तप उपागमत् ११ तपस्यन्त-
मृषिं तत्र गन्धर्वी पर्युपासते । सोमदा नाम भद्रं ते ऊर्मिलातनया तदा १२
सा च तं प्रणता भूत्वा शुश्रूषणपरायणा । उवास काले धर्मिष्ठा तस्या-

सांगत असतांना आमच्या सांगण्याची परवा न करणाऱ्या त्या पापबुद्धि वायूनें आह्मां-
वर पराकाष्ठेचा घाला घातला " ४. हें त्यांचें भाषण श्रवण करून तो महातेजस्वी
महाधार्मिक राजा आपल्या उत्कृष्ट शंभर कन्यांना ह्मणाला ५ " मुलींनों, क्षमाशी-
लांना योग्य जी क्षमा ती तुह्मी एकमत करून केलीत आणि माझ्या कुलाकडे दृष्टि
दिलींत हें तुह्मीं फारच मोठें कृत्य केलेंत ६. स्त्रियांना आणि त्याचप्रमाणें पुरुषां-
नाही क्षमा हें भूषण आहे आणि विशेषतः देवांचे ठिकाणीं तुह्मी क्षमा दाखविलींत
हें तर तुह्मीं फारच दुष्कर कर्म केलें आहे ७. हे मुलींनों, जशी तुमचे ठिकाणीं क्षमा
आहे तशीच सर्वांचे ठिकाणीं असो. कारण, हे कन्यांनों, दान, सत्य, यज्ञ ८, यश, व
धर्म ह्या सर्वांचा अंतर्भाव क्षमेंतच होत असून क्षमाच ह्या जगताला मुख्य आधार
आहे ". हे ककुत्स्थकुलोत्पन्ना रामा, ह्याप्रमाणें त्या कन्यांची समजूत करून व त्यांना
निरोप देऊन तो देवतुल्यपराक्रमी व मसलती राजा योग्य ठिकाणीं योग्य वेळीं
आणि योग्य वराला आपल्या कन्या देण्याविषयीं मंत्र्यांसहवर्तमान विचार करूं
लागला ९, १०. ह्याच वेळीं महातेजस्वी, ऊर्ध्वरेते आणि सदाचरणसंपन्न
असे एक चूलिनामक महर्षि ब्रह्मप्राप्तिविषयक तपश्चर्या करीत होते ११ आणि
तुझें देव बरें करो, हे रामा, ऊर्मिलेची कन्या सोमदानामक गंधर्वी आपणावर
अनुग्रह होण्याविषयीं त्या तपश्चर्या करणाऱ्या ऋषींची सेवा करीत होती १२.
सारांश, नम्रतापूर्वक सेवेमध्यें तत्पर राहून ती धर्मनिष्ठ गंधर्वी ऋषिसंनिध राहिली असतां
ते महर्षि गुरु त्यावेळीं तिच्यावर संतुष्ट झाले १३ आणि, हे रघुनंदना, तिनें कल्याण